

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ
DERGİSİ

Yıl: 1997/1998
Cilt XVII Sayı: 1-2

Uludağ Üniversitesi Basımevi - 2002

**ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER
FAKÜLTESİ DERGİSİ**

Cilt: XVII Sayı: 1-2 Yıl: 1997/1998

Derginin Sahibi

U.Ü. İ.İ.B.F. adına : Prof. Dr. İsmail EFİL

Editör

Prof. Dr. Mehmet ASLANOĞLU

Dergi Yayın Kurulu

Prof. Dr. Mehmet ASLANOĞLU

Prof. Dr. Yusuf ALPER

Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN

Prof. Dr. Tayyar ARI

Doç. Dr. Mircan YILDIZ

Yard. Doç. Dr. Gül EMEL

Yard. Doç. Dr. Sertaç SERDAR

Araş. Gör. Dr. Adnan GERÇEK

Dergi Sekreteryası

Araş. Gör. Dr. Adnan GERÇEK

Araş. Gör. Aşkın KESER

Araş. Gör. Tolga DEMİRBAŞ

Araş. Gör. Gökhan ŞENOL

İletişim Adresi:

Uludağ Üniversitesi

İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Dergisi Yayın Kurulu

16159 Görükle / BURSA

Tel: (0224) 442 89 41-48

Fax: (0224) 442 89 49

E-mail: iibfdergi@uludag.edu.tr

URL: <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/>

ISSN: 1301 – 3386

© Copyright: Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi 2002

Basım Tarihi: Haziran 2002

Dizgi: Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Baskı: Uludağ Üniversitesi Basımevi

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ

Cilt: XVII Sayı: 1-2 Yıl: 1997/1998

İ Ç İ N D E K İ L E R

Nihat KARAKOÇ:	Konaklama İşletmelerinin Yönetmel Uygulamaları ve Sorunları İşletmelerde Ürün Yenilikleri	1
Veysel BOZKURT:	Sanal İşyeri: Kavramsal Çerçeve ve Yapısal Özellikler	19
A. ESEN - İ. SEYREK:	The Role Of Capital Market İn The Development Experience Of Turkey	31
H. Kemal SEZEN:	Getiri Değerini En İyileyen Sıralama (Atama) Problemi İçin Klasik Dal ve Sınır Algoritması Uygulaması	61
Osman ATAY:	Örgüt Kültürü ve Süreci.....	69
Emine KOBAN:	Vergi Reformları ve Türk Vergi Sisteminde Reformların Genel Bir Değerlendirilmesi.....	87
Emine KOBAN:	Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü.....	103
Sertaç SERDAR:	Yurtaş Yetiştiren Bir Kurum Olarak Üniversite.....	115
Sertaç SERDAR:	Değişimi Mümkün Kılan Bir Süreç: Yeniden Toplumsallaşma.....	127
Kamuran REÇBER:	Batı Avrupa Birliği'nde Karar Alma Süreci	135
Murat Hakan ALTINTAŞ:	Coğrafi Bilgi Sistemlerinin (Geographical Information Systems) Hizmet Pazarlayan Yerel Yönetimlerce Kullanım Alanları.....	155

Rana A. ASLANOĞLU:	Sjoberg'in Kuramsal Yaklaşımında Sanayi Kenti Analizi	161
Veysel BOZKURT & Serpil AYTAÇ:	A Study Of University-Industry Cooperation In Turkey:Bursa Example.....	167
Fatma ACAR:	Normallik Testlerine İlişkin Bir Karşılaştırma	175
Gülay COŞKUN KASAP:	Esnek Üretim Sistemine Geçiş Aşamasında Yönetimin Rolü ve Değerlendirmesi.....	193
Gülay COŞKUN KASAP:	Global Ticaretin Pasaportu ISO 14000 - Çevre Yönetim Sistemi	203
Aydın KARAPINAR:	Yabancı Paralı Finansal Tabloların Çevirisi ve Kullanılan Yöntemler	213

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 1-17.

KONAKLAMA İŞLETMELERİNİN YÖNETSEL UYGULAMALARI VE SORUNLARI

Prof. Dr. Nihat KARAKOÇ*

ÖZET

Konaklama işletmelerinin başarısını belirleyen temel etken müşteriye sunulan hizmetin kalitesidir. Kaliteli bir konaklama hizmeti ise, bilimin öngördüğü araç ve yöntemlere dayanan kaliteli bir yönetim modeli ile gerçekleştirilebilir. Bu çalışmada, konaklama işletmelerinin günümüzdeki çalışma koşulları ve yönetsel uygulamaları incelenmiştir. Konuyla ilgili olarak 3,4 ve 5 yıldızlı otel işletmeleri ile 1. sınıf tatil köylerini kapsayan ve toplam 18 işletmede yapılan bir araştırmaya yer verilmiştir. Araştırma bulguları değerlendirilerek belirlenen yetersizliklere ilişkin öneriler getirilmiştir. Çalışmanın sonunda kaliteli bir yönetim modelinin başlıca nitelikleri ortaya konmuştur.

ABSTRACT

The main determinant factor of success of hospitality companies is the quality of servis presented to customer. The high quality hospitality service can be performed with a quality management model based on the scientific tools and methods. In this research, it has been investigated working conditions and managerial practices of hospitality companies. Related to this subject, this research was done at total 18 companies which are 3,4 and 5 star-hotels and first class holiday villages. The research findings have been avaluated and some proposals have been brought about the determined deficiencies. At the end of the study, the main characteristics of a quality management model have been put forward.

* Balıkesir Üniversitesi Balıkesir Meslek Yüksekokulu Öğretim Üyesi

I. GİRİŞ

Dünya tarihinin başlangıcından bu yana sürekli değişim ve gelişme yaşanmakla birlikte son 10-15 yıllık dönemde meydana gelen olaylar bu döneme "değişim çağı" adını verecek kadar önemli sayılmaktadır (Tosun, 1990:35; Kantarcı, 1995:16).

Ülkelerin, korumacılığı büyük ölçüde kaldırıp gümrük duvarlarını aşağıya çekmesi, yabancı sermayegirişini kolaylaştırması, piyasa ekonomisine geçmesi, demokratikleşme eğilimlerindeki artış; bilim ve teknolojiye yenilikler bu dönemdeki başlıca gelişme ve değişimler arasındadır (Kavrakoğlu, 1994:9).

Bu gelişmeler işletmelerin çalışma koşullarını yerel ve ulusal boyuttan küresel boyuta taşımıştır. Başka deyişle işletmeler ölümüne yarışılan bir alanın içersine sürüklenmiştir.

Bu yeni yarışma alanında kolaycılığa yer yoktur. İşletmelerin önünde, beklentileri her geçen gün artan, memnun edilmesi güçleşen ve isteklerini kabul ettirme gücü artan tüketiciler, işgörenler, yöre halkı vb. çıkar gruplarından oluşan zorlu engeller vardır. Aynı zamanda bu alanda söz konusu engelleri aşma gücü yüksek çok sayıda yarışmacı işletme bulunmaktadır.

Konaklama işletmeleri söz konusu yarışmanın belkide en çetin biçimde yaşandığı alanlardan birinde yer almaktadır. Çünkü müşterilerin seçtiği tatil türüne göre (dağ, deniz, kültür vb.) tatil yapabilecekleri ülke seçeneği ve çeşitli hizmetler sunabilen konaklama işletmesi seçeneği çok fazladır. Bir müşterinin bu kadar seçenek arasından bir konaklama işletmesini seçmiş olması, seçilen işletme açısından çok iyi değerlendirilmesi gereken bir şans olarak görülmelidir (Yıldırım, 1995:30).

Ancak müşterinin memnun edilebilmesi de kolay değildir. Çünkü konaklama işletmeleri hizmet üretmenin gereği olan güçlüklerle de karşı karşıyadırlar (Cemalcılar, 1983:454). Bunlardan en dikkate değer olanı, üretim ile tüketimin aynı zamanda olması nedeniyle üretimdeki yanlışların kusurlu hizmet biçiminde doğrudan tüketiciye yansımalarıdır. Böylece sonradan giderilmesi çok zor olan bir tüketici memnuniyetsizliği doğabilmektedir. Söz gelişi bir günlük beğenilmeyen konaklama hizmetinin otele geri verilip yenilenmesinin ya da onarılmasının istenmesi söz konusu değildir. Dolayısıyla konaklama işletmelerinin hizmet üretimini "sıfır yanlış" ile gerçekleştirilmesi gerekmektedir.

Öte yandan makinalaşma oranının yüksek olduğu işletmelere göre konaklama işletmelerinin üretimde yanlış yapma olasılığı daha yüksek olmaktadır. Çünkü bu işletmelerdeki üretimin büyük ölçüde insan emeğine dayanması, müşteriye standart hizmet sunulmasını güçleştirmektedir (Olalı,

Korzay, Yavuzer, 1989:11). Bir konaklama işletmesinde aynı işgören tarafından verilen aynı türdeki hizmetler bile birbirinden farklılık gösterebilmektedir. İşgörenin iş doyumunu, hizmet verdiği sırada taşıdığı duygu ve düşünceler hizmetin kalitesini etkileyebilmektedir. Dolayısıyla konaklama işletmelerinde işgörenlerin doyumunu ile müşterinin memnuniyeti (ya da hizmetin kalitesi) ve dolayısıyla da işletmenin başarısı arasında doğru orantılı bir ilişki bulunmaktadır.

Konaklama işletmelerinin ana hatlarıyla çizilen bu koşullarda başarılı olabilmesi için, hizmet kalitesini dünya standartları çerçevesinde, müşterilerin beğenileri doğrultusunda ve tüm işletme çalışanlarının aktif katkısı ile biçimlendirmesi zorunludur (Özbaşar, 1995:8). Bir işletmede bu zorunluluğun gerektirdiği eylemleri planlama, örgütleme, yöneltme, uyumlaştırma ve denetim görevleri bilindiği gibi doğrudan yönetimin sorumluluğundadır.

Bu çalışmada, konaklama işletmelerinin yukarıda belirtilen koşullardaki yönetsel uygulamalarını ve sorunlarını belirlemek amacıyla yapılan araştırma sonuçları değerlendirilecektir.

II. ARAŞTIRMANIN TANITIMI

Bu araştırmanın amacı, konaklama işletmelerindeki yönetsel uygulamaları ve sorunları belirleyip yönetsel etkinliğin artırılması yönünde öneriler getirmektir.

Araştırma, Türkiye'deki konaklama işletmelerinin yoğun olarak bulunduğu 10 ilden tesadüfi yöntemle seçilen toplam 18 işletmede gerçekleştirilmiştir. Bu işletmelerden 6'sı 5 yıldızlı, 6'sı 4 yıldızlı ve 4'ü 3 yıldızlı otel işletmesi; 2 tanesi ise 1. sınıf tatil köyüdür. (ÇİZELGE - 1

Araştırmada veri toplama aracı olarak "anket formu" kullanılmıştır. Anket formu üç bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölümde, işletmeyi ve işletme yöneticisini tanıttıcı nitelikte toplam 6 soru bulunmaktadır. Üçüncü bölümde işletmedeki yönetsel uygulamaları belirlemeye yönelik 13'ü açık uçlu ve 11'i seçenekli yanıtları olan sorular olmak üzere toplam 24 soru bulunmaktadır. Anket formundaki soruların yanıtları, işletmelerin genel müdür, müdür ya da yardımcılarından yüz yüze görüşme yolu ile alınmıştır.

III. ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırmanın bulguları, işletmelerdeki yöneticiler ve işletmelerdeki yönetsel uygulamalar olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır.

A. İşletmelerdeki Yöneticiler

İşletme yöneticilerinin % 17'si lise ve % 66'sı üniversite mezunudur. Kalan % 17'si ile ilgili yanıt alınmamıştır (ÇİZELGE - 2)

Yöneticilerin buldukları görevdeki çalışma süresi, %34'ünün 0-5 yıl, % 17'sinin 5-10 yıl, % 11'inin 10-15 yıldır (ÇİZELGE - 3)

B. İşletmelerdeki Yönetimsel Uygulamalar

1. İşletmelerin belirledikleri genel amaçlar; kar, hizmet ve örgütlemeye ilişkin politikalar ile bunların işletmelere dağılımı aşağıdadır.

- Kar elde etmek (% 61).
- Hizmet kalitesini yüksek tutmak (% 39).
- Turizm sektöründe söz sahibi olmak (% 17).
- İşletmenin iyi imajını korumak ve geliştirmek (% 6)
- Büyüme (% 6)
- Ahlaki ve sosyal ilkelere uygun hizmet vermek (% 6)
- Hizmet fiyatlarında kararlılık (% 6)
- Kaliteli hizmet veren bir işgören kadrosu oluşturmak (% 6)

2. İşletmelerde genel amaç ve politikaları işgörenlere bildirme araçlarının başında toplantılar (% 61), ikinci sırada yönergeler (% 34) gelmektedir. Diğer araçların oranı düşüktür (ÇİZELGE - 4)

3. Planlama yapılırken planları uygulayacak kişilere, işletmelerin % 50'sinde "oldukça sık", %22'sinde "arasıra" danışılmakta; % 22'sinde ise danışılmamaktadır. (ÇİZELGE - 5)

4. İşletmelerin %78'inde örgüt şeması vardır. (ÇİZELGE - 6) Örgüt şeması olan işletmelerin % 72'sinde, örgüt şeması, örgütün işleyişini yansıtmaktadır. (ÇİZELGE -7)

5. İşletmelerin % 72'sinde örgüt kılavuzu bulunmamaktadır (ÇİZELGE - 8). Bu işletmelerdeki işgörenler, görev, yetki ve sorumluluklarını "en yakın amirinden sözlü olarak" öğrenmektedirler.

6. Nitelikli işgören bulmak işletmelerin %50'sinde "başlı başına bir sorun", % 14'ünde "kısmen sorun" niteliğindedir. Bu konuda sorunu olmayan işletmelerin oranı ise, % 36'dır. (ÇİZELGE - 9).

7. Emir ve talimatları iletmede yöneticilerin % 33'ü sözlü araçları, % 22'si yazılı araçları ve % 45'i de bu araçları birlikte kullanmaktadır. (ÇİZELGE -10)

8. Son bir yılın (ya da sezonun) dönem başı ve dönem sonu işgören sayıları ile bu dönem içinde emeklilik dışı nedenlerle ayrılan ya da çıkarılan

işgören sayıları, işletmelerin % 44'ünde bilinmemektedir. İşletmelerin % 11'inden "sık sık işgören değişir" biçiminde yanıt alınmıştır. Söz konusu sayıları verebilen işletmelerin % 62'sinde işgören devir hızı ortalaması % 26,5'tir. (ÇİZELGE - 11)

9. İşletmelerde işgören güdülemesi için kullanılan araçların başında (% 50), "başarıya bağlı kardan pay veya ödül; ikinci sırada (% 22), "yılıda 1-2 defa ikramiye", üçüncü ve dördüncü sırada (%16) "personel geceleri ve yemekleri" ile "anlayışlı yaklaşım" bulunmaktadır. İşletmelerin % 11'inden "herhangi bir güdüleme aracı yok" biçiminde alınan yanıt oldukça ilginç bulunmuştur. (ÇİZELGE - 11)

10. İşletmelere rekabet üstünlüğü sağlayan nitelikler, "nitelikli personel" (% 44), "kuruluş yerinin özellikleri"

(% 39), "hizmet fiyatının düşük olması" (% 22) ve "teknik donanım"dır (% 22). (ÇİZELGE - 13)

11. İşgörenlerin yaptıkları işlerle ilgili görüş ve düşüncelerine, işletmelerin % 61'inde "kısmen, % 39'unda "çok fazla" önem verilmektedir. (ÇİZELGE -15)

12. İşgörenlerin görüş ve yakınmalarını yönetime aktarma aracı, işletmelerin % 55'inde "toplantılar", % 28'inde "en yakın amiriyle sözlü görüşmelerdir. Her iki aracı birlikte kullanan işletmelerin oranı, % 17'dir. (ÇİZELGE - 16)

13. Son bir yılda çevreyi tanıma ve çevrenin işletme ile ilgili düşüncelerini belirleme yönünde işletmelerin % 60'ında hiç bir çalışma yapılmamıştır. İşletmelerin %40'da ise, sadece odalarda "müşteri değerlendirme formu" bulundurulmaktadır. (ÇİZELGE - 17)

14. İşletmelerin % 72'sinde bölümlerarası uyumun sağlanamamasından doğan aksaklıklar "bazen" görülmektedir. (ÇİZELGE - 18) Bu aksaklıklardan bazı örnekler aşağıda görülmektedir.

- Mutfak bölümünde yemeğin zamanında hazırlanmamasının yemek servisini geciktirmesi.

- Teknik servisin odalardaki bir arızayı gidermemesinin oda satışlarını engellemesi.

- Çamaşırhanenin kirlileri yıkamayı geciktirmesinin kat hizmetleri ve yemek servisini etkilemesi.

15. Üretim eylemlerinin denetlenmesinde işletmelerin %50'si "muhasabe bölümünün analiz ve istatistiklerinden", % 39'u periyodik bölüm çalışma raporlarından, %33'ü ise yöneticilerin kişisel gözleminden yararlanmaktadır. (ÇİZELGE - 19)

16. Yöneticilerin işletmedeki gelişmeleri zamanında öğrenmek için kullandıkları başlıca araçlar "astlarla yapılan toplantılar" (% 38), "işgörenlerle biçimsel olmayan görüşmeler" (% 22) dir (ÇİZELGE -20).

17. Denetim sonuçlarına göre yapılan işlemler şunlardır:

- Başarısızlığı anlaşılan işgören önce uyarılır, başarısızlığı devam ederse işten çıkarılır (% 39)
- Belirlenen yanlışlık dikkatsizlikten kaynaklanmışsa, giderilir. Ancak kasıt olduğu saptanırsa ilgililer cezalandırılır (% 11).
- Olumlu sonuçlar teşvik edilir (% 11).
- sorun olduğu saptanan bölümde denetim arttırılır (% 5).

18. Gelecekteki yöneticilerin yetiştirilmesi konusunda işletmelerin %50'sinde herhangi bir çalışma yoktur. İşletmelerin %34'ü yetenekli işgörenleri yurt içi ve yurt dışı kurslara göndermekte; % 17'si ise, işgörelere otel yönetimi konusunda kurs ve seminerler düzenlemektedir. (ÇİZELGE -21)

19. Yönetici gereksinimlerinin karşılanmasında, işletmelerin %45'i işletme içi; %17'si, işletme dışı; % 17'si alt basamaklarda işletme içi ve üst basamaklarda işletme dışı kaynaklara başvurmaktadır. İşletmelerin % 21'inin bu konuda belirli bir politikası yoktur. (ÇİZELGE -22)

20. Yönetici yetiştirme konusunda işletmelerden %89'unun işbirliği yaptığı herhangi bir kuruluş bulunmamaktadır. (ÇİZELGE - 23) Kalan işletmelerin işbirliği yaptığı kuruluşlar Turizm Bakanlığı ve bağlı müdürlükler ile üniversitelerdir.

21. Yöneticileri niteliklerini yükseltmeye özendirmek için işletmelerin %28'i "başarılı olanları terfi ettirmekte", % 17'si "başarılı olanların ücretini arttırmakta", % 11'i yöneticileri seminerlere göndermekte, % 45'inde ise belirli bir yöntem bulunmamaktadır. (ÇİZELGE - 24)

IV. BULGULARIN DEĞERLENDİRİLMESİ

Araştırmada elde edilen bulgulara göre konaklama işletmelerinin yönetsel uygulamaları ile ilgili aşağıdaki değerlendirmeler yapılabilir.

1. İşletmelerde belirlenen politikalar işgörenlerin niteliği, hizmetin fiyatı ve kalitesi konularıyla sınırlıdır. Bu konularda politikası olan işletmelerin oranı % 6-39 arasında değişmektedir. Başka deyişle işletmelerin çoğunun belirlediği herhangi bir politika bulunmamaktadır. Politikalar, işletmedeki eylemlerin yol göstericisi ya da alınan kararlara temel oluşturan genel bir plan niteliğindedir. Dolayısıyla işletmedeki çeşitli konularda belirli bir temeli olmayan ya da işgörenler tarafından bilinmeyen karar ve uygulamaların etkin olması beklenmemelidir.

2. İşletmelerden çoğunun (yaklaşık % 70) kar elde etmek gibi "klasik amaç" dışında bir amacı olmadığı görülmektedir. Çağın gereklerine uygun - sosyal kar ve sorumluluk, büyümek ve gelişmek gibi- amaçları bulunmayan işletmelerin klasik anlamda kar elde etmeleri de beklenmemelidir.

3. ÇİZELG -9, 11, 14 ve 21'deki veriler, işletmelerde planlama eksikliğini ve bunun yarattığı sorunları ortaya koymaktadır. Rekabetin yoğun olarak yaşandığı bir sektörde bulunmalarına karşın işletmelerden %57'sinin rekabette üstünlük sağlama yönünde herhangi bir plan yapmaması, işletmelerdeki planlama eksikliğini boyutlarını açıkça göstermektedir.

Planları uygulayan işgörelere planlama sürecinde rol verilmesinin, planların etkinliğini ve uygulanma yeteneğini arttırdığı; işgörelenin, planı sahiplenerek daha etkin çalıştığı, bilinen bir gerçektir. Ancak ÇİZELGE - 5 ve 15'deki bulgular, işletmelerin yarıya yakın bölümünde, planları uygulayan işgörelenin planlama sürecine katılım düzeyinin düşük olduğunu göstermektedir.

4. ÇİZELGE - 6, 7 ve 8'deki veriler işletmelerdeki örgütsel planlama eksikliğini göstermektedir. Bu eksikliğin faaliyetler arasında olabilecek çakışma, çatışma ve uyumsuzluğu önceden belirleme şansını ortadan kaldırdığı; yetki ve sorumluluk çatışmalarına elverişli bir ortam hazırladığı bilinmektedir. Nitekim işletmelerin % 72'sinde, bölümlerarası uyumun sağlanamamasından dolayı zaman zaman aksaklıklar ortaya çıkmaktadır. Bu bulgu da, örgütsel planlamadaki eksikliğin bir sonucu olarak değerlendirilebilir (ÇİZELGE - 18)

5. İşletmelerin çoğunda "nitelikli personel", rekabette üstünlük sağlayan bir nitelik olarak görülmemektedir (ÇİZELGE - 13 ve 14). Oysa bir hizmet işletmesine rekabet üstünlüğü sağlayabilecek niteliklerden en önemli olanı, çalışan işgörelenin niteliğidir. Bu gerçeği kavrayamayan işletmeler -diğer niteliklerini ne kadar arttırsalar da- rekabet üstünlüğü elde etmek bir yana rekabetten çekilmek gibi bir zorunlulukla karşılaşabilirler.

6. ÇİZELGE - 4 ,8, 10, 16, 20'deki veriler, işletmelerdeki dikey iletişimin ağırlıklı olarak sözlü araçlarla gerçekleştirildiğini göstermektedir. Sözlü araçların iletişimde hız ve geri bildirim sağlama gibi yararları bulunmakla birlikte ağırlıklı olarak kullanıldığında önemli sakıncalar da yarattığı bilinmektedir. Söz gelişi işletme politikası ve felsefesinin, iş tanımlarının işgörelere sözlü olarak iletilmesi durumunda; işgörelenin beklenenden farklı tutum ve davranışlar göstermesine ya da yönetsel zamanın verimsiz kullanılmasına yol açma olasılığı yüksektir. Öte yandan toplantı aracının, işletmedeki gelişmeleri, işgörelenin görüş ve yakınmalarını düzenli, doğru ve eksiksiz olarak yönetime iletmede tek başına yeterli olabileceği beklenmemelidir.

7. İşletmeler çevreyi tanıma ve çevrenin işletme ile ilgili düşüncelerini belirleme konusuna gerekli önemi vermemektedirler. (ÇİZELGE - 17). Bu durumda işletmeler, kamuoyunda kendileri ile ilgili olarak ortaya çıkabilecek olumsuz düşünceleri, değiştirilmesi güç boyutlara ulaştıktan sonra öğreneceklerdir. Aynı zamanda kamuoyunun, işletme ile ilgili beklentilerini zamanında karşılayamamanın doğuracağı zararlara da katlanmak zorunda kalacaklardır.

8. ÇİZELGE - 9, 11 ve 24'teki bulgulara göre, işletmelerde sistemli bir güdüleme sistemi bulunmamaktadır. İşgören güdülemesinde kullanılan araçlar büyük ölçüde maddi niteliklidir (ÇİZELGE - 12). İşgören üzerinde etkisi daha yüksek olan "yaptığı işi planlama ve geliştirmede rol alma", "nesnel bir işgören değerlendirme sistemi", "hizmet içi eğitim sistemi", "çalıştığı işletmenin toplumdaki ayrıcalıkları ve saygınlığı" vb. maddi olmayan güdüleme araçlarının işletmeler tarafından bilinmediği anlaşılmaktadır.

9. Çağdaş denetim sisteminin amacı, istenmeyen sonuçları ortaya çıkmadan önce saptayıp önlemektir. Bu anlayış, denetim standartlarının oluşturulduğu planlama işlevinin önemini arttırmaktadır. İşgücü gereksinimlerinin belirlenmesi, eğitim, güdüleme ve iletişim gibi konulardaki planlama eksikliği işletmelerdeki denetim sisteminin çağdaş olmadığını gösteren belirtiler olarak değerlendirilebilir. Öte yandan bölümlerin hazırladıkları "periyodik çalışma raporları", işletmedeki eylemlerin düzenli aralıklarla gözden geçirilmesine ve sapmaların ortaya çıkmadan önlenmesine olanak sağlamaktadır. Araştırma bulgularına göre işletmelerin çoğunluğu (% 61'i) söz konusu araçtan yararlanmamaktadır. (ÇİZELGE - 19) Hatta ÇİZELGE-20'ye göre bu aracı kullanan işletme bulunmamaktadır. Bunlar, işletmelerdeki denetim sisteminin çağdaş olmadığını destekleyen bulgular olarak değerlendirilebilir.

Ayrıca en yaygın denetim aracı olarak bilinen "bütçe" işletmelerin denetim araçları arasında bulunmamaktadır (ÇİZELGE - 19). Bu bulgu, işletmelerde, bütçenin amacına uygun biçimde tanınmadığını ya da kullanılmadığını gösteren bir işaret olarak değerlendirilebilir.

İşletmelerde, denetim sonucunda belirlenen sapmalardan doğrudan uygulamayı yapan işgörenler sorumlu tutulmaktadır. Bu bulgu, işletmelerin denetim sürecindeki diğer önemli öğeleri - standartlar, standardı oluşturanlar, denetleme noktaları, denetleyiciler gibi - gözardı ettiklerini göstermektedir. Dolayısıyla işletmelerdeki denetim sisteminin güvenilirliği konusunda şüpheler doğurmaktadır.

10. ÇİZELGE - 21,23 ve 24'teki bulgular, işletmelerin yönetici yetiştirme işlevine gerekli önemi vermediklerini göstermektedir. Yönetici yetiştirme işlevi, işletmedeki tüm yönetim işlevlerinin çekirdeğini oluşturan ve yönetimin

güvencesi niteliğini taşıyan bir işlemdir. Bu işlemin, anlam ve önemine uygun olarak uygulanmaması işletmelerdeki yönetmel etkinliği düşürecek ve yönetimin geleceği konusunda belirsizlik yaratacaktır.

V. SONUÇ

Konaklama işletmelerinin yoğun rekabet koşullarında başarılı olabilmeleri için hizmet kalitesini sürekli dünya standartları düzeyinde gerçekleştirmeleri zorunludur. Kaliteli bir hizmet üretimi ise bilimin öngördüğü araç ve yöntemlere dayanan "kaliteli bir yönetim" modeli ile gerçekleştirilebilir. Bu yönetim modelinin başlıca nitelikleri arasında şunlar sayılabilir:

1. Müşterilere tüm beklenti ve isteklerine yanıt veren doyurucu bir hizmet sunmayı ve sosyal kar elde etmeyi hedeflemek.
2. Tüm işletme işlevlerine ilişkin alanlarda sürekli ve hızlı bir gelişme sağlamak.
3. Her faaliyet için ilgili işgörenlerin gönüllü katılımıyla oluşturulan "kalite grupları" oluşturmak.
4. İşletmenin temel amaçlarının, politikalarının ve iş tanımlarının yer aldığı örgüt kılavuzunu her işgörene vermek.
5. İşletmede "ilk defada doğruyu yapmak" anlayışını yerleştirmek. Bu anlayışın gereği olarak her alanda kapsamlı ve olası sapmaları önlemeye yönelik planlar yapmak. Hizmetin kalitesini planlamada güvence altına almak.
6. Nitelikli işgücü kaynaklarıyla (örn. üniversitelerle) sürekli işbirliği yapmak. İşletmedeki her alanda nitelikli işgören çalıştırmak. Sürekli ve sistemli bir eğitimle işgörenlerin niteliklerini geliştirmek.
7. İşgörenlere, yaptıkları işin planlanmasından denetimine kadar tüm aşamalarında yetki ve sorumluluk vermek.
8. İşletmede her işgörenin aynı saygınlıkta olduğu ve işletmenin başarısında tüm işgörenlerin payı bulunduğu anlayışını sağlamak. Başarıları mutlaka ödüllendirmek.
9. Başta işgörenler ve tüketiciler olmak üzere işletme ile ilgili tüm çıkar gruplarının işletmeye ilişkin düşüncelerini sistemli olarak belirlemek ve beklentileri doyurucu biçimde karşılamaya çalışmak; bunu kamuoyuna bildirmek.
10. İşletmedeki her karar ve uygulamada bilimin öngördüğü araç ve yöntemlerden yararlanmak.

11. İşletmedeki her yönetim pozisyonunun gerektirdiği görevlerin, şimdiki ve gelecekteki niteliğini güvence altına almayı sağlayan bir "yönetici yetiştirme" sistemi kurmak

ÇİZELGELER

ÇİZELGE- 1

Araştırma Kapsamındaki Konaklama İşletmelerinin Tanıtımı

Sıra No	İşletmenin Adı	Sınıfı	İşgören Sayısı	Kuruluş Yeri
1	Bursa Çelik Palas Oteli	5 *	190	Bursa
2	Hotel Antalya Dedeman	5*	522	Antalya
3	Hotel Ofo	5*	180	Antalya
4	Serapsu Hotel	5*	200	Alanya
5	Korumar Hotel	5*	230	Kuşadası
6	Onur Hotel	5*	240	Kuşadası
7	Holiday Inn İstanbul Hotel	4*	110	İstanbul
8	Hotel Terrace	4*	100	Side
9	Martı La Perla Oteli	4*	90	Muğla/Marmaris
10	İber Otel Sarıgerme Park	4*	360	Muğla/Ortaca
11	Pullman Etap	4*	100	İzmir
12	Turban Büyük Samsun Oteli	4*	118	Samsun
13	Atlantis	3*	45	İzmir
14	Büyük Truva Oteli	3*	44	Çanakkale
15	Elif Otel	3*	75	Ankara
16	Sapanca Oteli	3*	95	Sapanca
17	Sun Set Wiew Holiday Village	1. Sınıf	163	Kuşadası
18	Turban Kilyos Tatil Köyü	1. Sınıf	300	İstanbul

ÇİZELGE-2
İşletme Yöneticilerinin Öğrenim Durumları

Öğrenim Durumu	(n)	%
. Üniversite	12	66
. Lise	3	17
. Yanıt Yok	3	17
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 3
İşletme Yöneticilerinin Buldukları Görevdeki Çalışma Süreleri

Çalışma Süresi (Yıl)	(n)	%
. 0 - 5'ten az	6	34
. 5 -10'dan az	3	17
. 10 - 15	2	11
. Yanıt Yok	7	38
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 4
İşletmelerde Genel Amaç ve Politikaları İşgörenlere Bildirme Araçları
(n= 18)

Yöntem ve Araçlar	n	%
. Toplantı	11	61
. Yönerge	6	34
. Duyuru Tahtası	3	17
. İşe Alıştırma Eğitimi	3	17
. İşletme Gazetesi	1	5

ÇİZELGE -5
İşletmelerde Plan Yapılırken Planları Uygulayacak Kişilere Danışılma Derecesi

Danışılma Derecesi	(n)	%
. Hiç olmaz	5	28
. Ara sıra	4	22
. Oldukça sık	9	50
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 6
İşletmelerde Örgüt Şeması Olup Olmadığı

Örgüt Şeması	(n)	%
. Var	14	78
. Yok	4	22
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 7
Örgüt Şemalarının Örgütsel İşleyişi Yansıtıp Yansıtmadığı

Örgüt Şeması	(n)	%
. Örgütün İşleyişini Yansıtıyor	10	72
. Örgütün İşleyişini Yansıtıyor	2	14
. Yanıt Yo	2	14
TOPLAM	14	100

ÇİZELGE - 8
İşletmelerde Örgüt Kılavuzu Olup Olmadığı

Örgüt Kılavuzu	(n)	(%)
. Var	5	28
. Yok	13	72
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 9
İşletmelerde Nitelikli İşgören Bulma Sorunu Olup Olmadığı

Nitelikli İşgören Bulma Sorunu	n	%
. Var	9	50
. Kısmen Var	2	14
. Yok	7	36
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 10

Yöneticilerin Emir ve Talimat Verirken Genellikle Kullandığı Yöntemler

Yöntemler	(n)	%
. Yazılı	4	22
. Sözlü	6	33
. Yazılı ve Sözlü	8	45
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 11

İşletmelerin İşgören Değişim Oranları Bakımından Dağılımı

İşgören	I		II	
	(n)	(%)	(n)	(%)
5 - 10	3	17	3	38
20 - 25	3	17	3	38
30 - 35	2	11	2	24
Sık sık değişir	2	11	-	-
Yanıt Yok	8	44	-	-
TOPLAM	18	100	8	100

ÇİZELGE - 12

İşletmelerin İşgören Güdölemesinde Kullandıkları Araçlar (n= 18)

GÜDÖLEME ARAÇLARI	(%)
. Başarıya bağılı kardan pay veya ödöl	50
. Yılda 1 - 2 defa ikramiye	22
. Personel geceleri ve yemekleri	16
. Anlayışlı ve hoşgörölü yaklaşım	16
. Ayın ve yılın başarılı personeli ödölü	11
. Lojman	11
. Yurt içi ve yurt dışı seminerlere katılabilme	5
. Üst mevkilere yükselme olanağı	5
. Sendikalı olma olanağı	5
. Sigortalı olma olanağı	5
. Yok	11

ÇİZELGE - 13
İşletmelerin Rekabette Üstünlük Sağlayan Nitelikleri

NİTELİKLER	%
. Nitelikli İşgören	44
. Kuruluş yerinin nitelikleri (Denize yakınlık, doğal güzellikler, şehir merkezinde olma.)	39
. Hizmet fiyatı düşük	22
. Modern bir teknik donanım	22
. Yörenin 5 (veya 4) yıldızlı tek oteli	11
. Kapalı yüzme havuzu	5
. Zengin Aktiviteler	5

ÇİZELGE - 14
İşletmelerin Rekabette Üstünlük Sağlayan Niteliklerini Arttırma Yönündeki Planları (n= 18)

PLAN KONULARI	%
. Çevrenin doğal güzelliğini arttırmak	17
. Bazı birimlerin kapasitesini arttırmak	17
. Nitelikli işgören sayısını arttırmak	11
. Fiziksel ortamı yenilemek	11
. İşgörenleri eğitmek	1
. Yeni hizmet birimleri kurmak	1
. Plan Yok	47

ÇİZELGE - 15
İşgörenlerin Yaptıkları İşlerle İlgili Görüş ve Düşüncelerine Önem Verilme Derecesi

ÖNEM DERECESİ	(n)	(%)
. Çok Fazla	7	39
. Kısmen	11	61
. Önem Verilmez	-	-
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 16**İşgörenlerin Görüş ve Yakınmalarını Yönetime Aktarma Yöntemleri**

YÖNTEM	(n)	(%)
A. En yakın Amiriyle sözlü görüşme	5	28
B. Yöneticilerin Yaptıkları düzenli toplantılar	10	55
C. A ve B	3	17
D. İşgörenlere Dağıtılan Anket Formları	-	-
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 17**İşletmelerin Son Bir Yılda Çevreyi Tanıma ve Çevrenin İşletme ile İlgili Düşüncelerini Belirlemeye Yönelik Çalışmaları**

ÇALIŞMA KONULARI	(n)	(%)
. Odalarda müşteriler için hizmet değerlendirme formları bulundurma	7	40
. Çalışma Yok	11	60
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 18**İşletmelerde Bölümlerarası Uyumlaştırmanın Sağlanamamasından Doğan Aksaklıklar Olup Olmadığı**

AKSAKLIKLAR	(n)	(%)
. Bazen Olur	13	72
. Hiç Olmaz	5	28
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 19**İşletmelerdeki Denetim Araçları**

DENETİM ARAÇLARI	(n)	(%)
. Muhasebe bölümünün yaptığı analiz ve istatistikler	9	50
. Bölümlerde hazırlanan periyodik çalışma raporları	7	39
. Yöneticilerin kişisel gözlemi	6	33
. Müşteri şikayet formları	1	5

ÇİZELGE - 20**Yöneticilerin İşletmelerdeki Gelişmeleri Zamanında Öğrenmek İçin Kullandıkları Araçlar**

ARAÇLAR	(n)	(%)
. Astlarla Yapılan Toplantılar	7	38
. İşgörenlerle Biçimsel Olmayan Görüşmeler	4	22
. Müşteri Şikayet Formları	1	5
. İşgören Şikayet Kutusu	1	5
. İşletme İçinde Dolaşma	1	5
. Bilgisayarlar	1	5
. Müşterilerle Görüşme	1	5
. Halkla İlişkiler Uzmanının Raporu	1	5

ÇİZELGE - 21**Gelecekteki Yöneticilerin Yetiştirilmesine İlişkin Çalışmalar**

ÇALIŞMA KONULARI	(n)	(%)
. Yetenekli İşgörenleri Kurslara Göndermek	6	34
. İşletme İçinde Kurs ve Seminerler Düzenlemek	3	17
. Astların Yetki ve Sorumluluklarını Arttırma	1	5
. Çalışma Yok	9	50

ÇİZELGE -22**Yönetici Gereksinimlerinin Karşılandığı Kaynaklar**

YÖNETİCİ KAYNAKLARI	(n)	(%)
. İşletme İçi	8	45
. İşletme Dışı	3	17
. Alt basamaklarda işletme içi, Üst basamaklarda işletme dışı	3	17
. Belirli Bir Politika Yok	4	21
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 23

Yönetici Yetiştirmede İşbirliği Yapılan Kuruluşların Olup Olmadığı

İŞBİRLİĞİ	(n)	(%)
. Var	2	11
. Yok	16	89
TOPLAM	18	100

ÇİZELGE - 24

Yöneticilerin Niteliklerini Yükseltmeye Özendirici Yöntemler

YÖNTEMLER	(n)	(%)
. Başarılı Olanlar Terfi Ettirilir	5	28
. Başarılı Olanların Ücretleri Arttırılır	3	17
. Yöneticiler Yurt içi ve Yurt dışı Seminerlere Gönderilir	2	11
. Başarısız Olanlar İşten Çıkarılır	1	5
. Bilgi Görgü Arttırmaya Yönelik Geziler Düzenlenir	1	5
. Belirli Bir Yöntem Yok	8	45

KAYNAKLAR

CEMALCILAR, İlhan Pazarlama, Eskişehir, 1983

KANTARCI, Hazım: "Toplam Kalite Yönetimi", Önce Kalite, Kal Der Ya., Y: 3, s. 10 (Ocak - 1995)

KAVRAKOĞLU, İbrahim: Toplam Kalite Yönetimi, Kal Der Ya. No. 2, İstanbul, 1994

OLALI, Hasan, Meral KORZAY, Halit Ziya YAVUZER: Otel İşletmeciliği, İşletme Fak. Ya. No. 214, İstanbul, 1989

ÖZBAŞAR, Sera: "Turizm Endüstrisinde Kazanmanın Anahtarı-Toplam Kalite Yönetimi", Önce Kalite, Kal Der Ya., Y:3, s.11 (Nisan-1995)

TOSUN, Kemal: Yönetim ve İşletme Politikası, İşletme Fakültesi Ya. No. 232, C.1, İstanbul, 1990

YILDIRIM, Ramazan: "Turizmde Kalite Bir Zorunluluktur", Önce Kalite, Kal Der Ya., Y:3, s. 11 (Nisan - 1995)

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 19-29.

SANAL İŞYERİ: KAVRAMSAL ÇERÇEVE VE YAPISAL ÖZELLİKLER

Doç. Dr. Veysel BOZKURT*

ABSTRACT

The developments of information technologies have caused radical changes in the working life like as in many other aspects of society.

The concept of virtual workplace has come about as a result of these processes. But it is not clear concept yet. There are so many simmilar concepts surrounding this topic.

On the other hand, virtual workplaces are increasing at present. The independent compananies are making virtual corporations in order to adapt to global competition.

There are both advantage and disadvantages for companies and workers.

It has been forcasted that the number of virtual workplaces will increase in comparasion with traditional workplace.

ÖZET:

Enformasyon teknolojilerinin gelişimi, toplumun bir çok alanında olduğu gibi, çalışma hayatında da oldukça köklü değişikliklere yol açmıştır.

Sanal işyeri kavramı bu değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Henüz netleşmiş değil. Bu çerçevede sık sık birbirinin yerine kullanılan oldukça geniş bir literatür var.

Öte yandan sanal işyerleri şu anda gelişiyor. Günümüzün global rekabet kurallarına uyum sağlamak için işletmeler sanal ittifaklara yöneliyorlar.

* Uludağ Üniversitesi Çalışma Ekonomisi ve End. İlişkileri Bölümü Öğretim Üyesi

İşletmeler ve işçiler için onun hem avantajları, hem de dezavantajları var.

Önümüzdeki dönemde, geleneksel işyerleri karşısında, sanal işyerlerinin ağırlığının çok daha artacağı tahmin edilmektedir.

GİRİŞ

Uygarlığın gelişim sürecine paralel olarak “iş yeri” kavramı hep değişim içinde olmuş ve her uygarlık kendine özgü bir “işyeri” formu yaratmıştır. Yapılan işin “rasyonalite”si gereği, bu alandaki değişim, “değerler”in baskın olduğu, toplumun diğer kurumlarındaki değişimden daha hızlı ve çoğu kere, aynı mantığın neticesi olarak, bir “devrim” niteliğinde gerçekleşmiştir.

Nitekim günümüzde, özellikle İnternet teknolojisinin etkisiyle, adına “sanal işyeri” (virtual workplace) ya da “sanal şirket” (virtual corporation) diyebileceğimiz, yeni kavramların yükselişine tanık olunmaktadır

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Her türlü kavramlaştırmada yaşanan güçlükler, bu konuda da geçerlidir. Daha şimdiden, bir biri ile bağlantılı, çok sayıda kavram ortaya atılmıştır. Örneğin “tele işe gidip gelme” (telecommuting), “sanal girişimcilik” (virtual enterprises), “sanal örgüt” (virtual organization), “şebeke örgüt” (network organization) ve “sanal ofis” (virtual office) bunlardan bazılarıdır. Eğer yelpazeyi biraz daha genişletirsek, bunlarla, “elektronik ticaret” (electronic commerce), “İnternet ekonomisi” (Internet economics) gibi yakın kavramları da ekleyebiliriz.

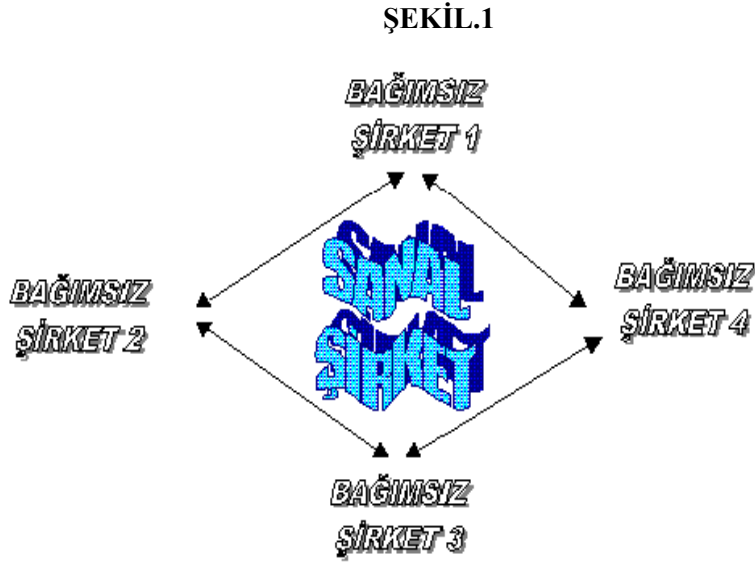
Aslında bütün bu kavramlar, aralarındaki farklara rağmen, aynı gerçeğin farklı yüzlerini ifade etmektedirler. Geleneksel iş ve işyerinin yanında, olağan üstü bir hızda sanal işlerin ve işyerinin yükselişine tanık olunmaktadır.

Aslında “sanal” kavramı ilk defa 1950’lerde bilgisayarlarda, “*olmadığı halde, varmış gibi kullanılan*” “sanal bellek” kavramı ile gündeme gelmiştir. Daha sonraki yıllarda ortaya atılan ve başında “sanal” olan tüm kavramlarda, “*gerçekte fiziki olarak var olmadığı halde, etkisi olan*”, örgüt, işyeri ya da şirket karşılığı kullanılmıştır (Zimmerman; Dacont)

Nitekim sanal işyeri kavramının bir parçası olan “sanal şirket” deyimini ilk defa Digital Equipment Corporations’dan Jan Hopland ortaya atmıştır. Bununla Hopland, şirketin hem iç, hem de dış kaynaklardan yararlanarak, sahip olduğundan daha fazlasını kullanmasını, kastetmektedir. Çıkış noktası bilgisayarlardaki sanal bellek kavramıdır. O’na göre “*Sanal*” “*bir gerçektir, ancak tam bir gerçek değildir*” (Mc Millan).

Ünlü Business Week dergisine göre, Sanal şirket, “Pazara ulaşmak için, maliyetleri ve vasıfları paylaşmak için, enformasyon teknolojileri vasıtasıyla bağımsız şirketlerin bağlı olduğu geçici bir ağ” dır(Bosch-Sijtsema; Skyrme).

Bir diğer ifade ile sanal şirket, bağımsız şirketler arasındaki bir tür stratejik işbirliğidir. Bkz. Şekil 1.

SANAL ŞİRKET'İN GENEL ÇERÇEVESİ

Şekil 1.de görüldüğü gibi, sanal şirkette, işbirliği içinde olan şirketler, bağımsızlıklarını muhafaza ederek, kendi aralarında, bir ittifak kurmak yoluna gitmektedirler.

Öte yandan, sanal şirket ya da işyeri kavramı çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Tanımların yer aldığı yelpazenin bir tarafında “tele işe gidip gelme” (telecommuting) ve İnternet’in sadece tanıtım amacıyla kullanılması varken, diğer tarafta ise tasarım ve yönetim dışında tüm işlerin dış kaynaklardan yararlanarak (outsourcing) yapıldığı ileri düzeyde sanal işyerleri vardır. (Glen)

Ancak sanal işyeri, yine de “tele işe gidip gelme” ya da “dış kaynak kullanımı” ile karıştırılmamalıdır. Bunlar sanal çalışmanın araçları olmakla birlikte, bir bütün olarak sanal çalışma, bunların ötesinde anlamlar ifade etmektedir.

SANAL İŞYERİNİN BİR FORMU OLARAK SANAL ŞİRKET

Sanal şirketin en önemli özelliklerinden birisi, muhtelif şirketlerin bir araya gelerek, kaynaklarını, hünerlerini, cihazlarını, ortak bir amaç için birleştirmeleridir. Aslında geleneksel şirketler, sanal şirket (corporation)de bağımsız varlıklarını muhafaza etmektedirler. Ancak, farklı açılardan, belli üstünlükleri olan şirketlerle bir tür işbirliğine giderek, o alanın en iyisini yaratmayı amaçlamaktadır. Sanal, bir anlamda, kendisinde var olmayan gücü kullanmak anlamına gelmektedir.

Sanal ofisler yapması zor karmaşık şeyleri tümüyle tek başına yapmamaktadırlar. Bir diğer ifade ile, sanal olmak demek zayıflığını destekleyecek müttefikler bulmak demektir (Donlon).

Sanal işyerinde, geleneksel örgütlerin “fiziki” sınırları ortadan kalkmaktadır. Merkezdeki ofis, sanallık derecesine göre, alabildiğine küçülmektedir; hatta merkez yok olmaya doğru yüz tutmuştur denilebilir.

Çalışanların sayılarında da önemli düzeyde azalma mevcuttur. Buna karşılık, sanal şirket yapısı gereği mevcut kaynakları ile karşılaştırılmayacak boyutlarda, geniş bir iş hacmine sahip olabilir.

Sanal çalışma düzeninde, ölçek ne olursa olsun, faaliyet alanı bütün yeryüzüdür. Sanal şirket, teknolojik altyapının bulunduğu dünyanın her noktasına, *zamandan ve mekandan bağımsız*, gidebilir.

Sanal şirket modeli, geleneksel şirketin sınırlarını, yeniden tanımlıyor. Taraflar arasındaki işbirliği, sınırların nerede başladığı, nerede bittiği konusunda karar vermeyi güçleştiriyor.

Sanal şirkette, geleneksel bürokratik kurallar büyük ölçüde ortadan kalkmaktadır. Hiyerarşik yapılar düzleşmektedir. Özellikle şirket içinde e.mail kullanımının yaygınlaşması, şirket içinde her türlü örgütsel engeli kolayca by pass edebilmektedir. Açık kapı politikasının ve elektronik eşitlik ilkesinin örgüt kültürlerinin özü olduğunu belirten Hawlett-Pacard bunun bir örneğidir (FTG.)

Yine sanal şirketler, mevcut egemen devletlerin surlarını adeta geçirgen zarlara dönüştürmektedirler. Bugün özellikle, bir ticari mal haline gelen bilgi, büyük ölçüde ulusal mevzuatın dışında, rahatlıkla bu sanal ortamda alınıp satılabilmektedir. Mevcut mevzuat ile de bunların tümüyle kontrolü mümkün değildir.

Sanal şirkette çalışma yirmi dört saate yayılmaktadır. Yani dünyanın farklı coğrafyalarındaki insanlar sanal ortamda, aynı proje üzerinde, farklı zamanlarda çalışarak işlerini yürütebilir hale gelmektedirler.

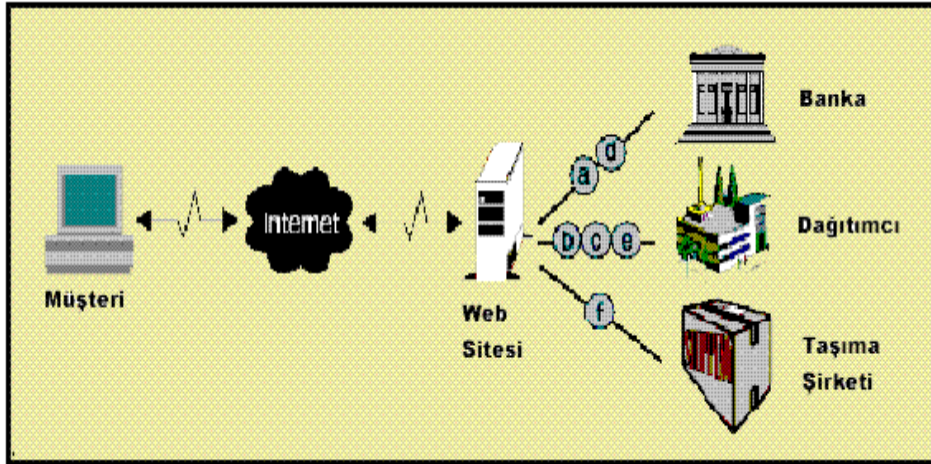
Ayrıca sanal şirket büyük bir esneklik de getirmektedir; talebe geleneksel işletmelerden daha hızlı cevap verebilmektedirler. Gerekliğinde yeni ittifaklarla büyümeleri veya küçülmeleri de söz konusu olabilir. (Kimbal).

TEKNOLOJİK BOYUT ve SANAL ŞİRKETİN ÇALIŞMA SÜRECİ

Sanal işyeri kavramı, tümüyle İnternet'e bağlı olarak ortaya çıkmamıştır. Ancak bugün yaygınlık kazanmasında, bu teknolojinin olağan üstü bir hızda gelişmesinin, büyük bir etkisi vardır.

Dolayısıyla İnternet, sanal çalışmanın her türünde son derece stratejik bir öneme sahiptir. Özellikle e.mail, www, telefon, bilgisayar benzeri enformasyon teknolojileri sanal işyerinin ayrılmaz parçalarıdır. (Petra)

ŞEKİL 2. SANAL ŞİRKETİN ÇALIŞMA SÜRECİ

Kay. Kimbal, Gleen; The Anatomy of the Virtual Corporation

Bir diğer ifade ile teknolojik alt yapı sanal şirketin olmazsa olmazıdır. Sanal ortamda hem işgücü, hem de müşteri, yoğun bir şekilde bilgi ve teknoloji kullanır. Özellikle İnternet'in gelişimi, sanal çalışmayı küresel düzeyde kolaylaştırmış ve ucuzlatmıştır.

Sanal ortamda, müşteri siber uzaydaki, Web sitelerini, İnternet üzerinde tarayarak, ihtiyacı olan bir malı, kredi kartını kullanarak rahatlıkla talep edebilir.

Şekil 2, sanal şirketin çalışma sürecini göstermektedir. Burada önce müşteri İnternet üzerindeki Web sitelerine girerek, ihtiyacı olan bir malı sipariş edebilir. Bunun için mal siparişinde bulunduğu formun hemen altına kredi kartı numarasını da yazar ve formu e.mail olarak satıcıya ulaştırır. Satıcı gerekli banka onayını da aldıktan sonra, maddi bir mal ise taşıma şirketi aracılığı ile, maddi olmayan bir mal ise (bilgi, program vs.) İnternet üzerinden e.mail olarak gönderir.

Sanal bir ticaretin taraflar için belli maliyetleri düşürücü etkisi vardır. Örneğin sanal bir kütüphaneden faydalanmak isteyen okuyucu, abonelik bedelini ödedikten sonra, şirketin vereceği bir şifre ile, isteği zaman, bu kütüphanedeki bilgilerden faydalanabilir.

Ayrıca, bilgi ve belgeler, bir kez sanal ortama konulduktan sonra, her yeni katılan okuyucunun getirdiği ek maliyet neredeyse sıfıra yakındır. Dolayısıyla paylaşıldıkça azalmak gibi bir riski olmayan bilgi, sanal ortamda ne kadar geniş bir kullanıcı kitlesine ucuza sunulabilirse, her iki tarafta kazançlı çıkacaktır. Bu durum özellikle elektronik kütüphaneler için söz konusudur. Ancak, sanal ortamdaki ekonomik faaliyetler, her tür mal için söz konusu olabilir.

SANAL İTTİFAKLARIN AVANTAJLARI

Sanal şirketlerin sahip oldukları bir takım avantajlar onların hızla yaygınlaşmalarına yol açmaktadır. Bu avantajların başında, sanal işbirliğinin üyesi olan işletmeler, bir taraftan *küçük olmanın avantajlarından faydalanırken, diğer taraftan da bu işbirliği ile, büyük organizasyonların kaynaklarından faydalanabilmektedirler.*

Yine yeterli sayıda yetişmiş uzman sıkıntısı çeken işletmeler, sanal ittifaklar sayesinde bu problemlerini çözebilir hale gelebiliyorlar. Sanal şirkette yetişmiş uzmanlar, dünyanın hangi mekanında yaşarsa yaşasınlar, bir telefon mesafesinde dirler

Sanal şirketler, ellerindeki sözleşmelere ve projelere göre, üyelerini değiştirebiliyorlar ya muhafaza edebiliyorlar. Bu da işletmeler büyük bir *esneklik ve çeviklik* sağlamaktadır (Erben; Malhotra; Donlon, s.58)

Sanal ittifakın üyeleri, kendi *bireysel pazarlarını ve bağımsızlıklarını koruyabiliyorlar. Böyle iki taraflı avantaj elde edebiliyorlar*

Sanal işyerlerinde, her gün işe gidip gelme mecburiyeti ortadan kalktığı için, trafik sorunu hafifliyor, kirlilik azalıyor ve ekolojik denge daha iyi korunabiliyor

Bu tarz işyerleri, aslında *müşteriye daha yakındırlar*. Sanal şirketin, aynı zamanda dijital bir karaktere sahip olması dolayısıyla, müşteri bir tuşa dokunarak şirkete evinden ulaşabilmektedir (Smith)

Öte yandan büyük kentlerde ofis kiralalarının, elektrik su vb. maliyetlerin hiç de küçümsenemeyecek bir düzeyde olduğu bir dünyada, sanal ofis uygulaması maliyetlerde büyük oranlarda düşüşe yol açmaktadır. Sanal işyerinin türüne göre, bu maliyetlerde düşüşün düzeyi farklılaşmaktadır. Örneğin tele çalışma ya da tele işe gidip gelme uygulamalarının olduğu işletmelerde, daha küçük bir ofis kiralanırken ve ya aynı ofisi birden fazla şirket kullanırken, tümüyle sanal bir şirkette hiçbir fiziki bina kiralanması söz konusu değildir. Bu tarz işletmeler tüm işlerini, Web üzerinde yapabilmektedirler.

Uygulamalar, sanal şirket iyi organize edildiği takdirde, verimliliğin arttığını göstermektedir (Coldwell) Sanal şirket uygulaması, ofis maliyetlerinde önemli düşüşler ortaya çıkartmıştır. Nitekim, Fortune 500’de, Sanal İşgücü Kullanımının Getirdiği Ortak Faydalar Araştırması’nda da orta konulduğu şekilde, sanal işgücü kullanımına ilişkin düzenlemeler, verimlilikte yüzde 75 gibi büyük bir oranda iyileşmeye yol açmıştır. Müşteriye cevap vermek hızı ile müşteri tatmininde de önemli oranlarda artış gözlenmiştir.

Ayrıca operasyon etkinlikleri yüzde 63 oranında iyileşmiştir. Piyasaya rakiplerinden hızlı cevap verme konusunda ise, yüzde 50’lik bir iyileşme orta çıkmıştır.

Bütün bunların yanında yaşam kalitesinde ise, yüzde 38’lik bir iyileşme söz konusu olmuştur. (Bkz. Tablo.1)

TABLO. 1

SANAL İŞGÜCÜ KULLANIMININ SONUÇLARI (YÜZDE OLARAK)

Verimlilikte iyileşme	75 (%)
Müşteriye cevap vermede iyileşme	75
Operasyon etkinliğinde iyileşme	63
Müşteri tatmininde iyileşme	63
Piyasaya hızlı cevap vermede iyileşme	50
Rakiplere daha hızlı cevap verme	50
Üretim ve servis kalitesinde iyileşme	50
Yaşam kalitesinde iyileşme	38

Kaynak: Greengard, S., Workers Go Virtual. *Personnel Journal*, Sep94, Vol. 73 Issue 9

SANAL ŞİRKETİN DEZAVANTAJLARI

En önemli dezavantaj şüphesiz yukarıda da belirtildiği şekilde, güven ve gerekli koordinasyon teşekkül ettirilmediğinde ortaya çıkacaktır.

Özellikle farklı coğrafyalarda yaşayan ve *farklı kültürel özelliklere* sahip çalışanların iletişimleri önemli sorun oluşturabilir. Şirketlerin ortak bir kurum kültürü oluşturmaları da sanal şirket ortamında oldukça güçtür.

Sanal çalışma en önemli etkiyi sanal işgücü üzerinde yapacaktır. Geleneksel çalışma ortamının kalkması, işgücünün yaşama ve düşünme biçiminde radikal değişiklikleri beraberinde getirecektir. İşçi bu tarz çalışmadan bazı avantajlar elde etse bile örgüt içinde öğrenme gibi belli avantajları da kaybedecektir (Bosh-Sijtsem).

Ayrıca elektronik sözleşmeler ve bunların yasal açıdan güvenli olup olmadıkları bir başka tartışma konusunu oluşturmaktadır. Sanal şirketin üyesi olan bağımsız şirketler aynı zamanda birden fazla sanal şirket içinde yer alabilirler. Tabi farklı şirketler arasında çıkar çatışması olduğu durumlarda, problemler doğabilir; tarafların bu koşullarda bir birine güven duymaları daha da güçleşebilir.

Yine sanal şirketlerde ortakları koordine etmenin kestirilememesi de ayrı bir maliyet unsuru olarak değerlendirilmektedir.

SANAL ŞİRKETTE GÜVEN

Güven bütün şirketler ve ortaklıklar için önemlidir; ancak sanal şirkette varlığını sürdürebilmenin temel koşuludur. Özellikle sadece tasarım ve yönetim konusunu üstlenmiş, tam anlamıyla sanal bir teşebbüste, ortaklardan bir tanesi bile, üzerine düşen görevi vaktinde yerine getirmediğinde, şirket ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kalacak demektir.

Sanal şirketin başarısı için (Skyreme):

- Her ortak şirkete özel bir katma değer getirmelidir.
- Ortak kurallar tanımlanmalıdır.
- Üyeler arasında iki taraflı yüksek bir güven kültürü geliştirilmiş olmalıdır.

Ancak güven kültürünün geliştirilmesi çok kolay değildir. Güven genellikle, daha uzun vadede, belirli deneyimlerden geçtikten sonra, teşekkül edebilir ve kısa vadeli amaçlarla çoğu kez çelişir. Oysa sanal şirketin diğerlerinden farkı, belirli bir amaca yönelik geçici bir ittifak niteliğinin baskın olmasıdır (Handy).

Sanal şirketlerde güvene geleneksel şirketlerden daha fazla ihtiyaç duyulacaktır. Sanal şirket ortakları, “ortak kader” duygusunu paylaşmak durumundadırlar. Bir diğer ifade ile bir ortağın kaderinin diğerine bağlı olacaktır.

Ancak tün bu risklere rağmen, geleneksel şirketler sanal şirketlere doğru gitmektedir. Özellikle, İnternet , telefon, PC kullanımı bunun teknolojik olmazsa olmazını oluşturmaktadır.

SANAL ŞİRKETTE LİDERLİK ve DENETİM

Sanal şirketlerin örgü yapıları geleneksel şirketlerden farklı olduğu gibi, liderlik türleri de farklıdır. Artık sanal ortamda liderlerin bütün problemleri çözmeleri beklenilmemektedir.

Sanal lider büyük ölçüde belli sorumlulukları, çalışanlara devretmektedir. Sanal ittifaklar içinde yer alan işgücü, bilgi işi yapan, nitelikli bireylerden oluşmaktadır. Dolayısıyla bunlar elindeki işin nasıl yapılacağını üstlerinden daha iyi bilen kişidir.

Ayrıca denetim konusu da geleneksel örgütlerden farklıdır. Sanal işgücü birtakım sorumlulukları kendisi üstlenmektedir. Bir diğer ifade ile çalışanlar kendi kendilerini denetlemektedirler (Malhotra).

SANAL İŞYERİNDE KARIYER

Geleneksel işyerinde kariyer özel bir önem ifade eder. Bir işyerinde çalışmaya başlayan işçi belirli periyotlarla, kazandığı vasıfların bir sonucu olarak, daha üst mevkilere yükselmeyi bekler. Eğer bu işçinin ciddi kusurları söz konusu değilse, mesleğinde ilerleyerek üst mevkilere gelir.

Sanal şirketler işçi bu imkanını kaybeder. Her şeyden önce sanal işyerinde hiyerarşik katmanlar çok azalmaktadır. Ayrıca tam anlamıyla sanal çalışan bir işletmede ise işçi büyük ölçüde geleneksel ofisin dışında, genellikle kendi evinde işlerini yürütmektedir.

Bunun yanında sanal işyerleri, daha çok proje bazlı çalışmaktadırlar. Sanal şirketlerin ömürleri geleneksel şirketlerle karşılaştırılamayacak kadar kısadır. Burada işgücü büyük ölçüde proje bazlı çalışmaktadır. Projenin bitimiyle, işçinin kontratının da bitmesi, geleneksel kariyer kavramının ölümü anlamına gelmektedir.

GELECEKTE SANAL İŞYERİ

Sonuç olarak sanal işyeri bugün fiili bir gerçek haline gelmiştir. Bu gelişme, küçük işletmelere ve yaratıcı girişimcilere yepyeni fırsatlar sunmaktadır.(Caldwell vd.; Jenner) Özellikle KOBİ'ler zayıf oldukları noktalarda ortaklar bularak, bu yönlerini güçlendirebilmektedirler.

Şüphesiz ağırlık hala geleneksel işyerindedir ve insanlar işlerini tümüyle büyük ölçüde global bilgisayar ağları aracılığı ile yapmayı öğreninceye kadar, geleneksel işyeri, varlığını sürdürecektir. Ancak henüz başında olduğumuz sanal devrimin topyekün olarak yaşamımızı etkileyeceği günler uzak değildir.

MIT gibi bu alanda dünyanın saygın araştırma kurumlarda yapılan çalışmalara göre (Laubacher; Malone), gelecekte sanal işyerlerinde patlama beklenilmektedir. Her zaman olduğu gibi değişime uyum sağlayanlar ayakta kalırken, uyum sağlayamayanlar varlıklarını sürdüremeyeceklerdir.

KAYNAKÇA

- Bosh-Sijtsem; Petra; Crossing Learning Boundaries: Utility Related Virtual Organization ISES, Newsletter, v.1. No.5, İnternet: <http://www.ide.hk-r.se/~petra>; <http://www.enersearch.se>
- Caldwell, Bruce; Gambon, Jill; The Virtual Office Gets Real. *Informationweek*, 1/22/96 Issue 563)
- Daonta, Michael; Riding the Information Highway, http://www.electriciti.com/~jbalsamo/Virtual_Fusion/HOWTOV.html
- Donlon, J.P.; Virtual Organization, *Chief Executive*, July 1997, Issue.125.
- Erben, Katrin; Gestern, Klaus; Corporation Networks Towards Virtual Enterprises, *Newsletter*, Vol.1, No.5
- Financial Technologies Group; *Emerging Organisational Forms A Framework for Analysing Virtual Corporations* January 1997, İnternet: <http://www.fintec.com/97vc/VCintro.html>
- Greengard, Samuel ; Workers go virtual. *Personnel Journal*, Sep94, Vol. 73 Issue 9
- Handy, Charles Trust and the Virtual Organization, *Harvard Business Review*, May/June, 1995.
- Hildebrand, Karen; Manageing Telecommuter, *Colorado Business*, March 98, Vol.25, Issue.3, s.48
- Jenner, Lisa Are You Ready For The Virtual Workplace? *Hr Focus*, Jul 94, Vol. 71 Issue 7.

- Kimbal, Gleen; The Anatomy of the Virtual Corporation, İnternet:
http://www.idg.net/idg-frames/english/content.cgi?vc=docid_9-59184.html
- Laubacher, R.J.; Malone, T.; *Two Senarios for 21st Centry Organizations: Shifting Networks of Small Firms or all Encompassing "Virtual Countries"?* Sloan Scohool of Management, MIT Working Group, January, 1997, İnternet:
<http://ccs.mit.edu/21CWP001.html>
- Malhotra, Yogesh. (1997). Virtual Corporations, Human Issues & Information Technology İnternet: URL <http://www.brint.com/interview/astdint.htm>
- Sally; McMillan;The Virtual Corporation A Report October 16, 1994 İnternet dökümanı: <http://darkwing.uoregon.edu/~sjm>
- Smith, Bob; Welcome to the Virtual Office, *Hr Focus*, Nov. 94, Vol. 71
- Skyrme, David; Virtual Corporation, *Management Insight*, No. 2, 1995.
- Zimmerman; F.O.; Structural and Managerial Aspects of Virtual Enterprises, İnternet:
<http://www.seda.sowi.uni-bamberg.de/~fzimmerm/paper/>

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 31-59.

THE ROLE OF CAPITAL MARKET IN THE DEVELOPMENT EXPERIENCE OF TURKEY

Doç. Dr. A. ESEN* - Araş. Gör. İ. SEYREK**

Abstract***

This paper makes a brief survey on the relationship between financial system, particularly capital market and economic development in order to give a general background for the role of capital market in the case of Turkey. Then it historically reviews the development of capital market in Turkey. Istanbul Stock Exchange Market is particularly considered for the assessment of the role of capital market in the development process of Turkey. In addition, the paper traces the current issues of Turkish capital market after analysing the forms of savings in Turkey. It can be said that banking sector in general and the public sector in particular are dominant in Turkish capital market in terms of their relative shares. According to our econometric analysis, the sign of the relationship between the rate of growth and the traded value comes out to be positive, but the estimation is not statistically significant. Thus, the capital market in Turkey has been yet a developing market in terms of its main function in channelling financial funds to the industry.

I. Introduction

A financial system is an organisation that transfers the excess funds of individuals and organisations to the use of those who have liquidity gap in an economy. This system consists of financial instruments, legal structure and institutions, and individuals that deal with the flow of funds. In practice, a

* Cumhuriyet University, Department of Economics, Associate Prof. Dr. Head of Department

** Cumhuriyet University, Department of Economics, Research Assistance

*** The authors are thankful to Dr. Yusuf Bayraktutan for his comment on manuscript

financial system consists of mainly banking sector and the capital market in a country. In the banking sector, the accumulation of funds and their uses take place through commercial banks, central bank, and development and investment banks. On the other hand, the capital market is a market where the supply and demand of long term funds meets each other. In this market, stocks and other papers are bought and sold among financial investors. Security markets are an important part of the capital market in general. The short-term funds are converted into the long term ones as well in the capital market through possible linkages between banking sector and the capital market. Thus, small savings could be used in financing investment for the development of the country through capital markets. In money market, the supply and demand of short-term funds primarily meet each other within the banking sector in an economy. Financial institutions and stock markets are generally complements and they grow simultaneously as the economy develops.

Investors obtain long term funds by issuing stocks and bonds through capital markets. Those who buy stocks and bonds can convert them to cash whenever they want through stockbrokers or by bank orders on their accounts. Securities and bonds issued by firms are bought and sold in the primary market through intermediary institutions, which undertake buying security and bond in the markets. Securities are sold to public in the primary stock markets, and in the secondary markets and through transactions over the counter.

Although financial structure evolves as an economy and its stock market develop in an evolutionary way, researches on ties between financial development and economic growth focus almost exclusively on financial intermediaries. Furthermore, central and commercial banks compose the vast majority of the financial system of developing countries. For this reason, development economists have focused on the ties between banks and economic growth. Although there are plenty of readily available statistics on central and commercial banks, there are few data on stock markets in developing countries. This certainly creates main problem in assessing the role of financial development in developing countries. Moreover, although stock market development is a common feature of financial and economic development, many analysts view stock markets in developing countries as 'casinos' that have little positive- and potentially a large negative - impact on economic growth. Similarly some analysts argue that stock markets are unimportant for economic growth. In general, various conceptual arguments emphasises the potentially positive, neutral, or even negative implications of stock market development for economic growth (Demirguc-Kunt and Levine, 1996). However, some strongly argue that well developed stock markets can help align the interests of owners and managers and thereby spur efficient resource allocation and economic growth in an economy.

We are going to analyse the role of capital market in the development experience of Turkey. As has been known that Turkey is a middle-income country. For this reason economic development is one of the top priority for Turkey. In spite of persistently high rates of inflation, she has been growing at quite high rates except occasional financial crisis and some rare contractions. Here, the evaluation of savings and its effect on development, and the realised problems and current development will be considered in the Istanbul Stock Exchange Market (IMKB) of Turkey.

Before presenting the developments in the Turkish capital market, it would be useful to give a little survey as a background on the relationship between financial system, particularly capital markets, and economic development in general.

II Some Theoretical Background

Broadly speaking, there has not been a common view in the literature about the relationship between financial systems and the process of economic development. It has been said that economists have still been acquiring more information to understand the linkages between the functioning of stock markets and economic development, and there has not been a concrete evidence on the issue yet (Demirguc and Levine, 1997). To be specific, there have been two opposite views in the literature about the role of financial system in the development process of an economy. One of the very recent work, Levine (1997) surveys two opposite arguments about this role. The first group includes Walter Bagehot (1873), Joseph Schumpeter (1912) and John Hicks (1969) who have pointed out the importance of financial system in the process of economic development and growth. The second group consists of some economists like Joan Robinson (1952) and Robert Lucas(1988) who assert that financial factors have been over-stressed by the economists because they are not so primary factors in the aforementioned process. Furthermore, it has been reported that collections on popular development economic issues and some important reviews like those of Nicholas Stern (1989) do not mention financial issues as determining factors in the development process (Levine 1997). Here we aim to make a brief survey about these two lines of thought.

To begin with, Keynes (1936) claims that liquidity preference tends historically to push the real interest rate above its full-employment equilibrium level. As a result, income falls to equate savings and investment plans. In Keynesian theory, it is suggested that liquidity preference and hence the real rate of interest can be reduced by financial repression in the form of interest ceilings.

From a different perspective, James Tobin (1956) argues that a large amount of money held in household portfolios compared to physical capital reduces the capital/labour ratio and hence per capita incomes, and even when the economy operates at full employment. By reducing preference for money in favour of physical capital, financial repression can raise the capital/labour ratio and accelerate economic growth during the transition to a new higher level of per capita incomes. In Tobin's model, economic growth and inflation are positively related because higher inflation reduces the demand for money. It can be said that financial control and mainly financial repression is beneficial for growth in these line of thought.

However, models of economic development in which financial liberalisation and development accelerate the rate of economic growth depends on McKinnon and Shaw's works in general. In part due to the influence of McKinnon and Shaw's models, developing countries have expressed commitments to improve the mobilisation and allocation of domestic resources through their financial sectors (Fry 1993). It has been known that many countries have reformed their laws and regulations and removed capital controls and other barriers to attract foreign portfolios, and thus financial repression was abandoned as an economic policy, but in some places especially in South America serious crisis took place. Afterward Argentina, Columbia, Brazil and Mexico abandoned quite radical financial liberalisation programmes (Fry 1993). On the other hand, Neo-structuralist economists set models in which liberalisation and development of the formal financial system can produce both higher inflation and lower economic growth (Fry 1993). The literature criticises financial reforms held in developing countries in the way that these countries requires different treatments because their economic structures are completely different from developed ones. According to this literature, special structures in these countries lead to higher inflation and lower growth through financial liberalisation and deregulation.

As a central argument in the theoretical settings of liberal financial development model, it is said that financial repression reduces the real rate of growth and the real size of the financial system relative to non-financial magnitudes. In all cases, it is argued that this strategy has stopped or gravely retarded the development process in developing countries as well as developed ones (Fry 1993). In relation to this problem, it has been argued that interest rate ceilings distort the economy in three ways: First, low rate of interest on deposits leads to increase consumption and decrease in total investment and savings. Second, potential depositors may engage in relatively low-yielding direct investment instead of depositing money in a bank for subsequent lending for relatively much high-yielding investment. Third, investors will choose relatively capital intensive projects as they are able to borrow funds at low loan rates. Hence, the rates of interest below equilibrium deposit and loan rates

reduce both the quantity and quality of investment (Fry, 1993). For this reason, in a financial system "financial repression" in particular, and various control in general, particularly on the rates of interest, must be abandoned, and financial systems must be deregulated to provide an economy with efficient financial market for its development and growth .

Thus, the real rate of interest is the main criteria for savers as a rate of return on savings on one hand, it is a rationing device in investment decision for investors on the other hand. The increased quality and quantity of investment have positive effect on the rate of economic growth (Fry, 1993).

In this debate, the aim of the economic policy is to raise the so-called institutional interest in a financially repressed economy or to reduce the rate of inflation. For example, although Turkey has made financial liberalisation and deregulation, particularly by abandoning controls on the rates of interest, due to continuous high inflation she could not get expected benefits from these reforms. Because of high inflation the liabilities and assets of the banking system contract in real terms, and hence, the supply of credit for investment finance dries up. In a portfolio framework, a lower real deposit rate of interest encourages households to hold unproductive inflation hedges rather than deposits that would be used to finance productive investment. Hence, the accumulation of productive capital slows down by reducing the rate of economic growth. Even if a full-deregulation of financial system were to be taken place, the financial repression would continue within an inflationary environments (Fry, 1993).

However, Neo-structuralist Lance Taylor(1983) puts forward a different perspective about the financial depression and liberalisation. It is said that financial liberalisation is likely to reduce the rate of economic growth by reducing the total real supply of credit available to business firms. This line of thought emphasises the role of non-institutional finance in a form of curb market in developing countries. These development in the literature was about the general financial system as a whole especially in terms of free market.

However, it has been argued that although there have been different opinions about the role of financial system in growth process, the preponderance of theoretical reasoning and empirical evidence suggest that there is a positive, first-order relationship between financial development and economic growth (Levine, 1997). Although these are all related with the effects of the workings of financial system on the development and growth process, the main argument was related with general financial liberalisation, particularly deregulation of interest rates and of other financial rates in order to make the markets function more efficiently.

As can be seen, the above literature do not particularly deal with the role of capital market in the process of development and growth. However, various literature handle the effect of capital market on the development process from slightly different perspectives. The capital market is defined as a market in which long term debt and equity instruments are traded (Mishkin, 1997). According to the survey by King and Levine (1993) which looks at the issues from the capital market side in particular, there are two main lines of thought. The first line of thought is the traditional view. It claims that financial markets are simply the handmaiden of industry. In other words, traditional organisations passively channel household savings to business investment. For this reason, the financial system does not affect the real side of the economy just itself. However, the recent economic research suggests the opposite. According to the new view of the finance, the industry has a much rich vision of the value and economic functions of these organisations. There is a quite different perspective on the potential influence of financial intermediaries on the level of economic development and the rate of economic growth. As can be understood, this line of thought argues that organisation of financial system itself have a clear role in the process of economic growth and development (King and Levine 1993). Therefore, countries with better functioning financial systems will be correspondingly better at evaluating innovation and entrepreneurs in terms of financing. Thus, countries with superior functional systems will, *ceteris paribus*, allocate savings to more effective and production endeavours than the countries with less effective financial systems in the world (King and Levine 1993).

In relation to the role of financial sector in the development process, markets perform three central functions. Firstly, as previously discussed, financial sectors promote the provision of liquid securities that facilitate hedging, arbitraging and speculating. Secondly, financial systems direct the efficient allocation of new financial resources from savers to borrowers. Thirdly, financial sectors provide incentives for the appropriate allocation of exiting resources by pricing assets in place (Mayer 1993). As can be seen, these functions are obviously important for mobilisation of financial assets in an economy for development as well as investment process in general.

On the other hand, according to the traditional view, financial intermediation might have only very small effect on growth process and development of a country. In contrast, this traditional line of thought argues that the level of development have significant effect on a country's demand for various forms of financial services because economic development also affects the process of finance. (King and Levine 1993). In other words, this means that the direction of determination between economic and financial development is also from economic development to financial system in an economy. This implies that there is a interrelationship between economic and financial development.

Historically, stock market based financial systems have been associated with the 19th century U.K., which was the first country to go through the Industrial Revolution, and the 20th century U.S., which was the first country to go through the post Industrial Revolution. On the other hand, bank based financial systems have been associated with France, and Germany and Japan (Allen 1993) . There have been numerous literature on the comparative roles of capital markets and banking systems in an economy. In one of them, Seward (1990) concluded that capital markets and banks seem to complement each other in transferring financial resources from households to firms.

More or less both capital market and banking approaches have an indisputable function in an economy. The only difference is the way of doing this, i.e. through a capital market based system or banking sector based system. Bank based system is superior because it is easy to gather information about investors scale economies, but checking is done only once by the bank during the credit evaluation for firms. However, in the stock market case, there has been a strong control on firm management because checking is continuous through the capital markets. In addition, stock market prices tend to reflect the true value of the firm given current management policies (Allen 1993).

There are mainly three types of instruments in the financial markets. They are equity, long-term loans and short-term loans. From the perspective of the entrepreneur, equity has two related distinct advantages. Risk is shared with the supplier of capital and there is no fixed obligation for paying the funds. Thus, if times are bad, payments to the suppliers of capital are suspended. The firm will not face bankruptcy and will not be forced to stave off bankruptcy. From a social point of vies equity has a distinct advantage because risks are shared between the entrepreneur and the capital providers and the firm will not normally cut back production as much as it could in the case of debt finance when there is slow down in the economy (Greenwald and Stiglitz, 1988).

In addition, even though the firm may be better informed about its prospects than any signal investor may, in the aggregate the market may be better informed than the firm may. If the firm's managers have information that is sufficiently different from the truth, the stock market mechanism ensures that they will not be provided with resources. What important here is that there is multiple checking by investors. Thus, in aggregate their information ensures an efficient allocation of resources (Allen, 1993). Relatively, strong checking role of stock markets is important and preferable by some authorities for their regulatory environment of the financial system depending on their choice of regulation alternatives (Allen, 1993).

As another issue it is claimed that there is an evolutionary process in which as economies develop bank based finance emerges first, and then comes the emergence of equity markets as an additional institution for raising external

funds in an economy (Allen, 1993). This view asserts that development processes require first a banking system, and then later a capital market in a sequential form. Therefore, this reminds us with the traditional view that the process of development itself determines financial systems over time (Demirguc and Levine, 1997).

Similarly financial structures of economies depend their development levels. For example, at low levels of development, commercial banks are the dominant financial institutions, like in Turkey. Moving from poorer to richer economies, commercial banks and non-bank financial institutions grow in importance, while the role of central bank diminishes. Furthermore, the financial system allocates more credit to the private sector as a share of GDP in richer countries and these countries tends to have larger overall financial systems and stock markets as percentages of GDP than poorer countries (Demirguc and Levine, 1997).

In terms of capital market, according to McKinnon, appropriate financial sector reforms expedite growth inducing financial development (Demirguc and Levine, 1997). Furthermore, King and Levine (1993) argued that after controlling many other factors associated with long-run growth, the level of intermediary development is strongly linked to long-run growth, and financial development does not simply follow economic growth. Stock market may affect economic activity through the creation of liquidity (Demirguc and Levine, 1997). According to Levine (1997), information and transaction costs require the existence of financial markets and financial intermediaries. Financial markets and intermediaries perform the functions of mobilising savings, allocating resources, exerting corporate control, facilitating risk management, easing trade of goods, services and contracts. The process of capital accumulation and the finance of technological innovation lead to considerable contribution to growth process (Levine 1997).

Nevertheless, in spite of different opinions about the role of financial system in growth process, the preponderance of theoretical reasoning and empirical evidence suggest that there is a positive, first-order relationship between financial development and economic growth (Levine, 1997). According to Levine and Zervos (1997), stock markets provide services that boost economic growth in terms of theory. A strong correlation was found between overall stock market development and long run economic growth (Demirguc and Levine, 1997). For example, Obstfeld (1994) shows that international risk sharing through internationally integrated stock markets improves resource allocation and may accelerate the rate of economic growth. Although existing evidence suggests that well developed financial intermediaries assist economic development, it is said that there is little

evidence on the role of stock markets in economic growth (Demirguc and Levine, 1997).

A different view is put forward by Stiglitz (1993). According to Stiglitz(1993), earlier literature in the development process stresses the importance of capital accumulation and the role of financial institutions, but capital accumulation is not enough for growth though necessary. In addition, the related literature has given historically limited attention to the factor of incentive in modelling and analysing economic growth. However, according to the new paradigm, the concept of information have significant role in the economy because of the imperfect and cost related features of it. Difficulties of enforcing contracts, and of choosing good managers and projects, and of providing them with incentives are also important in producing efficient economic outcomes(Stiglitz, 1993).

Markets perform several critical roles. They aggregate savings and allocate funds among various users. Banks and other financial institutions take the relatively small savings of large numbers of individuals, aggregate them together, and thus make funds available for larger-scale enterprises within an economy. This is socially desirable because of the importance of scale effects (Stiglitz, 1993). A central function of financial institutions is to assess the quality of projects and its management in terms of efficiency. Main specific functions are screening and monitoring (Stiglitz 1993).

Although financial system as a whole has certainly important part in the development process of an economy, it is not certain whether the existence of a capital market is initially an activator in this process or the emergence of a capital market is created or required by the development process itself. Nevertheless, apart from the direction of determination and causation, recent researches show that capital markets have certainly positive role in the development process of an economy in providing necessary funds from small savers to industry.

III. Capital Market in Turkey

The Ottoman Empire made her first foreign debt to deal with the Crimea War in 1854. The issued bonds were first sold in free market, and then in the Stock Exchange of Dersaadet. Jewish, Levantine, Greek and Armenian bankers primarily took place in this market within an association founded in 1864.

Although there were capital market arrangements as a serious step in the Republic period, in the First Development Plan covering the period between 1963-1967, the Capital Market Act numbered 2499 was passed in 1981. After then, Capital Market Committee was established with the aim of regulating

floatation, and of supervising other stock market operations. Turkey has applied the outward-looking economic model after 1980 and brought some measurements into operation with the aim of increasing the efficiency of allocation and operation through financial deregulation in the sector. In the period of 1981-1983, a priority was given to the preservation of inflation and the promotion of exports. Mostly deregulation type of arrangements took place. This, however, resulted in the bankers' crises in 1982. In order to get rid of some emerging problems, a rearrangement was done by a decree in lieu of Act in 1983. Legislative arrangements were put into operation to provide the supervisions of banks and other intermediaries by independent external auditing institutions. In the second period of the financial deregulation(1984-1987) institutional arrangements took place. In this period, a priority was given to financial markets, rules were fixed, and regulatory and supervisory bodies were defined. The period of 1988-1991 was seen as period of fatigue (Toprak, 1992. p. 217). Having seen a need to make new arrangements about the capital market that was showing a rapid development, a review was done in the 2499th Act with the 3797th Act.

The goals of arrangements, which were done with the aim of promoting the development of the capital market, are the followings:

- To provide enough funds to firms to finance their investment because of inadequate bank resources,
- To lead public to take part in management of some firms by making floatation,
- To provide less expensive funds through selling bonds compared with securities,
- To widen the industrial ownership to public by allowing sales for shares of companies,
- To make firms increase their investment,
- To avoid risks which is caused by money markets in short terms,
- To provide the efficient and wide participation of the public into the economic development through the investment of savings into the securities,
- To make legislation in order to protect the rights and benefits of savers, and to ensure the safe working of capital market in open-minded and stable manner.

It was one of the important steps towards the deregulation of the Exchange System in 1989 with the Decision No 32 about the protection of the value of Turkish Liras (TL);

- It was allowed that residents in Turkey could buy and sell stocks, and put them as deposits in foreign countries whatever the foreign exchange rate from/to banks, authorised institutions and special financial institutions are.

- It was allowed that residents out of Turkey could buy/sell securities in the stock exchange market of Turkey through banks and other intermediaries operating in accordance with the Capital Market Act; and could have them transferred through intermediaries; and that residents of Turkey could buy/sell securities in foreign exchange markets and have the sales values of these assets transferred through the intermediation of banks and special finance institutions.

- Terms which regulates credits provided from abroad by the residents in Turkey, and the opening of foreign deposit account by Turkish banks were deregulated.

IV. A Developing Capital Market: Istanbul Stock Exchange Market (IMKB)

Generally the exchange of securities in Turkey takes place in the Istanbul Stock Exchange Market (IMKB) which started operations on the end of January in 1986.(Dogu, 1996:89-101) Turkey is one of the ten financial markets classified as 'emerging' by IFC (International Finance Corporation) (Asli Demirgüc-Kunt and Vojislav Maksimovic, 1996. p. 348). It stands out as the most rapidly developing markets in the world (Asli Demirguc-Kunt and Ross Levine, 1996. p. 292).

While the number of firms quoted in the stock market was 848, this number raised rapidly, and reached the highest level with 1 305 in November 1993, and came down but to 827 in March 1996.

In the IMKB, there are 103 intermediary institutions of which 100 in Istanbul, 2 in Ankara, and 1 in Izmir.

Banking sector has a large share of total operations in the IMKB. Banks have an oppressive superiority among financial institutions. It can be said that Turkish banking sector has the control over very large funds after 1980. Banks as institutional intermediaries started to establish mutual fund after 1987, but they used this as an advertising instrument.

With regard to \$ 37.496 million in 1983, the market capitalisation in the IMKB increased 31.13 % in October 1994. This increase is not due to the selling's to public, but change in the index. As a result, the IMKB took place in the 30th rank among 40 countries in list of IFC by leaving behind some Western markets such as Austria, Norway, and Finland. With regard to the year 1993, total volume of operations was \$ 21.278 million. As the market turn over was

46.8 % in 1993, it became 67.1 % with October's number in 1994. Again it took 27th rank among 40 stock markets of IFC. It became the first 36th of stock market in terms of the number of quoted firm in 1993. The theoretical literature does not provide a unique concept of stock market development to guide empirical research. Existing models suggest that stock market development is a multifaceted concept, involving issues of market size, market liquidity, and integration to world capital markets. There are some measures as followings: the size of the banking system, the amount of credit going to private firms, the size of non-bank financial corporations, and the size of private insurance and pension companies. (Demirgüç-Kunt and Levine 1996. p.291-337; Korojczyk, 1996. p. 267-289)

Table 1. Stocks of Securities (billion TL)

Years	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996/02
Private Sector Securities	938	2113	3801	8058	16139	34954	60694	112033	130881	295453	288534
Share	796	1614	3132	6727	14476	32304	49139	71286	109239	223804	234987
Corporate Bond	131	436	539	776	1391	1636	1671	1668	1412	2354	2683
Commercial Paper		49	118	528	209	532	756	1198	213	1533	1533
Asset Backed Sec.							9042	36583	19950	66785	48355
Bank Bills and Bank Guaranteed Bill	10	14	11	33	63	467	70	1283	53	961	961
Profit and Loss Sharing Certificate			0.2	0.2	0.2	15	15	15	15	15	15
Public Sector Securities	3104	5360	8407	15485	25370	44670	134874	270087	597915	1202333	1190138
Government Bond	1511	2407	4880	10863	18801	24678	86388	189713	232825	511769	511769
Treasury Bond	826	1923	2542	3537	5467	18258	42247	64488	304230	631298	631298
Rev. Sharing Cert.	370	630	585	685	800	100			20380	12419	12419
For. Ex. Ind. B	400	400	400	400	300	1663	6240	15886	40480	21847	8022
Privatisation Bond										25000	26631

Source: SPK Aylık Bülten, March (Capital Market Board, Monthly Bulletin) 1996, p. 17

In terms of securities, the government issues government securities, treasury bills, bonds of state investment bank, and the revenue bonds. It seems that the share of the public sector increased. Main papers sold by the private sector are securities, common stock, profit-loose account, mortgage bond, participation certificate and various bonds. The table above shows that while the share of the public sector increased in the last years compared the beginning years, the share of the private sector falls below 10 %. The government turned towards internal resources as a result of decline in the tax revenue in the last years. It has been in favour of the private sector to use currently inadequate savings to meet budget deficit by the government. In addition, the high interest rate policy has deteriorated income distribution.

The following evaluation can be pointed out in relation to primary markets:

- The capital market has been a crawling market yet. Securities are limited except for public securities. Current shares sold concentrate in a few large firms and the ownership of firms is not widened toward public.

Public securities composite most important part of newly sold shares in the market (nearly 90 %). Moreover, the private sector has been forced to finance public sector, and this enforcement leads to the crowding in the financial market.

- The rate of interest significantly fluctuates and the terms of them become shortened.

Total value of the public sector securities seemed to have reached a critical point compared to that of private sector securities. Due to high level of interest rates in 1984, big firms turned to the capital markets for their financial needs. Developing real estate sector will provide significant contribution to the development of the capital market. Securities, which can be used for this aim, are real estate investment funds, mortgages, and property-backed securities. Although these papers have been arranged with acts, they have not been developed enough to channel funds from savers to the market. As a housing financing tool, housing certificate has not been successful. Consumers credits are 31.03 %, auto credits is 9.48 %, housing credits is 26.63 %, credit card liabilities 5.27 %, agricultural credit co-operation 27.52 %, and auto and housing credit indexed on foreign currency are 0.05 %.

Table 2- The Share of Financial Sector - as a Share of GNP - (%)

Years	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996/02
Private Sector	23.2	28.3	31.1	34.2	38.9	43.9	31.0	29.3	18.0	19.7	19.5
Public Sector	76.8	71.7	68.9	65.8	61.1	56.1	69.0	70.7	82.0	80.3	80.5
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Source: SPK Aylık Bülten, March (Capital Market Board, Monthly Bulletin) 1996, p. 17

The table above shows that the share of financial sector as a share of GNP has increased from year to year while the share of financial asset to GNP was 24.7 % in 1980, it increased to 43.9 % in 1991. The value of traded capital market assets as a share of GNP also increased. While the share of public sector increased, that of private sector did not increase. Political, social and economic development at the end of 1992 increased the debts of the public sector. High

rates of interest encouraged depositors in favour of banks and government papers, and this development affected equities negatively.

The crisis in 1994 and the high devaluation expectation caused by the low exchange rate policy resulted in the foreign currency crisis and the stock market was affected from this inversely. Rises in the stock market remain temporary unless there is a positive and stable development in the main economic indicators. In order to get desired performance from the capital market and the stock market, it is necessary to stabilise correct basic economic indicators by getting down inflation and interest rates, and decreasing budget deficits.

Previously sold out securities which are processed in the secondary market according to current legislation, and securities quoted in the stock markets are traded outside of the stock market. Investors are not able to make financial operations in the market. Both floatation and other secondary selling and buying are done through officially approved intermediaries in the stock market. The memberships of the stock market are divided into two groups as real entity and corporate entity. The corporate entity members are banks (commercial banks, investment and development banks) and A and B types intermediary institutions. Real entities are stock enclosing brokers.

Ninety percent of operations in the secondary market cover the public securities. The share of private sector was 10 % in 1989, but this ratio has increased to about 40 % since 1989. Intermediaries made 76 % of security operations in 1995, then in 1995/2 this ratio fell down to 69.8. The rest of the operations were carried out by banks. Nearly all banks and other intermediaries were active the transactions of public papers. In 1995 90-95 % of state bonds and treasury bills was traded by banks. This ratio increased to 95-98.5 % in 1996/2. The rest 5-1.5 % belonged to officially intermediaries. The ratio of commercial banks was high among the banks. While the A type intermediaries were rather active on the private sector securities, the B type and the stock exchange brokers were active on equities.

The IMKB has not reached to enough size among the world stock markets. It showed an adequate performance in 1993. The most important structural problem is its high volatility compared to other stock markets. By this way, risk adverse small investors escape from the market, and the manner of speculative becomes effective. Istanbul Stock Exchange Market (IMKB) has been the 164th market among various stock markets in terms of yield.

The relationship between the monthly industrial production index of the State Statistical Institution and the IMKB index is weak. This means that Istanbul Stock Exchange Market does not reflect developments in the real sector. The demand which developed in Turkey has been directed by demand oriented incentives. Because of low supply oriented incentives instant

explosions take place in IMKB from time to time. Thus, this avoids the market from gaining deepness and lets the speculations increase.

In order to test whether Istanbul Stock Exchange Market (IMKB) is a continuous market, it is necessary to look at frequency in operations, i.e. the number of firms make the significant part of the operation, while market concentration was 17 % in 1992, this ratio increased to 40 % in 1993. This shows that IMKB is a weak market.

Istanbul Stock Exchange Market (IMKB) became the member of FIBV (Federation Internationale Des Bourses De Valuers) in 1992. After one year of preparation, the market became a member of SEC (United States Securities and Exchange Commission) and was confirmed as an offshore securities market. At the end of 1994 it was automatically accepted as a member of the institution. Legislation in Turkey is close to international standards. These developments are important in terms of the recognition of IMKB in international markets.

Foreign investment has been showing continuous increase since then. It was \$ 821 million in 1993, it continued to increase, and it reached to \$1.483 million in 1994, \$ 2.938 million in 1995. The highest share belongs to the manufacturing sector with \$ 1.996 million in 1995 (Treasury Office, 1995, p. 10).

Net portfolio investment varies from year to year in Turkey.

Table 3: Net portfolio investment by foreign investments. (Million US \$)

Years	1992	1993	1994*
Share	346	572	858
State's Internal Borrowing Certificate	13	181	20
Total	359	753	878

* May 1994 onwards,

Source: TCMB, (Turkish Central Bank) 1994.

A \$ 1 billion sell out was realised from the beginning of privatisation from 1986 to 1992 in Turkey. This was realised through the selling out of share to public with 39 % share, block selling with 32 %, selling out of shares in IMKB to public with 29 %. One of the aims of privatisation was the widening and deepening of the capital market, and the providing efficiency of resource uses (Kepenek; Yentürk.1994, p. 238).

According to the liberal economic policy adopted after the decisions of 24, January in 1980, capital gains in the capital market have been low taxed and furthermore, most of the financial instruments like treasury bills, government bonds, have been kept exempt from taxation. Only a 10 % tax was levied on private sector bonds.

V. International Borrowing and Capital Market

While the ratio of (internal borrowing/GNP) was 15 % in 1983, this ratio increased to 22 % in 1987. As being parallel to this, the ratio of borrowing instrument such as treasure bill, government bonds to GNP increased from 3.4 % to 7.7 %. The increase of the internal borrowing shows that the financial need of the state was high.

While the low interest rate policy in advanced countries have provided justice in income distribution; the high interest rate policy in Turkey has further deteriorated the already bad income distribution. In recent years, the rate of real interest has varied between 4.7 %, and 13.83 % for foreign debt. While maturity has varied generally between 9-15 years, the maturity of debt in Turkey has been consisted of short periods such as 3 to 6 months. Nearly half of the internal debt is shorter than one year. Debts in Turkey are paid off by debts. Empirical findings show that the effects of increase in the rate of interest have been realised on financial savings rather than on domestic savings. Again it has been provided that the interest elasticity of financial asset demand is higher than that of national savings. (Buyukdeniz, 1991, p. 86-94)

VI. Instruments and Utilisation of Savings

One of the fundamental problems of developing countries is an inadequate domestic saving. For this reason, investment could not be realised, or available savings could not be channelled into investment.

The share of domestic saving in GNP of Turkey was 17 % between 1970-1991, and the share of investment in GNP was realised as 20 %. In other words, the ratio of domestic saving to GNP in Turkey had declined to 16 % in recent years. However, this should have been about 20 % according to development plans. Saving gap has been met by borrowing. Two of the most important reasons for inadequate saving are low national income and unequal income distribution. While there is a close relation between consumption and savings, this relationship is not seen in Turkey.

As can be seen in Table 4, only 26.65 % public is able to save. While savers in high-income groups are 1.49 %, in low-income groups they are only 0.78 %.

Table- 4. Saving Distribution by Income Groups in Turkey

Socio-Economic Income Groups	Content	Demographic Percent %	Able to Save Percent %	Not Able to Save Percent %
Upper Income	Primary Merchant, Upper level Manager, Doctor, Lawyer.	% 2.2	1.49	0.70
Middle Income	Middle Level Manager, Army, Bank Manager, and Secondary Merchant.	% 13.1	6.91	6.11
Low Middle Income	Nurse, Teacher, Small Shop, State Staff.	% 28.1	7.83	20.17
Below Middle Income	Qualified Worker	% 48.2	9.64	38.51
Low Income	Semi-qualified income	% 8.4	0.78	7.53
Total		100	26.65	73.02

Source: Orhan Sener. Türkiye'de Sermaye Piyasalarının Sanayilesme Üzerindeki Etkileri. (The Effects of Capital Markets on Industrialisation in Turkey) p. 14-15.

Note: The last two columns show the percent of people who are able to save or not out of corresponding cell in the column before.

While majority of people keep their saving in form of gold, real estate, and bank deposits, very small part of savings goes to the instruments of capital market such as stocks and bonds. In addition, as the income level of individuals increases purchases of real estate increase. The demand for the government bond and profit providing shares of public institutions are very small. The capital market instruments are considered only by high-level income group in Turkey.

Table- 5. Saving Instruments in Turkish Society

Investment places	Percent %
1. Gold	23.8
2. Bank Deposits	21.4
3. Real Estate	17.6
4. Foreign Exchange	9.4
5. Private Corporate Security Bond	5.1
6. Government Bond and Treasury Bill	5.1
7. Revenue Sharing Bond	4.0
8. Private Firm Security	3.5
9. Mutual Fund	3.2
10. Other Places	5.6
11. No Answer	1.3

Source: Sener, Orhan. p. 18.

Real estate is one of the most important investment in Turkish society. For example, while 25 % of world average savings goes to property investment, 40 % of national wealth in Turkey goes to the real estate investment. Most of the investments are made in unproductive instruments in Turkey because speculation opportunity of high-level income groups is significantly high in Turkish market. In recent decade foreign currency has also entered among the mostly favoured investment instruments in to the market for both individual and institutional investors. While interest revenues of small deposit owners in banks are low, the high-level income group shares significant percent of income out of interest payment.

VII. Corporate Sector

Corporate sector constitutes the supply side of capital market. In order to get the views of the corporation sector about the capital market a questionnaire was performed on 2 239 corporate in 1992. The results of this questionnaire are followings (SPK, 1996, pp. 35-39):

1. More than half of the firms was established after 1965. This situation shows that institutionalisation is inadequate,

2. Family control is dominant in firms. In firms with 5 partners the family share is 71 %. While the partner number is above 500, the family share is 8 %, but the share of corporate group becomes 48 %. While a completely family firm has 5 partners, the smallest shares are 6.3 %, but in firms with more than 500 partners it is about 37.5 %.

3. Corporations use debt rather than their own resources. The short-term bank credits constitute an important part of their resources.

4. Corporations do not utilise capital market borrowing instruments adequately enough.

5. In the questionnaire while 20 % of firms is treated along the Capital Market Act, the 79,3 % of them has not make public selling yet.

6. Borrowing instruments used by firms consists of 43.5 % security from fiscal point of view, and 39.9 % bank credits, 47.5 % security from maturity side, 41,9 % bank credits; 62,2 % bank credits in terms of needed borrowing amount.

7. Two-hundred-nineteen corporate out of 2 239 have an idea of selling their shares to public. When the reasons asked to others, 32.3 percent of them answer that they could not find necessary to open their capital to public, 13,7 percent of them claim that decision making control is difficult, and 10.6 percent of them answered that they do not trust in the stock market.

The results of experiments and the structure of the corporate sector show that Turkish firms have not turned intensively towards the stock exchange market, and have not had enough knowledge about capital market. This is because corporations have been quite new in terms of institutionalisation and there has not been a complete professionalism in corporate management in Turkey yet. In addition, the banking sector is heavily dominant in corporate finance.

In the period of 1992-1993 corporate investment decreased. The reasons for this are macroeconomic uncertainties, the effect of demand related to expectations on investment decisions and the high-yielding public securities.

VIII. The Problems of Capital Market in Turkey

In spite of legal arrangements and tax incentives, capital market in Turkey has not been reached to efficiently enough level. The reasons for this are followings:

- In Turkey, there are 15 thousand people who have jobs related with selling and buying shares in the capital market. The number of professions, however, is very small among these.

- The amount of fresh money entered this market is small.

- The share of money going to the stock market per capita is little.

- Family owned firms are common in Turkey. Since these firms do not prefer to sell their shares to public, the capital market does not develop. In the capital market 35 percent of instruments are bonds, and 50 percent of them are commercial bonds. These situations show that small firms are not aware of borrowing instruments or are having difficulty in selling borrowing instruments.

- Investors make their decisions by looking at firms' images instead of looking their balance sheets and accounts.

- Institutional investors do not take place in capital markets. Institutional investors which demand securities in capital market in Turkey are social security institutions (Pension Fund, Social Insurance Institution, etc.), special pension funds, insurance companies and life insurance, Army Mutual Fund, securities investment partnerships and funds, compulsory savings funds. Social Security Institutions among them could not able to bring out fund due to salary and premium payments. It is expected from institutional investors to make long-term fund from capital market point of view. Unfortunately economic instability avoids security demanders and suppliers to stick themselves in loan-term. Moreover, there is not a legal necessity to pursue the institutions, which import securities to public.

- Some economic and political events (incidents) discourage investors.
- In the capital market of Turkey, intermediary institutions and investment funds with banks play a dominant role.
- The state increased its share to 90 percent among total securities by altering high interest rates. This situation will continue as long as the state's internal borrowing continues.
- Due to high rate of inflation, investors show a clear tendency to money market instruments instead of capital market instruments.
- In Turkey, institutions are not price maker. So, prices are determined according to psychological factors. Thus, stable prices have not been set up in capital markets for a long time.
- Investment funds applications that consist of large numbers of investors are not widespread and dominated by banks.
- The privatisation of state owned enterprises with foreign capital have an effect. However, due to lack of public support it is argued that its effect will not be positive on capital market.
- While the share among total securities in developed capital market is 20 % this ratio in Turkey is 1%. Although corporate tax ratio for companies which issue securities to public have been reduced to 30 % from 48 % in recent years, the expected development has not taken place because family owned firms are common.
- Public Utility Companies took 5th place in the market. It is followed by metal good, machinery industry, chemistry, petroleum, rubber industry, stone and soil-based industries, and metal based industries (with 60.3 %).
- Independent external audit institutions are new and away from being effective.
- The lack of a compensating mechanism for investor's losses makes the cost heavy. Besides there is a need for ethic institutions to make out effective supervision in the market.

The reasons for which the developments in capital market in Turkey are not as much as in the Western countries are the concentration on only bond and share selling, the inadequacy of secondary market, inadequate savings, disutilization of institutional savings and inadequate supervision. (Tener, pp.7 - 31).

The determination of interest rate for short term by public sector affects the stock market. Providing long-term fund does not mean more than a claim in Turkey. High inflation, instability, and interest rates affect both security

importers and investors. Turkish corporate sector is dominated by family owned corporate and they have organic relationships with banking sectors.

In countries in which banking sector is dominant, the stock markets are not deep and the predictor function of the stock market is not worth mentioning (Toprak, p. 231). The same situation is valid for the findings in the United States (Kidwell, Peterson and Blacwell, 1993, p. 227).

After the 1980 structural change, models were adopted, and outward-looking growth model was preferred. However, instead of having changes in agricultural and industrial sectors, the change tended toward finance and commercial sectors. The reasons for this: liberalisation of foreign exchange market and foreign trade without increasing productivity in industry, liberalisation of money and exchange market with foreign debts without providing monetary stability and uses of indirect taxation and domestic borrowing instead of encouraging internal savings in order to balance fiscal deficit, and a tax-spending arrangement which is able to not disturb income distribution.

In Turkey financial system is dominated by banking sector as in Europe and Japan. It is necessary to develop capital market in order to intermediate savings into industry investment. In order to do so, it is also necessary to correct already unequal income distribution, avoid inflation, solve housing problems and make a fair tax reform. It is quite difficult to let Turkish capital market to significant level unless this kind of measures is taken. Although the aim of financial liberalisation is to transfer savings to productive sectors through financial system and to provide stable growth by this way, the desired results have not been reached in Turkish experience (SPK, 1995, p.142). The stock market investors made 44.4 % losses in 1988, 493.1 % profit in 1989, 8.4 % arrangement in 1992, and 417 % profit in 1993. While this instability is favour of speculators, it harms savers (Demir, 1997, p.195).

The bottlenecks in front of the development of capital market in Turkey are followings:

- a) Weak accounting,
- b) Dominions of the same group over banks and firms,
- c) Lack of support for capital market due to weak non-bank financial intermediaries,
- d) Inadequate secondary markets,
- e) The dominance of universal banking,
- f) Weak supervision,
- g) Weak administration and government interventions (Toprak, 1992, p. 235).

Table 6 shows traded value ratios of IMKB with respect to money supply, total bank deposits and total credits provided by banking sector. While

the first two ratios show that IMKB has been improving its place in the financial, the last ratio, traded value/credits, indicates that IMKB has not gain a considerable share in terms of providing credits in the economy as a whole.

**Table 6: The Comparison of the Traded Values with M,
Total Deposits and Credits**

Ratios	1992	1993	1994	1995	1996
Traded Value/M	1,529	4,044	5,414	10,601	13,512
Traded Value/Deposit	0,1902	0,488	0,540	0,933	12,854
Traded Value/ Credits	4,554	1,859	1,285	0,736	0,673

Data source: Growth rate: T.C. Maliye Bakanlığı, 1996 Yıllık Ekonomik Rapor.
Traded Value: IMKB.

In general the banking sector is dominant in the financial market. Another dominance comes from public securities in the capital market in particular. The weight of public sector and the crowding out of the private industry and commerce give the feathers of debt-based economy rather than a real one. The economic growth in Turkey is not provided through financial policies, but rather Turkish economy shows comparatively good growth performance in spite of financial problems. For a successful financial liberalisation, harmonisation of monetary, fiscal, foreign trade policies are required for long term-sustained growth in Turkey.

IX. Conclusion

In this paper we mainly aimed to highlight the current situation in the capital market of Turkey. In order to give a broad background, we presented available theoretical and partly some empirical literature on the relationship between financial system and economic development. This stage of work implicates that although financial system as a whole has certainly important part in the development process of an economy, it is not certain whether the existence of a capital market is initially an activator in this process or the emergence of a capital market is created or required by the development process itself. Nevertheless, apart from the direction of determination and causation, recent researches show that capital markets have certainly positive role in the development process of an economy in providing necessary funds from small savers to industry.

After providing this background, we looked through available data on the capital market of Turkey(IMKB). According to evidences, first it can be said that the capital market of Turkey is comparatively thin and very sensitive to

macroeconomic variables. Thus, due to unstable macroeconomic environment and comparatively small volume of transactions, the IMKB has not been an efficient institution in channelling extra funds to the Turkish industry compared to the banking sector. Second, it can be surely stated that although legislation on the Turkish capital market is close to the international standard, family oriented structures are dominant in the Turkish corporate sector. Another is that Turkish capital market is quite weak in reflecting relationship between the real sector and financial sector within the economy. According to the econometric analysis in the Appendix, although the sign of the relationship is positive between the rate of growth and the traded value, the significance of the coefficient is statistically weak. Thus, it can be said that the capital market does not efficiently perform its informational function within the economy.

Appendix

I. Econometric Analysis

According to arguments in the second, section there must be a relationship between the development rate and capital market. The statistical relation is naturally expected to be positive between total volume of operations of a stock market and the annual growth rate of an economy. As a proxy then we can associate the total volume of operations in IMKB and the growth rate of Turkish economy in order to investigate whether IMKB has some sort of role in promoting the growth of the economy. In this section we are going to use annual total volume of operations from 1986 to 1997 and annual growth rate of the Turkish economy for corresponding period.

a.Data

We use the annual traded value in TL and the real growth rates. According to unit root tests growth rate is $I(0)$, but the annual traded value variable is $I(2)$ ¹ as in table 7. This means that our growth rate series is integrated of degree zero, but the traded value series is integrated of degree two. In this case we say that these series are not co-integrated, i.e. they can not be used in explaining each other unless necessary manipulation is done.(Maddala, 1992, p.217-218. and Green. 1993, p.565) The F statistic of the seconds difference of the value of trade volume variable is 3.65. According to Dickey-Fuller critical value, these series are not integrated, but according to standard F value it has not unit root after taking second time difference. However, the number of observations is very small, so our econometric analysis is not so convincing from the degree of freedom issue. Nevertheless, because we would like to see this investigation as a preliminary proxy for the issue at hand, it would be useful to trace the relationship between two variables with available data.

Table 7: Unit Roots Test Results

Series	Calculated Value	Standard F Value*	Dickey-Fuller Value*
Growth Rate	12.24	3.42	7.24
Traded Value	1.333(2 nd diff:3.65)	3.42	7.24

* See Green, 1993, p.565.

b. Estimation Method and Results

As estimation method, we used error correction mechanism.(Engle and Granger, 1987; Green, 1993. p.567.) This allows us to obtain integrated series at the same co-integration degree by regressing the appropriate difference of endogenous variable on a residual produced by regressing the endogenous variable on exogenous variables.

We estimate the following equations by substituting the estimated residual, v_t , into the second equation.

$$\Delta \ln g_t = \alpha_0 + \alpha_1 \Delta \ln X_t + v_t \dots \dots \dots (1)$$

$$\Delta \ln g_t = \beta_0 + \beta_1 v_t + \eta_t \dots \dots \dots (2)$$

The results of the estimation are shown in table 8. As can be seen, the coefficient of the error correction mechanism is "1". This means that the variations in the rate of growth are not explained by the variations in the annual traded value of IMKB. However, this conclusion is not technically valid because the number of observation is very small, and furthermore, the operation of differing leads to the lost of information. In the Ordinary Least Square estimation (OLS), the coefficient of the explanatory variable is positive, but the estimation as a whole is not satisfactory from econometric point of view. It can be said that this kind of analysis is not valid with limited number of observations, but we can say that all regression experiences show that the signs of the coefficient have been found to be positive for all three estimations.

Table 8: Ordinary Least Square Estimation

Observation(Annual)	1986-1997
Constant	4.019(2.187)
Coefficient (Error correction mechanism)	0.102(0.3875)
R ²	0.98
F(1, 7)	0.069297
DW	2.97

Data Source: Growth rate: T.C. Maliye Bakanlığı, 1996 Yıllık Ekonomik Rapor.
Traded Value: IMKB.

Table 9: Error Correction Estimation

Observation(Annual)*	1986-1997
Constant	4.029(0.384)
Coefficient (Error correction mechanism)	1(0.080)
R ²	0.96
F(1.5)	156
DW	0.241

*The number of used observation is seven in this estimation.

II. Estimation Result from PC. Film 8.0

Here we present the regression result run with Pcfiml 8.0.

EQ(12) Modelling g by OLS

The present sample is: 1991 to 1997

$$g = -1.865 + 0.4442 \text{ Lht}$$

$$(\text{SE}) (14.88) (1.11)$$

$$R_1 = 0.0310438 \text{ F}(1, 5) = 0.16019 [0.7055] \hat{a} = 5.68058 \text{ DW} = 2.78$$

RSS = 161.3450451 for 2 variables and 7 observations

Variance instability test: 0.11616 ; Joint instability test: 0.325873

Information Criteria: SC = 3.69361; HQ = 3.51805; FPE = 41.4887

Seasonal means of differences are 0.61667

$$R_1 \text{ relative to difference+seasonals} = 0.64207$$

RYHT added to database

RYHT = Residual values of equation 12

EQ(13) Modelling g by OLS

The present sample is: 1991 to 1997

$$g = +4.029 + 1 \text{ RYHT}$$

$$(\text{SE}) (0.3843) (0.08005)$$

$$R_1 = 0.968956 \text{ F}(1, 5) = 156.06 [0.0001] \hat{a} = 1.01678 \text{ DW} = 0.241$$

RSS = 5.169240662 for 2 variables and 7 observations

Variance instability test: 0.186595 ; Joint instability test: 0.970291
 Information Criteria: SC = 0.25279; HQ = 0.0772327; FPE = 1.32923
 Seasonal means of differences are 0.61667
 R_1 relative to difference+seasonals = 0.98853

EQ(14) Modelling g by OLS

The present sample is: 1991 to 1997

$$g = -0.9611 + 0.4797 Lh$$

(SE) (17.04) (1.624)

$$R_1 = 0.0171381 \quad F(1, 5) = 0.087184 [0.7797] \quad \hat{\alpha} = 5.7212 \quad DW = 2.76$$

RSS = 163.6605543 for 2 variables and 7 observations

Variance instability test: 0.113826 ; Joint instability test: 0.336901

Information Criteria: SC = 3.70786; HQ = 3.5323; FPE = 42.0841

Seasonal means of differences are 0.61667

R_1 relative to difference+seasonals = 0.63693

RLH added to database

RLH = Residual values of equation 14

EQ(15) Modelling g by OLS

The present sample is: 1991 to 1997

$$g = +4.029 + 1 RLH$$

(SE) (0.2855) (0.05905)

$$R_1 = 0.982862 \quad F(1, 5) = 286.75 [0.0000] \quad \hat{\alpha} = 0.755478 \quad DW = 0.734$$

RSS = 2.853731408 for 2 variables and 7 observations

Variance instability test: 0.206707 ; Joint instability test: 0.866516

Information Criteria: SC = -0.341308; HQ = -0.516866; FPE = 0.733817

Seasonal means of differences are 0.61667

R_1 relative to difference+seasonals = 0.99367

References

- Allen, Franklin 1993, "Stock Markets and Resource Allocation" In Mayer and Vives, Capital markets and Financial Intermediation, Cambridge University Press, 1993.
- Asli Demirgüç-Kunt and Ross Levine 1996, "Stock Market Development and Financial Intermediaries: Stylised Facts". The World Bank Economic Review, V. 10, May 1996, N.2.
- Asli Demirgüç-Kunt and Ross Levine 1996, "Stock Markets, Corporate Finance, and Economic Growth: An Overview".The World Bank Economic Review, V. 10, May 1996, N.2.
- Asli Demirgüç-Kunt and Vojislav Maksimovic 1996, "Stock Market Development and Financing Choices of firms". The World Bank Economic Review, V. 10, May 1996, N.2,
- Bagehot, Walter 1873, Lombard Street Homewood, IL:Richard D. Irwin 1962 Ed.
- Boyd, John and Smith, Bruce 1997, "The Coevolution of the Real and Financial Sectors in the Growth Process", World Bank Economic Review, Vol.10, No.2, Pp:371-396.
- Buyukdeniz, Adnan 1991, Türkiye'de Faiz Politikaları, Bilim ve Sanat Vakfi, Istanbul.
- Demir, Osman. 1997, Ekonomide Devlet. Sermaye Piyasası Kurulu Yayın No: 71. Ankara-1997.
- Doğu, Murat 1996, Gelisen Hisse Senedi Piyasaları ve Türkiye Sermaye Piyasası Kurulu, Yayın no: 27, Ankara-1996. (Security Markets and Turkey, Capital Market Board Publications no: 27).
- Engle, Robert F. and Granger, C. W. J. 1987, "Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing". Econometrica, Vol.55, No.2, March:251-276.
- Fry, Maxwell 1993, "Financial Development: Theories and Recent Experience" Oxford Review of Economic policy, Vol.5, No.4. 1993.
- Greene, William H. 1993, Econometric Analysis, Macmillan P. C. New York.
- Greenwall, B. and Stiglitz J. E. 1988, "Financial Market Imperfections and Business Cycles" NBER Working Paper, No.2494.
- Hazine Müsteşarlığı 1995, Türk Mali Sisteminin Temel Göstergeleri, Ankara-Aralık 1995. C.5, S. 18.

- Hicks, John 1969, *A Theory of Economic History*, Oxford: Clarendon Press.
- Kepenek, Yakup; Nurhan Yentürk. 1994, *Türkiye Ekonomisi (Economics of Turkey)* Remzi Kitabevi, 6. Baskı. İstanbul-1994.
- Keynes, J. M. 1936, *The General Theory of Employment Interest and Money*, London, Macmillan.
- Kidwell, David S; Peterson, Richard L.; Blackwell, David W. 1993, *Financial Institutions, Markets and Money* The Dryden Press, 1993. Fifth Edition.
- King, Robert G. and Levine, Ross 1993, "Financial Intermediation and Economic Development" In Mayer and Vives, *Capital markets and Financial Intermediation*, Cambridge University Press, 1993.
- Korojczyk, Robert A. 1996, "A Measure of Stock Market Integration for Developed and Emerging Markets". *The World Bank Economic Review*, V. 10, May 1996, N.2
- Levine, Ross 1997, "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda" *Journal of Economic Literature*, Vol.XXXV, June 1997:688-726.
- Levine, Ross and Zervos, Sara 1997, "Stock Market Development and Long-Run Growth" *The World Bank Economic Review*, Vol.10, No.2, Pp:323-339.
- Lucas, Robert E. Jr. 1988, "On the Mechanics of Economic Development" *Journal of Monetary Economics*, July, 22(1):3-42.
- Maddala, G. S. 1990, *Introduction to Econometrics*. Macmillian P. C. New York.
- Mayer, Colin 1993, "Financial Innovation: Curse and Blessing?: The Assessment" *Oxford Review of Economic Policy*, Vol.2, No.4, 1993.
- Mishkin, Frederic S. 1997, *The Economics of Money, Banking and Financial Markets* 2nd , Scott, Foresman and Company Glenview, Illinois.
- Obstfeld, Maurice 1994, "Risk Taking, Global Diversification, and Growth" *American Economic Review*, Dec.,84(5):10-29.
- Sener, Orhan 1988, *Türkiye'de Sermaye Piyasalarının Sanayileşme Üzerindeki Etkileri (The Effects of Capital Markets on Industrialisation in Turkey)* İstanbul 1988, Friedrich Ebert Vakfi, Economy and Society.
- Robinson, Joan 1952, "The Generalisation of the General Theory" In *The Rate of Interest, and other Essays*. London:Macmillan:67-142.

- Schumpeter, Joseph A. 1912, *The Theory of Economic Development* Translated by Redvers Opie. Cambridge, MA:Harward U. Press, 1934.
- Seward, James K. 1990, " Corporate Financial Policy and the Theory of Financial Intermediation" *The Journal of Finance*, Vol. XLV, No.2, June 1990.
- SPK 1991, *Şirketler Kesiminin Finansman Eğilimleri* Arastırma Dairesi. Anketi Sonuçları-1991- (Capital Market Board -The Results of the Experiments on Corporate Sector) Yayın no:15, Ankara- Aralık, 1995.
- SPK, 1995, *Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü: 1980 Sonrası Dönemin Bir Değerlendirmesi* Arastırma Dairesi Ankara-1995
- SPK, 1996, Arastırma Dairesi. Aylık Bülten, Mart/3.
- Stern, Nicholas 1989, "The Economics of Development: A Survey" *Economic Journal*, 99(397):597-685.
- Stiglitz, Joseph E. 1993, "Financial Markets and Development" *Oxford Review of Economic Policy*, Vol.5, No.4. 1993.
- Tobin, James 1965, "Money and Economic Growth" *Econometrica*, Oct., 33(4):671-84.
- Toprak, Metin 1992, *Finansal Sistemin Ekonomik Kalkınmadaki Yeri: Türk Finansal Sistemi Örneği. (Yayınlanmamış Doktora Tezi)* İstanbul Üniversitesi. İstanbul-1992. (The Position of the Financial System on the Economic Development: Turkish Example) İstanbul Üniversitesi, (Unpublished Ph.D. Thesis).
- Treasury Office 1995, *Main Indicators of Fiscal System*, Ankara-1995

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 61-68.

GETİRİ DEĞERİNİ EN İYİLEYEN SIRALAMA (ATAMA) PROBLEMİ İÇİN KLASİK DAL VE SINIR ALGORİTMASI UYGULAMASI

Doç. Dr. H. Kemal SEZEN*

Özet

Bu çalışma; gecikme cezası içermeyen sıralama problemlerinin dal ve sınır tekniği kullanılarak çözümlenmesi ile ilgilidir. Çözüm için klasik dal ve sınır yaklaşımı kullanılmıştır.

GİRİŞ

Bazı programlama problemlerinde bütün değişkenler yalnız 0 ve 1 değerini alabilmekte (Kuruluş yeri seçimi ile ilgili olarak geliştirilen bir 0-1 tamsayı programlama modeli için bakınız: H. Demir,1984, s.154.) ya da modeller; değişkenlerin yalnız 0 ve 1 değerini alabildikleri biçime dönüştürülebilmektedir (Kara, 1986, s.175-178, Tulunay (1980, s.521). Dolayısıyla bu tip problemlerde herhangi bir değişken yalnızca iki farklı değer alabilir. Eğer sorun; herhangi bir işin yapılması ya da yapılmaması ile ilgili ise bu durumda 1 tanımlaması işin yapılmasını, 0 tanımlaması da yapılmamasını göstermek amacıyla kullanılabilir.

0-1 tamsayı programlama problemlerinde değişken sayısı az olduğu zaman seçenekler ile ilgili tam sayımlama yapılarak en iyi çözüm kolayca belirlenebilir. Ancak değişken sayısının fazla olduğu durumlarda tüm seçenekler için çözüm güçleşmektedir. Örneğin n değişkenli bir problemin çözümü için 2^n dalın oluşturulması ve kontrolünün yapılması gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu problemlerin çözümlenmesi için daha etkili teknikler geliştirilmiştir.

* Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. Ekonometri Bölümü Yöneylem A.B.D. Öğretim Üyesi

0-1 tamsayı programlama problemlerinin özel uygulama alanlarından birisi sıralama problemleridir. Bu tür problemler atama problemleri olarak da adlandırılır. Şimdi bu tür problemlere klasik dal ve sınır algoritmasının nasıl uygulandığını açıklamaya çalışalım.

Atama Problemleri İçin Klasik Dal ve Sınır Algoritması

Atama problemlerinde amaç genellikle kaynak ya da araçların birbirleri ile eşleştirilmeleri olmaktadır. n işin ve makinenin bulunduğu bir atama probleminde her bir makinenin bir işe atanması durumunda uygun $n!$ sayıda çözüm seçeneği ortaya çıkar.

Atama problemleri genellikle basit bileşimli problemler olup Macar tekniği ile etkili şekilde çözülebilmektedirler. Bunun yanı sıra bu tip problemlerin çözümleri, dal ve sınır tekniği kullanılarak da gerçekleştirilebilir. Amaç fonksiyonu en büyükleme yönünde olan bir atama problemin çözümüne ilişkin klasik dal ve sınır algoritması aşağıda verilmiştir.

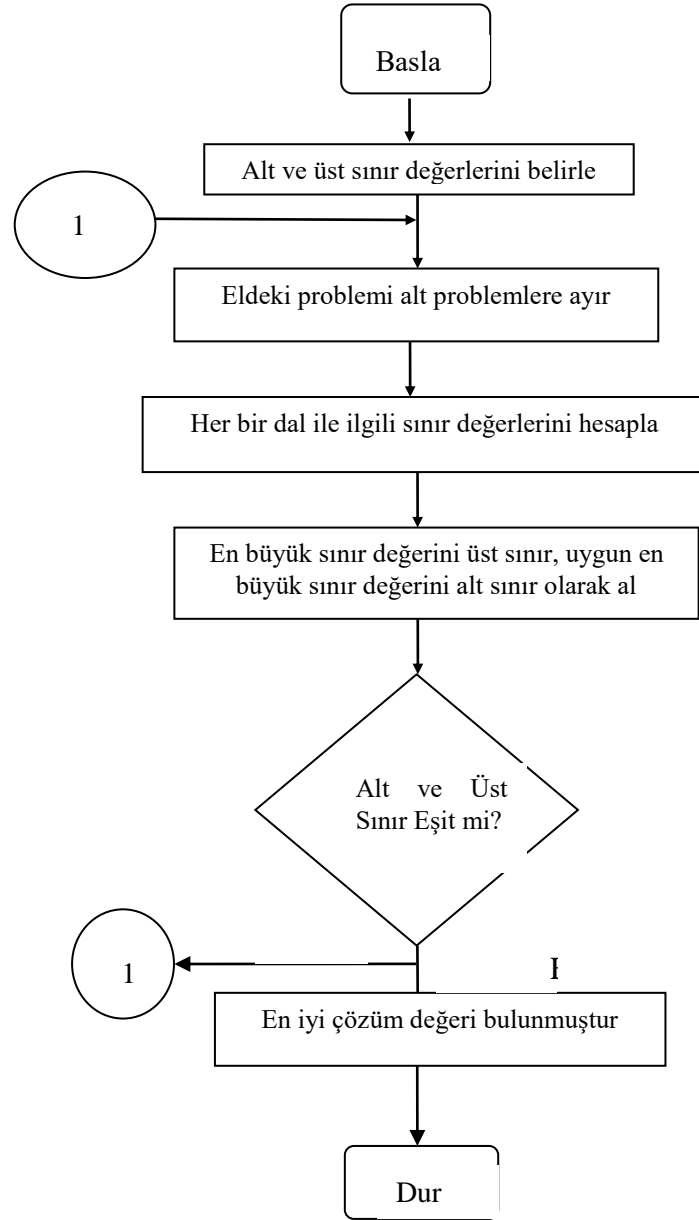
Adım 1. Çözüme başlarken ilk olarak problem için her bir satırdaki en yüksek değer alınarak bir üst sınır belirlenir. Alt sınır olarak da 0 ya da $-\infty$ alınabilir.

Adım 2. Eldeki iş (örneğin başlangıçta birinci daha sonra ikinci vs.) ile ilgili dallanma yapılır.

Adım 3. Her bir dal için sınır değerleri hesaplanır. Bu değerler her bir makinenin eldeki işe atanmasının getirisi ile bu makinenin ilgili olduğu satır (sütün) dışında kalan satırlarda (sütunlarda) bulunan her bir sütün (satır) için en yüksek değerlerin toplanması ile elde edilir. Bulunan bu değerlerin en büyüğü çözümün üst sınırı, bunların içinden uygun bir çözüm sağlayan en büyük değer de çözümün alt sınırı olarak alınır.

Adım 4. Bulunan alt ve üst sınır değerleri birbirlerine eşit ise, diğer bir deyişle çözüm seçenekleri arasında en büyük değere sahip çözüm bileşimi aynı zamanda uygun bir çözüm sağlıyor ise problemin optimal çözümü elde edilmiş olur ve işlemler durdurulur. Diğer durumda Adım 2'ye dönlülür.

Amaç fonksiyonunun yönünün en küçükleme olması durumunda üst sınır $+\infty$ olarak alınır. Alt sınır belirlenirken de matrisin her bir satırında (sütununda) bulunan en küçük elemanların toplamı alınır. Daha sonra algoritmadaki süreç tersine işletilerek en iyi çözüme ulaşılmaya çalışılır. En büyükleme amaçlı 0-1 sayılı atama probleminin klasik dal ve sınır algoritması kullanılarak çözülebilmesi için yukarıda geliştirilen algoritma ile ilgili akış çizgesi Şekil 1'de görülmektedir.

Şekil 1:En büyükleme Amaçlı 0-1 Sayılı Atama Problemi İçin Klasik Dal ve Sınır Algoritması Çözüm Akış Çizgesi

Sorunun Analizi

Tekstil sektöründe dokuma işi yapan bir firmanın; yapılan anlaşmalara bağlı olarak ürünlerinin müşterilerine teslim sırasına göre nakit girişleri farklı olmaktadır. İşletmeden istenilen 6640/1 (A), 6615/3 (B), 9006/1 (C) ve 7015/22 (D) kodlu dört değişik kumaşın teslim edilme sıralarına bağlı olarak sağlanacak nakit girişi (000 DM.) Tablo 1'de görülmektedir. En yüksek nakit akışını sağlayan kumaş teslim sırasının belirlenmesi istenilmektedir.

Tablo 1:Nakit Girişleri Tablosu

<i>Teslim Edilme Sırası</i>	<i>Kumaş Tipi</i>			
	<i>A</i>	<i>B</i>	<i>C</i>	<i>D</i>
1	150	300	400	200
2	600	200	350	300
3	700	100	600	900
4	800	100	200	400

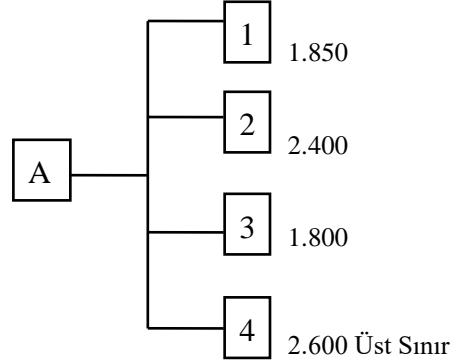
Çözüm

0-1 sayılı atama problemi olarak ele alınması mümkün olan bu problem klasik dal ve sınır algoritması kullanılarak aşağıdaki gibi çözümlenebilir. Problem için $4! = 24$ uygun çözüm vardır. Çözüm için öncelikle her bir satırda bulunan en büyük değerler toplanarak bir üst sınır (US) belirlenir.

$$US = 800 + 300 + 600 + 900 = 2.600$$

Başlangıçta alt sınır (AS) olarak sıfır alınabilir. Sınırların belirlenmesinden sonra herhangi bir kumaş tipi için birinci düzey dallanması yapılır. Bu durumda dört seçenek ortaya çıkacaktır. A tipi kumaş ilk seçenek olarak alınır ise, oluşturulan ağaç çizgesi Şekil 2'de görülmektedir.

Dallanmadan sonra her bir dal ile ilgili sınır değerinin hesaplanmasına geçilir. Sınırların hesaplanması işlemi Tablo 2'de görülmektedir. Tablonun son sütununda yer alan N harfleri yapılan atamanın uygun olmadığını, U harfleri ise uygun olduğunu göstermektedir.

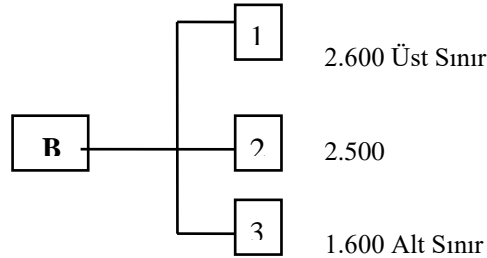

Şekil 2: A Tipi Kumaş İçin Dallanma

Tablo 2: Sınır Değerleri Belirleme Tablosu

Alt Kümeler	Sınır Değerleri	
A - 1	$150+(200 + 600 + 900) = 1.850$	N
A - 2	$600+(300 + 600 + 900) = 2.400$	N
A - 3	$700+(300 + 400 + 400) = 1.800$	N
A - 4	$800+(300 + 600 + 900) = 2.600 .$	N

Yapılan atama sonucu bulunan en büyük değer 2.600'dür. Bu değer yeni üst sınır olur ve bu üst sınırın ilgili olduğu A tipi kumaşın dördüncü olarak teslim edileceği anlamındaki A - 4 seçeneği de, ikinci düzey ile ilgili olan daha ileri dallanmaların yapılacağı düğüm olarak alınır. Ancak bu aşamada alt sınırdaki bir değişiklik olmaz. Çünkü dallanma sonucu uygun bir çözüm bileşimi bulunamamıştır. Belirlenen sınır değerleri ilgili oldukları dallar üzerine yerleştirilmişlerdir. Şimdi çözüm ile ilgili ikinci düzey dallanması yapılabilir. İkinci düzeyde dallanılacak üç seçenek vardır. Dallanma Şekil 3'de görülmektedir. Şekil 3'de yer alan dallarla ilgili sınır değerleri Tablo 3'de hesaplanmıştır.

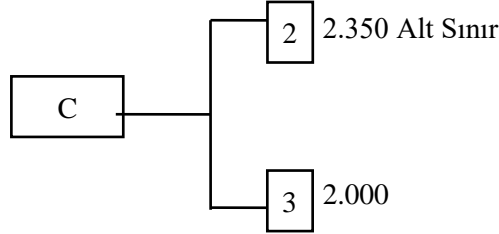
Şekil 3: B Tipi Kumaş İçin Dallanma

Tablo 3:Sınır Değerleri Belirleme Tablosu

<i>Alt Kümeler</i>	<i>Sınır Değerleri</i>	
<i>A - 4,B - 1</i>	$800 + 300 + (600 + 900) = 2.600$	<i>N</i>
<i>A - 4,B - 2</i>	$800 + 200 + (600 + 900) = 2.500$	<i>N</i>
<i>A - 4,B - 3</i>	$800 + 100 + (400 + 300) = 1.600$	<i>N</i>

Hesaplanan sınır değerlerinden en büyüğü 2.600'dir. Bu değer çözüm için yeni üst sınır olacaktır. Ancak önceki düzeyde elde edilen üst sınır değeri de 2.600 olduğundan sınır değerinde herhangi bir değişimin olmadığı görülebilir. Çözüm ile ilgili yeni alt sınır değeri ise 1.600 olacaktır. Bu değer karşılık geldiği atama bileşimi aynı zamanda uygun bir çözüm bileşimidir. Bulunan sınır değerleri dallar üzerine yerleştirilerek ikinci düzey dallanması ile ilgili işlemler tamamlanır. Görüleceği üzere ikinci düzeyde birinci düzey ile ilgili olan 1, 2 ve 3 düğümleri dallandırılmamışlardır.

İkinci düzey dallanması ile ilgili işlemlerin tamamlanması nedeniyle 2.600 değerine karşılık gelen B - 1 düğümü üçüncü düzey dallanmasının temeli olacaktır. Dallanma için iki seçenek vardır. Üçüncü düzey dallanması Şekil 4.'de ve dallar ile ilgili hesaplanan sınır değerleri de Tablo 4.'de görülmektedir.

Şekil 4. C Tipi Kumaş İçin Dallanma**Tablo 4: Sınır Değerleri Belirleme Tablosu**

<i>Alt Kümeler</i>	<i>Sınır Değerleri</i>	
<i>A - 4,B - 1,C - 2</i>	$800 + 300 + 350 + 900 = 2.350$	<i>U</i>
<i>A - 4,B - 1,C - 3</i>	$800 + 300 + 600 + 300 = 2.000$	<i>U</i>

Elde edilen değerler ilgili oldukları dallardaki düğümlerin üzerine yerleştirilmişlerdir. Dallanma sonucu elde edilen çözüm bileşimlerinin her ikisi de uygun bir çözüm vermektedir. Bunun yanı sıra çözümle ilgili yapılması gereken daha ileri dallanma kalmamıştır. Bu nedenle bulunan çözümlerden en büyük değere sahip olanı, problemin aynı zamanda en iyi çözümü olacaktır.

Sonuç

Probleme ilişkin her aşamada elde edilen sınır değerleri ve en iyi çözüm değeri Tablo 5'de verilmiştir. Bu durumda; 1. olarak B tipi kumaş, 2. olarak C tipi kumaş, 3. olarak D tipi kumaş, 4. olarak A tipi kumaş teslim edilmelidir. İlgili teslim sırasına bağlı olarak sağlanacak en fazla nakit miktarı da 2.350.000 DM. dir.

Dal ve sınır tekniğinin atama problemlerinin çözüm değerlerinin bulunmasında kullanılabilmesinin yanı sıra çözümlerin duyarlılığının belirlenmesinde ve parametrik çözümlerde de kullanılması olanaklıdır. Ancak problemlerde seçenek sayıları arttıkça çözüm işlemi için süre ve bellek gereksinimi de üstel olarak artmaktadır.

Tablo 5: Optimal Çözüm Tablosu

<i>Düzye</i>	<i>Atama</i>	<i>Alt Sınır</i>	<i>Üst Sınır</i>	<i>Optimal Çözüm</i>
0	---	0	2.600	---
1	A - 4	0	2.600	---
2	B - 1	1.650	2.600	---
3	C - 2, D - 3	2.350	2.350	2.350

KAYNAKLAR

Baker K.R., **Introduction to Sequencing and Scheduling**, New York : John Wiley Sons.Inc.,1974.

Barry Shore, **Operations Management**, McGraw-Hill, 1973.

Demir Hulusi, **Şevkinaz Gümüšoğlu, Üretim ve İşlemler Yönetimi**, 4. Baskı, İstanbul, 1994

Demir Hulusi, **Üretim Yönetimi**, Cilt 1, 2.B., İzmir: İstiklal Matbaası, 1984.

- Dennis W. Mcleavey and Seetharama L. Narasimhan, **Production Planning and Inventory Control**, Boston: Allyn& Bacon, 1985.
- Greenberg, H.H., "A Branch and Bound Solution to The General Scheduling Problem," **Operations Research**, 16 (2), 1968.
- Halaç Osman, **Kantitatif Karar Verme Teknikleri: Yöneylem Araştırması**, İstanbul Arpaz Matbaacılık, 1978.
- Kara İmdat, **Yöneylem Araştırması, Doğrusal Olmayan Modeller**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Basımevi, 1986.
- Tulunay, Yılmaz, **Matematik Programlama ve İşletme Uygulamaları**, İstanbul: Sermet Matbaası, 1980.
- Uskup Ergun, Solution Methods For A Class Of Two-Stage Production Sequencing Problems, Ph.D. Dissertation, Chicago: Illinois Institute of Technology, 1970

ÖRGÜT KÜLTÜRÜ VE SÜRECİ

Öğr. Gör. Osman ATAY*

GİRİŞ

Çağımızda insanlar yaşantılarının önemli bir bölümünü çeşitli örgütlerde, geçirmektedirler. Örgütlerin, kişilerin yalnız çalışma saatleri ile sınırlı yaşantılarını değil, tüm yaşamlarını etkilediği söylenebilir (Ertekin, 1978). İnsanın her etkinliği bir örgüt içindedir veya örgütle ilişkilidir. Örgütlerin sayısı günden güne artarken bireysel yaşantıyı etkilemesi de artmaktadır (Toffler, 1971, s.125).

Örgütlerde her yerde bulunmaları onların dikkat çeken tek yada başlıca özellikleri değildir. İnsanların birçoğu için biçimsel örgütler çevrenin önemli bir kısmını oluşturur. Yetişkin nüfusun çoğunluğunun, zamanının üçte birinden fazlası çalıştığı örgütlerde geçmektedir. Çocuklar da hemen hemen aynı ölçüde yaşamlarını okul örgütünde geçirir. Bunun dışında, çeşitli örgütler hem çocukların hem de yetişkinlerin boş zamanlarının büyük bir kısmını doldurur (Marc ve Simon, 1975, s.2).

Toplumsal ve bireysel ihtiyaçlar yeni örgütlerin oluşmasına yol açmaktadır. Toplamların gelişme düzeyi, örgütlenmenin boyutları ile yakından ilişkilidir. Modern toplumlar rasyonelliğe, verime ve etkinliğe önem vermektedir. Bu nedenle söz konusu toplumlar örgüte ve örgütlenmeye dayanmaktadır (Etzioni, 1969). İnsan ilişkilerinin düzenlenmesinde örgütler kuvvetli birer toplumsal araçlardır. Bireylerin çok yönlü ve çok nedenli davranışları örgütlerde ortaya çıktığı gibi bu davranışlar diğer bireylerin davranışıyla ilişkilidir. Her birinin davranışı çevrede bazı değişiklikler yaparak ötekini amacını gerçekleştirmesine yardım eder (Onaran, 1971, s.114).

Günümüzde örgütle uygarlık eş anlama gelmiştir. İnsanlar bireysel güçlerini aşan amaçlarını gerçekleştirebilmek için işbirliği yaparlar. İşbirliği

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Afşin Meslek Yüksekokulu İşletme Programı

olmaksızın toplumsal yaşamın olamayacağı artık anlaşılmıştır. Ortak bir çabayı gerektiren bir amacın gerçekleştirilmesinde, birden fazla bireyin güç ve eylemlerini birleştirmesi zorunludur (Aydın, 1991, s.13).

Örgütler amaçlarına, insanlar tarafından gerçekleştirilen eylemlerle ulaşır. Örgütsel etkinliğin ön koşulu insan gücüdür. Bu nedenle örgütler insanların varlığı ile anlamlıdır (Açıkalın, 1994s. 3). Örgütler bireylerin sınırlı fakat farklı yeteneklerinden yararlanır. Yine bireysel yetenekleri artıran bir araçtır. Bireysel amaçların gerçekleştirme aracıdır (Aydın, 1991, s.13). Öte yandan örgüt, yalnız içindeki süreçlerle sınırlı kapalı bir sistem değildir. Çevre ile sürekli etkileşimde bulunan açık bir sistemdir (Ertekin, 1978, s.17).

Örgüt Kavramı

Örgütün basit bir tanımını yapmanın birçok zorlukları vardır. İnsanlar; okullar, dernekler, kulüpler, şirketler, çeşitli kamu kurumları, siyasi partiler, hastahaneler gibi çeşitli örgütlerle iç içe yaşarlar. Buna rağmen, bir örgütü oluşturan unsurları belirlemek için yine de kolay olmamaktadır (Schein, 1976, s.7).

Genel olarak örgüt denildiğinde, iki veya daha fazla insanın, ortak bir amacı gerçekleştirmek için, davranışlarını biçimsel kurallara göre düzenlediği yapı anlaşılmaktadır (Applewhite, 1965, s.1). Bir örgütte meydana gelen olaylar karşılıklı davranışlardır. Örgütün yapısı bu karışıklı davranışları tanımlar. Örgüt yapısının doğası ve karşılıklı davranışların özel nitelikteki süreçleri, bir örgütten diğerine değişecektir. Bununla beraber her örgütte bireyler amaçlar için karşılıklı davranışlarda bulunurlar. Bu karşılıklı davranışların her zaman bir tip yapı ile tanımlanması mümkündür. Biçimsel örgütler için yapı birinci derecede önemli bir özellik olarak kabul edilir (Hicks, 1975, s.32). Yine biçimsel örgütlerde yapılan her çeşit çalışmanın eş güdümü ve ilişkilerin düzenlenmesi söz konusudur (Organ ve Hammer, 1982, s.430).

Örgüt kavramı iki değişik anlamda kullanılabilir. Birincisi bir yapı, iskelet, önceden planlanmış ilişkiler topluluğu anlamına gelen örgüttür. İkinci anlamda ise, bu yapının oluşturulması sürecini, bir dizi faaliyeti, örgütlenmeyi ifade eder. Hatta bazen örgüt kavramına bir üçüncü anlamda verilmektedir. Bu anlamda örgüt, toplumdaki diğer varlıklar arasında bir sosyal sisteme verilen isimdir (Koçel, 1989, s.13).

Bir örgütün söz edilebilmesi arasında ortaya çıkan ve faaliyet planında belirlenmemiş olan eşgüdüm şekilleri olarak bilinmektedir (Schein, 1976, s.10). Örgüt planında yalnızca, bazı belirli faaliyetler eşgüdümleşir. Ancak pek çok nedenlerle örgüt içinde yer alanlar, bu sınırlar içinde kalmazlar. Çalışanlar

arasında çeşitli ilgiler ve ihtiyaçlar biçimsel olmayan örgütleri ortaya çıkarır (Gibson, 1973, s.114).

Bunlara ilaveten biçimsel olmayan örgütlere katılmanın en önemli nedeni, sosyal ihtiyaçların tatmini ile ilgilidir. Çalışanlar biçimsel örgütün içinde bulamadığı ilişki biçimi ve saygınlığı biçimsel olmayan örgütleri oluşturarak bulmaya çalışırlar (Larwood, 1984, s.298). Söz konusu örgütlerde, çalışanlar bireysel ihtiyaçlarını karşılama çabasındadır. Genellikle sosyal ihtiyaçların tatmini ve kendini gerçekleştirme ön plandadır (Day, 1980, s.274).

Örgüt ve Çevre

Örgütler ve çevreleri arasındaki ilişkiler karmaşık olup, herhangi bir örgütün kesin sınırlarını ve çevresinin boyutlarını tanımlamak çok güçtür. Örgütler çevreleri ile sürekli etkileşim içindedirler. Bu nedenle, örgütlerin içinde buldukları çevrenin yapısı ve özellikleri önem kazanmaktadır (Çulpan, 1976, s.113).

Örgütün içinde bulunduğu ve faaliyetlerini sürdürdüğü çevrenin biçimsel yapılar üzerinde anlamlı bir etkide bulunduğu görülmektedir. Bir örgüt kendi varlığının devamını korumak için çevrede olan kaynaklardan ve fırsatlardan yararlanmak durumundadır. Aynı zamanda, çevrede örgüt faaliyetlerinin sınırlarını belirler. Örgütün varlığını sürdürmesi, çevre ile olan ilişkileri ve çevreden karşıladığı kaynaklara bağlıdır (Naylor, 1980, s.26-27).

Örgütlerin ilişki kurmak ve uyum sağlamak durumunda oldukları çevre faktörleri çok çeşitli olduğundan, bunların düzenli bir şekilde gruplandırılması zordur (Thompson, 1976, s.88).

Dış Çevre

Örgütlerin çalışmalarını etkileyen dış çevre faktörlerini iki biçimde görmek mümkündür. Birincisi dahili dış çevredir. Örgüt etrafında yer alan, biçimsel olmayan gruplar ve bu grupları oluşturduğu ilişki sistemi, dahili dış çevreyi oluşturmaktadır (Erdoğan, 1987, s.343).

Dahili dış çevre denildiğinde; ekonomik, sosyal, siyasal, teknolojik ve demografik etmenler anlaşılmaktadır (Castetter, 1981, s.428-429). Örgütün verimli olabilmesi dış çevre ile uyumlu çalışmasına bağlıdır.

İkinci dış çevre ise, örgütü kuşatan dış biçimsel gruplardır. Bu tür gruplar, örgütün amaçlarını tamamlayıcı özelliğe sahip olduğu gibi, örgüt amaçlarını sınırlayıcı veya düzenleyeceği özellikte de olabilir (Erdoğan, 1987, s.344). Örgütü kuşatan dış biçimsel gruplar olarak; aynı alanda faaliyet gösteren

diğer örgütler, müşteriler, kaynaklar, kooperatifler, okullar, birlikler, askeri kurumlar ve diğer sosyal kurumlar gelmektedir (Athos ve Coffey, 1968, s.37).

Örgütler üzerinde özellikle politik çevre etkilidir. Farklı politik formlar, durumlar ve değişmeler örgütün yapısını ve amaçlarını yönlendirebilmektedir (Caroll, 1990, s.67). Örgütün dış çevresindeki, istek, ihtiyaç ve baskıların değişmesiyle örgütsel amaçlarda değişebilir (Sağlam, 1979, s.79). Örgütler toplumun değişme hızına ulaşamadıklarında toplum örgütleri değişmeye zorlar (Başaran, 1992, s.286).

İç Çevre

Örgütün iç çevresini iki boyutta ele almak mümkündür. Birincisi; yöneticiler, çalışanlar, amaçlar, ürün, teknoloji, yerleşim, örgütlenme, yönetim, finansal durum ve örgütün gücü gibi unsurlardır. İkincisi ise; iş bölümü, iş akışı, personelin niteliği, örgüt iklimi, statü ve değerler gibi unsurlardır (Athos ve Coffey, 1968, s.37).

Örgütün iç çevresinin en önemli unsuru yöneticilerdir. Yönetici örgütün üretim elamanlarını ele geçirip bunların mal ve hizmet üretimi için kullanan kişidir. Aynı zamanda belirlenen amaçlara ulaşmada birinci derece sorumludur (Cemalcılar, 1985, s.5). İç çevre unsurlarının uyumu örgütleri birinci derecede etkilemektedir. Örgüt iklimi, çalışanların değerleri ve birbirleriyle olan ilişkileri, çalışma durumları ve kolektif davranış, örgütsel amaçlara ulaşmada belirleyici faktörlerdir (Casttetter, 1981, s.430). Örgütler çevreleriyle uyumlu amaçlar bulmadıkça varlıklarını sürdürmezler. Amaçlar örgütün varlık nedenidir. Ayrıca örgütsel amaçlarla çalışanların amaçlarını birleştirilmelidir (Athos ve Coffey, 1968, s.39).

Örgüt ve İnsan

Örgütsel amaçlar, genel ve özel amaçlar olarak ikiye ayrılabilir. Genel amaçlar örgüt türlerine göre değişmektedir. Özel işletmelerde kâr amacı genel amaç olarak öncelik taşırken, eğitim, sağlık ve bezeri kamu kurumlarında topluma hizmet, genel amaç olarak ön plandadır (Mescon, 1988, s.68). Özel amaçlar ise örgütün genel amaçlarına ulaşmasında yardımcı olacak uygulamalardır (Newman, 1972, s.22).

Örgütsel davranış, insan doğası ile örgütün yapısının etrafına çevrelemiş olan bir takım temel kavramları kapsar. İnsanlarda, davranışlarının yapıları aşağı yukarı aynı bulunması bakımından birçok ortak tarafları vardır. Ancak dünyada her insan kişi olarak farklıdır. Görüşleri birbirinden ayrı olduğu gibi,

birbirinden farklı olan birçok değişik amaçlara ulaşmak için ayrı yollardan giderler (Penfield, 1969, s.38).

İnsanlar örgütlerin vazgeçilmez unsurlarıdır. Tüm insanların kişisel amaçları vardır. Örgütler hem bu amaçların sonucudur ve hem de bu amaçlara ulaşmak için birer araçtır. Bunun için örgütlerde insan davranışları çok karmaşık, çok yönlü ve çok nedenlidir (Argyris, 1965, s.20). Birey-örgüt etkileşiminin niteliği ile örgütsel etkinlik arasında yakın bir ilişki bulunduğu söylenebilir. Söz konusu etkileşimin niteliği geliştirilerek örgütsel etkililiğin gerçekleştirilebileceği ileri sürülebilir (Aydın, 1991, s.17).

Bütün örgütsel kavramların gelişiminde, örgütleri tanımlamak amacıyla bazı mecazi ifadelerden yararlanılmıştır. Gerçekten tarihsel süreç içinde örgüt kuramcıları örgütü tanımlama ve çözümlemede sık sık fiziksel dünyadan gelen mecazi ifadelerle başvurmuşlardır. Yönetim bilimciler örgütleri, hareketlere açıkça gözlenebilen bir makine olarak veya canlı bir organizma olarak gördüler. Son yıllarda sosyal bilimlerden ödünç alınan şifreler örgüt kuramcılarının örgütleri daha iyi analiz etmelerine yardımcı oldu. Böylece örgütler küçük bir toplum, hatta tiyatro gibi algılanmaya başlandı (Barnabe, 1991, s.17).

Örgütsel kültür, örgüt üyelerine farklı bir kimlik veren ve örgüte bağlanmasına yardımcı olan ve örgüt üyeleri tarafından paylaşılan iç değişkenleri sunmaktadır. Örgüte bu sembolik yaklaşım, örgütsel kültür kavramıyla örgütü bir makine veya canlı bir organizma olarak görmenin ötesinde yeni bir boyut kazandırmıştır (Barnabe, 1991, s.17).

Kurama göre kültür, insan etkileşimini geliştirir ve sosyal tecrübenin bir sonucudur (Kreps, 1986, s.134).

Örgütsel kültür, örgüt üyelerinin paylaştığı duygular, normlar, etkileşimler, etkinlikler, beklentiler, varsayımlar, inançlar, tutumlar ve değerlerden oluşmaktadır. Bu alanda otorite olan E. Schein'e göre örgütte hemen hemen yönetici tarafından etkilenmektedir. Örgütsel kültür çalışma yaşamında güçlü bir değer mekanizmasıdır (Callahan, ve Fleenor, 1988, s.414).

Örgütsel kültür kavramı, örgütün sembolik temellerine anlamımıza yardımcı olmaktadır. Örgütsel kültür örgüte ilişkin sadece bir betimleme değildir, örgütün kendi içindeki bir betimledir. Örgütsel kültür ile ilgili literatürü incelediğimizde, örgütsel kültürün şu boyutlardan oluştuğunu görürüz (Steinhoff ve Owens, 1989, s.17-18).

1. Örgütün tarihi
2. Örgütün değerleri ve inançları
3. Örgütü açıklayan hikayeler ve mitler
4. Örgütün kültürel normları
5. Gelenekler, törenler, adetler

6. Örgütün kadın ve erkek kahramanları.

Örgüt kültürü, bir örgütün temel değerlerini ve inançlarıyla bunları çalışanlara ileten sembol, tören ve mitolojilerin tümüdür. Willian Ouchi, örgütsel kültürü semboller, törenler, efsaneler, iş görenlerin değerleri ve inançları olarak belirlemiştir (Hoy ve Miskel, 1991, s.212).

Örgüt Kültüründen Temele Ögeler

Sayıtlar, kişi ya da grupların davranma, düşünme ve hissetme söyleyişlerin referans çerçevesini oluşturan, bilinç dışı düzeye itilmiş ilkelerdir. Bu ilke sisteminin değerler sisteminden farkı, sayıtların bir kültürel biçim içinde başka seçeneklerle kıyaslama imkanı bırakmayacak derecede doğal kabul edilen egemenliğidir. Dolayısıyla sayıtlar, gerçeğin algılanmasının referans çerçeveleri olarak kullanılırlar. Sayıtlar, örgütsel kültürün değer, inanç ve norm sistemine yön verilir (Bozkurt, 1996, s.91).

Değerler, iş görenlerin işlem ve eylemlerini nitelendirmeye, değerlendirmeye ve yargılamaya yarayan ölçütlerin kaynağıdır. İnsan, nesne ve olayların örgüt toplumca ne değerinde bulunduğunu örgütçe geliştirilen kültürel değerler belirler. Değerler, normlardan daha geniş ve daha somut kavramlardır,

normların haklılayıcılarıdır. Bir norm kültürel değerlerden kaynaklanmadıkça meşru olmaz. Bir normu iş görenlerce uygulanması gereken bir kural ve ölçüt niteliğine ulaştıran dayandığı kültürel değerlerdir (Başaran, 1982, s.112).

Örgütün kültürel diğerlerinin kaynağı, toplumun inançlarına dayanır. Pasquale Galgliardi'ye göre örgütsel değerlerin oluşumu dört aşamada gerçekleşmektedir (Üçok, 1986, s.317).

1. Örgütün kuruluşu sırasında onun liderlerinin bilinçli bir görüşü vardır. Bu inançlar onu bir girişimde bulunmaya, insanları ve kaynakları bir araya getirecek bir ürün ortaya çıkarmaya iter. Bu aşamalarda örgütün bütün üyeleri kendisi ile aynı düşünceyi paylaşmayabilirler. Ancak liderin davranışları istediği biçimde yönlendirme gücü vardır.

2. Lider tarafından yönlendirilen davranışlar, istenilen sonuca ulaştığında, tecrübeye dayandırılmış olan inançların bütün üyeler tarafından benimsenmesi ve bir referans kriteri olarak kullanılması beklenir.

3. İstenilen sonuçlara ulaşmaya devam edildiğinden emin olan örgüt üyeleri, ilgilerini sonuçlardan nedenlere çevirir. Sonuçlar örgütte zamanla göz ardı edilir ve sadece nedenler ortada kalır. Böylece hangi nedenlerin ve yöntemlerin geçerli olduğu önem kazanır.

4. Sorgusuz benimsenen değerler, giderek örgüt üyeleri tarafından yaşanmaya çalışılır.

Normlar: Örgütsel kültür içinde davranışı etkileyen, sosyal sistemi kurumsallaştıran ve güçlendiren öğelerdir (Owens ve Steinhof, 1989, s.10). Normlar, işgörenlerin çoğunluğunca benimsenen davranış kuralları ve ölçütleridir. Normlar, işgörenlerin örgüt içinde nasıl davranacağını nasıl ilişkide bulunacağını başkaları ile nasıl iletişimde bulunacağını gösterir (Başaran, 1982, s.113).

İşgörenlerin rolleri, normlarla değerlendirilir. Örgütün kültürel normları kimi kez yasalarca benimsenerek, işgörenlerin örgüte karşı tutumlarını, sorumluluk üstlenmelerini düzenleyen yasal kural ve ölçütler olarak ortaya çıkar. Örgütün kültürel normları bir işgörenden beklenen rolleri belirlediği gibi, işgörenin bu rolleri yapmasını da onaylar. Ayrıca normlar, bir işgörenden haksız yere istenecek rolleri de engeller. Böylece normlar, işgörenin hangi rolleri oynayacağını hangilerini oynamayacağını göstererek davranışı yönlendirir (Başaran, 1982, s.114).

Normlar, ödül ve ceza yöntemiyle korunurlar. Ödüllendirme, normlara uygun hareket edilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkarken, cezalandırma çoğu kez norm dışı davranışın bir sonucu olarak ortaya çıkar. Normlar,

öğrenilebilir nitelik taşırlar ve zamanla alışkanlık haline gelirler (Özkalp, 1992, s.76).

Hikayeler ve Masallar: Örgüt kültürü açısından önem taşıyan ve genellikle örgütün geçmişine yönelik olayların, abartılarak aktarılması sonucunda ortaya çıkan kültür taşıyıcılarıdır. Hikayeler ve masallar, örgütün geçmişi ve bugünkü durumu arasında köprü görevi görürler (Unutkan, 1995).

Hikaye ve masallar, örgütsel değerlerin yayılmasına ve yerleşmesine yardımcı olurlar. Örgütün kahramanlarını ve sembollerini canlandırır. Hikayeler, örgütsel kültür hakkında önemli ipuçları verirler. Örneğin bir örgütün kültüründe bireyselliği ya da yarışmayı vurgulayan hikayeler yaygınsa, örgütsel değerler de bu doğrultuda gelişir (Gordon, 1993).

Örgütsel Kültür ve İletişim

Örgütsel iletişimin iki kültürel işlevinden biri, örgüt üyelerine örgütsel kültür hakkında bilgi sağlaması, diğeri ise örgüt üyelerine örgütsel kültür hakkında bilgi sağlaması, diğeri ise örgüt üyelerinin örgütsel kültür ile bütünleşmelerine yardımcı olmasıdır. Örgütsel kültür, örgüt üyeleri arasında iletişim sağlar, diğeri informal mesajlar, işgörenler arasında anlatılan hikayeler, dedikodular, formal iletişim yoluyla işleyen mesajlar, sloganlar, örgütsel dokümanlar, grup toplantıları ve halka yönelik toplantılar, iletişim sürecinin işletilmesiyle anlam kazanır. Bir örgüt kimliğinin ortaya çıkması, örgüt üyelerinin geçmişi, bugünkü ve geleceği yorumlamasına ve örgütsel yaşam hakkındaki gerçekleri be hikayeleri algılamasına paralel olarak gerçekleşir. Gerçekler ve hikayeler tema olarak örgütün geleceğe yönelik gelişimine, grup çabasının güçlenmesine yardım eder. Örgütsel kimlik, örgütsel kültürün benimsenmesi ve yaşanmasıyla kazanılır (Kreps, 1986, s.143).

Örgütsel iletişim, örgüte yeni katılan üyelerin örgüt kültürüyle bütünleşmelerinde önemli bir kanaldır. Örgütsel kültür, yeni üyelerin formal ve informal iletişimini sağlar. Formal iletişim, iş tanımları ve işe yöneltme toplantıları, informal iletişim ise hikaye ve dedikoduları kapsar. Örgütsel kültür yeni üyelerin örgütsel sosyalizasyonu için son derece önemlidir. Örgütsel kültür, üyelerin kültürel tarih, değerler, normlar ve beklentileri öğrenmesine yardım eder (Kreps, 1986, s.145).

Örgütsel kültürün anlamlı kılınması ise ancak iletişim arasında çok yakın bir ilişki vardır. İletişim yoluyla örgütsel kültürün temel öğeleri olan değerler, normlar, hikayeler, tarih, gelenekler diğeri bir deyişle örgütün sembolik dünyası yorumlanabilir (Çelik, 1997, s.40-41).

Örgütsel Kültür ve İklim

Yakın zamana kadar birçok yönetim bilimci örgüt iklimini örgüt kültürüyle birlikte ele almıştır. Katz ve Kahn "her örgüt kültürünü ve ikliminin kendisi geliştirir" demektedirler. Örgütler kendi kültür ve iklimini geliştirirken de bazı yasaklardan, geleneklerden ve ahlak kurallarından yararlanırlar. Bir örgütün iklimi ve kültürü hem formal örgütün değerlerini ve davranış kalıplarını hem de bunların doğal örgütteki yorumları yansıtır. Nasıl ki toplumun bir kültür mirası varsa, sosyal örgütlerde de yeni örgüt üyelerine bırakılan örgütsel norm ve değer kalıpları vardır (Ertekin, 1978, s.3).

Örgütsel kültür kavramı 1980'lerde Amerikan işletme yönetimi bilim adamlarının kaleme aldıkları bir kavramı olarak eğitim yönetim literatürüne girmiştir. Oysaki örgütsel iklim kavramı, 25 veya daha fazla yıl önce eğitim yönetimine girmiştir. Bates, "Ortak Kültür, Eğitim ve Eğitim Yönetimi" adlı makalesinde örgüt kültürüne eğitim yönetimindeki yerini çarpıcı bir şekilde dile getirmiştir (Maxwell ve Thomas, 1991, s.75).

Örgüt iklimim, örgüte kimliğinin kazandıran, görevlilerin davranışlarını etkileyen ve onlar tarafından algılanan, örgüte egemen olan özellikler dizisidir (Ertekin, 1978, s.6). Halpin, okullarındaki örgütsel iklimi bir doğru üzerinde düşünmekte, açık ve kapalı uçlar arasında değişiklik gösteren özellikler bütünü olarak görmektedir. Her okulun kendine özgü bir kişiliği vardır. örgütsel iklim işte bu kişiliktir. Kişilik birey için ne ise, iklim de örgüt için odur (Aydın, 1986, s.111).

Okul iklimi, öğretmenlerin genel iş çevresine ilişkin algılarını kapsayan geniş bir kavramdır. Okul iklimi, formal ve informal örgüt, katılanların kişilik yapıları ve örgütsel liderlik üzerinde etkide bulunmaktadır. Basit bir ifadeyle okulun örgütsel iklimi, üyelerin davranışlarını etkileyen ve bir okulu diğer okuldan ayırt eden iç özellikler bütünüdür. Bir takım iç özellikler seti olarak örgütsel iklimin belirlenmesi, önce kişiliğin tanımlanmasını gerektirir. Okul iklimi hemen hemen okulun bir kişiliği olarak görülebilir. Bir başka deyişle okul iklimi, okulun bireysel kişiliğidir (Hoy ve Miskel, 1991, s.221).

Açık iklim, örgüt üyelerinin ileri ölçüde bir birlik duygusuna sahip oldukları bir örgütsel durumu belirtmektedir. Böyle bir örgütte insan ilişkileri istenen düzeydedir. Okul müdürünün yönetim politikası, öğretmenin görevini başarmasını kolaylaştırıcı niteliktedir. Açık iklimde çalışan öğretmenler arasında samimim ilişkiler vardır; öğretmenler bu ilişkiden bir doyum sağlarlar. Ancak kapalı iklime sahip örgütlerde çalışanların iş doyumunu düşüktür.

Örgütsel iklim ile örgütsel kültür arasında bazı farklılıklar vardır. İklim işgörenlerin davranışsal ve tutumsal özelliklerini sergilemektedir ve daha çok deneysel ve dış gözlemlere dayanmaktadır. Kültür ise, daha çok örgütün görünen öğelerini ortaya koymaktadır. Örgütsel kültür, temel grupsal değerleri

ve mesajları kapsar; grup üyelerine mecazi ve paylaşılmış örgütsel düşüncede ve duyguları sunar. Bu durum örgütün dışındakiler tarafından kolayca anlaşılmaz. Kavram olarak örgütsel kültür ve iklim arasında farklılık olmakla birlikte yakın bir ilişki de vardır. Kültür ve iklimin örgütün temel değerleri ve normları üzerinde büyük etkisi vardır. Örgütsel kültür, eylemlerde süreklilik, örgütsel davranışlarda uyum sağlar, böylece örgütsel iklimin ortaya çıkmasında önemli rol oynar (Moran ve Volkwein, 1992, s.42).

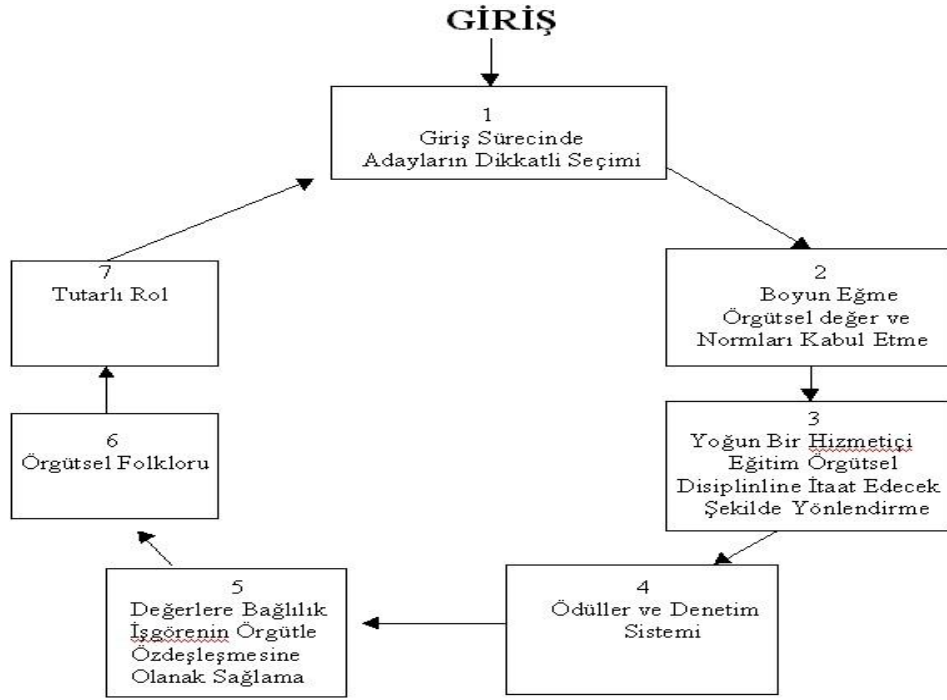
Örgüt ve Sosyalleşme

Örgütler karmaşık sosyal sistemlerdir. Hem örgütün hem de işgörenlerin kendilerine özgü tutum, değer ve davranışları bulunmaktadır. Örgütsel amaçların gerçekleştirilmesi, örgütsel ve bireysel tutum ve değerlerin uzlaştırılmasıyla sağlanabilir. Bu uzlaştırma süreci ise örgütsel sosyalleşme olarak adlandırılmaktadır. Örgütsel sosyalleşme, bir örgüte yeni katılan ya da aynı örgütte farklı bir işe geçen işgörenin, kendisinden beklenen tutum, değer ve davranışları öğrenmesi sürecidir. Sosyalleştirme etkinliklerinin temel amacı, işgöreni örgütün etkin bir üyesi konumuna getirmektir. Örgütsel sosyalleşme, hem eski tutum ve değerlerin terk edilerek yenilerinin kazanılmasını, hem de örgüt amaçlarının, bu amaçları başarmak için gereken araçların, görevsel sorumlulukların, örgütsel değer ve normların öğrenilmesini içerir (Can, 1991, s.274).

Örgütler, bireysel inanç ve değerlerin, örgütsel değerlerle uyumlu olmasını sağlamak için bireylerin davranışlarını sistemli olarak biçimlendirir. Örgütsel sosyalleşme, örgütün bireysel boyutunun formal boyutuyla kaynaştırılması sürecidir. Bu süreçte işgörenler, örgütsel değer ve normları kabullenmeye ikna edilir. Değerler, normlar, beklentiler, özendiriciler ve bürokratik yaptırımlar, örgütsel sosyalleşme sürecinde kullanılan mekanizmalardan bazılarıdır (Aydın, 1991, s.219). Örgütsel sosyalleşme, aslında örgüt kültürünü öğrenme, örgüt kültürüne uyum sağlamadır. Nasıl ki, toplumun kültürüyle bütünleşmeyen, toplumun kültürüne aykırı hareket eden kişilere uyumsuz kişiler için de kullanabiliriz. Örgütsel sosyalleşme, örgütün kültürünün oluşturan, değerler, normlar, gelenekler ve kuralları öğrenme, bunlara uyum sağlama sürecidir (Çelik, 1997, s.43).

Sosyalleşme, örgüte yeni giren işgörenlerin var olan kültürü sürdürmeleri için başvurulan bir yoldur. Seçim sürecinde adayların örgütsel değerleri benimseyip benimsemedikleri dikkate alınır. Örgütsel kültürün devam ettirilmesi için, yeni alınacak işgören adaylarının seçimi, örgütün geleceği açısından büyük önem taşır. Callahan ve Fleenor (1988), örgütsel sosyalleşmeyi 7 evrede ele almışlardır. Örgüte giren işgören adayı, bu evrelerin her birinden geçerek, örgüt kültürüyle bütünleşir (Çelik, 1997, s.43).

Toplum kültürünün aktarımını yapan okul örgütlerinde sosyalleşme ayrı bir önem taşır. Yeterli bir seçim sisteminden geçirilmeden alınan öğretmen, büyük sorunlar oluşturur. Eğitim örgütlerinin kültürüne uyum sağlayamayan öğretmen, toplumun kültürüne de uyum sağlayamaz (Çelik, 1997, s.44).

Şekil : Örgütsel Sosyalleşme

Kaynak: Callahan, Eileenor, 1998.

Okul kültürü, okulun felsefesini gösterir. Okul felsefesi devletin eğitim felsefesiyle tutarlı olmak zorundadır. Okul kültürünü benimsemeyen öğretmen ve yönetici, devletin eğitim felsefesine aykırı davranmaktadır. Devletin eğitim politikasının başarısı, öğretmenlerin ve yöneticilerin okulun misyonunu ve kültürünü kabullenmelerine bağlıdır (Çelik, 1997, s.44).

Örgütsel Etkilik

Örgütsel kültür öğeleri, örgütsel etkililik ve örgütsel amaçların gerçekleşmesine etkide bulunmakta mıdır? Pedagojik yaklaşıma dayalı laboratuvar ortamında gerçekleştirilen deneysel araştırmalar örgütsel davranışın

kavramsal çerçevesini oluşturmuştur. Oysaki örgütlere ilişkin yeni araştırmalarda, örgütsel ortamdaki değişkenleri tamamen kontrol etmek mümkün değildir. Bu bir yerde sigara içme ile kanser hastalığı arasındaki ilişkiye benzemektedir. Yapılan araştırmalar sonucunda sigara içme davranışının, kansere yol açan tek faktör olduğu kontrol edilememiştir. Ancak sigara içme ile kanser arasında çok yakın bir ilişki olduğu kesindir. Örgütsel kültür ile örgütsel etkililik arasında da yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ne var ki, uygulamalı araştırmalarda bu iki değişken arasındaki ilişki tam olarak belirlenmemiştir (Owens, 1987.).

Kültürel koşulların bilinmesi, günlük karar verme sürecine etki eden faktörün çözümlenmesine yardımcı olur. Örgütsel kültürü bilen yönetici, ilişkilerdeki zıtlıkları ve örgütsel çatışmaları daha iyi görür (Tierney, 1998). Örgütsel etkililik örgütsel kültürden ayrı düşünülemez. Verimliliğin bir değer olarak görüldüğü örgütler daha etkili olabilirler.

Örgütsel Kültür ve Liderlik

Örgüt kültürünün oluşturulması, yönetimi ve değiştirilmesi, örgütün üst düzey yöneticilerinin liderlik davranışlarıyla yakından ilgilidir. Örgütsel kültür, liderlik sürecine sembolik ya da kültürel liderlik olarak yeni bir boyut katmıştır (Çelik, 1997, s.45).

Örgütsel kültürün bilinmesi, liderlik davranışları göstermesi gereken yöneticilere şu yararları sağlar:

1. Örgütsel yaşamın geniş bir çadırı olan örgütsel kültür, çatışma ve gerçekleri görmesini sağlar.
2. Yapısal ve örgütsel geriliminde kaynaklanan uygulamaya yönelik çelişkileri tanımasına yardımcı olur.
3. Günlük kararları değerlendirmeye ve örgütsel kültürün işgörenlerin rolleri üzerindeki etkisini tanımaya yardım eder.
4. Örgütsel eylemlerin ve karar verme yöntemlerinin sembolik boyutlarının anlaşılmasını sağlar.
5. Farklı grupların örgütsel verimliğe ilişkin algılarını değerlendirmeye yardımcı olur.

Liderler, örgütsel kültürü biçimlendirebilmeli, iletilen değerlerin ve inançların bir güç biçimi olduğuna dikkat etmelidirler. Bununla birlikte liderlerin olayları eleştirirken, gösterdikleri tepkiler ve kriz durumlarındaki algıları örgütsel kültürün oluşumunda önem taşır. Kriz durumlarında coşkusal bağlılık ve örgütsel değerlerle bütünleşme görülür. Lider böyle olağanüstü

durumlarda sergileyeceği davranışlarla örgütsel kültürün güçlenmesini sağlayabilir. Schein işe alma, seçme ve geliştirmeye birlikte değerleri gizli veya açık olarak eleştirmeyi de bir liderlik ölçütü olarak kabul etmiştir (Hoy ve Miskal, 1991, s.298).

Okul liderliği karmaşık bir durum göstermektedir. Anne babalar, öğretmenler, öğrenciler, örgütsel bütünlük ve davranışlarda temel ilkeler seti oluşturmak zorundadırlar. Başarılı liderler, okulun ortak değerler, idealler, ilkeler ve inançlar setini okul personeline aşırlar. Okul kültürünü yerleştirmek, okul yöneticisinin görevidir. Okul yöneticisi örgütsel kültürü daha iyi temsil ederek sembolik liderliğini güçlendirebilir. Sembolik liderlik davranışları göstermeyen yönetici, örgütsel davranışın odak noktasını oluşturan örgütsel kültürle bütünleşmediği için, liderliğin özünde bulunan etkileme gücünü kullanamaz (Çelik, 1997, s.46).

Liderler, iletişime anlam kazandırmak için olduğu kadar, sembolik görevi yeine getirebilmek için daha çok sezgisel anlamlar taşıyan törenler düzenlemeye ihtiyaç duyarlar. Efsaneler (myte), anlaşılmayan inançları ve görünmeyen gerçekleri gün yüzüne çıkarırlar. Ayinler ve törenler örgütsel etkinlikleri süsleyen önemli öğelerdir. Liderler, sadece semboller, törenler ve efsanelerden yararlanmazlar. Efsaneler, ayinler ve törenler, örgütün kurumsallaşmasında rol oynayan temel öğelerdir.; bunlar sosyal sistemi bütünleştirmeye yardım ederler (Hoy ve Miskal, 1991, s.298).

Örgütsel kültür, liderliğe yeni bir yaklaşım getirmiştir. Özellikle okul kültürü kavramı eğitimsel liderliğe yeni bir boyut eklemiştir. Sarason, okulların değişmeye karşı direnmesinde okul kültürünü temel bir faktör olarak ele almıştır. Deal ve Kennedy örgütsel kültürün temel öğelerini analiz etmişlerdir. Gerçekçilik, teknolojik ve verimlilik, başarılı örgütlerin en önemli özellikleri olarak görülmekle birlikte, bu örgütlerin sahip oldukları örgütsel kültür de başarının odak noktasını oluşturmaktadır. Eğitimsel liderliğe kültürel yaklaşım, bilimsel yönetim yaklaşımından çok farklıdır. Kültürel lider, kültürel değerlerin bekçiliğini yapar, önemli kültürel anlamları açıklar, adetler geliştirir ve kilit değerleri ve ilkeleri okul ortamında canlı tutar. Lider sadece karar vermez; okul ortamında oluşan çok çeşitli sorunlara da köklü çözümler üretmek için öğretmenleri araştırma yapmaya özendirir, öğretim ve okulun temel değerleri konusunda öğretmenleri yönlendirir. Kültürel liderlik, okulun misyonunu yerine getirebilmesi için gereklidir (Sergiovanni; Strarrat, 1988, s.197).

Liderlik gücünün dört önemli dayanağı vardır:

1. Liderliğin kültürel-sembolik gücü: Liderin okulun amaçlarını, temel değerlerini ve anlamını açıklayabilme yeterliğine dayanır. Sembolik bakış açısı,

adet, sembol, tören ve şifrelerin, tasarlanmasını, düzenlenmesini, kutlanmasını ve modelleştirilmesini içerir.

2. Liderliğin eğitsel gücü: Liderin çocuk gelişimi, öğrenme kuramları, sosyalleşme, vatandaşlık ve öğretim programının çerçevesi belirleme konularındaki yetiştirme düzeyine dayanır.

3. Liderliğin insan boyutuna ilişkin gücü: İlgilenme, güven, yetki verme, uzlaşma, ideallere ulaşma, insan potansiyelini anlama kavramlarıyla açıklanabilir.

4. Liderliğin teknik gücü: Örgütsel yapı, politikalar ve programlar konusundaki gerçekçi yaklaşımlar olarak ifade edilebilir (**Sergiovanni, Starrat**, 1988, s.197).

SONUÇ

Örgütler genellikle açık sistemlerdir. Her örgütün kendine has bir kültürün, iklimi vardır. Örgütlerin kültürünü etkileyen bir çok etmen vardır. Bu etmenler, yöneticiler, orta ve ast yöneticilerdir.

Örgüt, dışarıda girdisini alır işler dışarıya çıktı olarak sunar. Dolayısıyla örgüt kültürünü etkileyen dış çevrede söz konusudur. Dış çevredeki şirket müşterileri, pazarlamacılar, şirketin bulunduğu toplum örgüt kültürünü doğrudan etkileyen etmenlerdendir.

Kültür formasyon başta atılan ilk adımlarla aktüeldir. Organizasyonlarda kültür döngüsü geri beslemeli elektronik devre gibi doğal olarak oluşur. Organizasyonda, kültür formasyon ve gelişiminde önemli görev liderlere düşmektedir (Atay, 1998, s.25).

Liderler, organizasyon içindeki çalışanlarla aradaki mesafeyi azaltabildikleri sürece top yekûn katılımı ve açık iletişimi gerçekleştirmiş olacaklardır. Hem içeride hem dışarıda organizasyonlarda kültür değişimine yardımcı olacaklardır.

Bir organizasyonda yer alan ilişkilerde, işlem ve görevlerde her zaman küçük değişiklik yapılabilirdir. Bir örgütte değişiklik sürekli bir işlem olmalıdır. Bu, herkes yeni fikirler ileri sürüp organizasyonun temel yapısı değişmedikçe, siz bir genel müdür olarak yeni fikirlerin uygulanabileceğini gösterdiğiniz takdirde, gerçekleşebilir (AL, 1998, s.1).

Büyük değişikliklerin ne zaman yapılacağını bilmek, bu değişikliğin gerekli olduğunu gösteren dört uyarı sinyalini sezmeye bağlıdır. İlk sinyal, mevcut yapının şirketin hedeflerine ulaşmasını engellemesidir. İkinci, şirketteki elamanların bilgi ve davranışlarının büyük ölçüde, iyiye ya da kötüye doğru

gitmesidir. Üçüncü uyarı, şirketin çalıştığı rekabet ortamının koşullarının hayli değişmiş olmasıdır. Dördüncü sinyal, organizasyonun gelecek kavramını algılayış tarzının değişmiş olmasıdır (AL, 1998, s.1).

Yeniliğin gerekli olduğunu gösteren belirtiler:

- Yapı, hedefleri engeller,
- Kişiler büyük ölçüde değişmiştir,
- Rekabet koşulları büyük ölçüde değişmiştir,
- Geleceği algılama tarzı değişmiştir.

Eğer organizasyonun hedefleri, örneğin kişi başına verim, satış hacmi, belli sabit harcamalar tutturulamıyorsa, organizasyonun yapısı incelenmelidir. Sorular sorulmalıdır: İlişkiler mi zayıf, organizasyon merkezi biçimiyle yürümüyor mu, yeterli sayıda kurmay mı yok, denetim kapsamı çok mu dar?

Organizasyon yapısının hedefleri engelleyip engellemediğini anlamak için kullanılan iki yöntem vardır: Yönetim denetimi ve Periyodik Denetim, Yönetim Denetimi, Yöneticilerin Denetimi ve Finansal durum gibi önemli yönetim fonksiyonlarının etkinliğini inceler. Periyodik denetim ise, plan geliştirme ve bunların etkinliğini değerlendirme işlemleri üzerinde durur.

Bir organizasyondaki insanlar değişebilirler. Çalışanlar yeni beceriler geliştirip, davranış biçimlerini değiştirebilirler. Davranış araştırmaları yapılarak bu değişikliklerin derecesi saptanabilir.

Rekabet ortamındaki değişiklikler de organizasyonun değişimini gerektirebilir. Örneğin yabancı rekabeti bulunmadığı bir alanda faaliyet gösteren bir şirket, o piyasaya yabancı şirketler girdiğinde yapısını değiştirmek zorundadır.

Bir şirketin geleceği algılayış biçimi değiştiğinde, hem stratejisi, hem de organizasyon yapısı değişmelidir. Örneğin, gelecekte belli komitelere bağlı bir biçimde çalışacak şekilde kurulmuş bir havayolları şirketi, bu komiteler ortadan kalkarsa yapısında değişiklik yapmak zorunda kalır.

Beceri ve davranışlardaki değişiklikler, ulaşılmayan hedefler, rekabet ortamındaki değişimler, geleceğin algılanış biçimindeki farklılıklar örgüt yapısında önemli değişikliklerin habercisidir.

KAYNAKLAR

- AL, Yusuf, Yenilik Yapmak, BT. Haber, 8-14 Haziran, Sayı: 170, K.Maraş, 1998.
- AYDIN, Mustafa, Eğitim Yönetimi, Hatip Oğlu Yayınevi, Ankara, 1991.
- ATHOS Anthany, Behavior İn Organizations: Multidimensional View Prentice Hall Inc. Englewood Cliffs New Jersay, 1968.
- BOZKURT, T., İşletme Kültürü, Endüstri ve Örgüt Psikolojisi ve Türk Psikologlar Derneği, 1996.
- BAŞARAN, İ.E., Örgütsel Davranış, Ankara Üniversitesi E.B.F. Ankara, 1982.
- BALŞARAN, İ.E., Yönetimde İnsan İlişkileri, Gül Yayınevi, Ankara, 1982.
- BRANABE, C.LA., Gestion des Ressources Hummarines Education Canada Fall/Automne, 1991.
- CALLAHAN ve FLEENOR, C.P., Manging Human Pelations, Columbus Merriz Company, 1988.
- CASTERTTER William, B. The Personel Function İn Educational Administation, Mecmillan Pupliching Company California, 1980.
- CULPAN, Refik, Çevresel Etkenler ve Örgütsel Değişim, Amme İdaresi Dergisi, Cilt 9, Sayı: 4, Ankara, 1976.
- CAN, Vehbi, Okul Kültürü ve Yönetim, Önder matbaacılık, Ankara, 1997.
- ERTEKİN, Yücel, Örgüt İklimi, Amme İdaresi dergisi, Cilt II, Sayı: 2, Ankara, 1978.
- ERTEKİN, Yücel, Örgüt İklimi, Ankara Todaie, 1978.
- GORDAN, J.R., Organizational Behavior, Allyn and Becon, 1983.
- GİBSON ,James ve Diğerleri, Oragnizastions: Stnicture Proceuses Behavior, Puplications Inc. Texas, 1973.
- HOY W.K., MİSKEL C.G., Educational Administiantion Megraw Hill Inc, 1991.
- KREPS, G.F., Organizational Communication mewyork Longman Inc, 1986.
- MAXVELL, T.W., THOMAS, A.R., School Climate and School Culture, Journal of Aducational administration Velag No: 2, 1991.
- MORAN, E.T., VOKWEİN, J.F., The Cultural Appoach to the Formation of Organizational Climate Humman Relations Vel 45, No: 1, 1992.
- MARCH, J.G. ve SİMON, H.A., Örgütler (Çev.Ö.Bozkurt) Todaie Yay., No:144, Ankara, 1969.
- NAYLOR, James A., Theory of Behavior in Organization Academic Press. Inc. Newyork, 1980.
- NEWMAN Villiam, H.,. Sevk ve İdare Sevinç Matbaası, Ankara, 1982
- ONARAN, Oğuz, Örgütlerde karar Verme, A.Ü. S.B.F. Yay., No: 321, Ankara, 1971.

- ORGAN, Deniz, W. and W. clay Hammer Organizational Behavior, Business Puplications Inc. Texas, 1982.
- ÖZKALP, Enver, Örgütler ve Çalışma, Anadolu Üniversitesi Yay., Eskişehir, 1986.
- PENJİELD, Robert, Örgütlerde Başarı Münasebetleri, Ajans Türk Mat. Ankara, 1969.
- STEİNHOLG ve OWENS, TOWARDS R.G., A theory of Organizational Culture Journal of Educational Administration Vel 27, No: 3, 1989.
- SCHEİN, H.Edgar, Örgütsel Psikoloji, Eskişehir İ.T.İ.A.Yay., No:167, Eskişehir, 1976.
- SEGIOVANNİ, T.S. STARRAT, R.J., Supervision Human Perspectives, Mcgraw-Hill Book Commany, 1988.
- TOFFLER, Alvin, Future School Random House Inc. Newyork, 1971.
- TİERNEY, W.G., Organizational Cuture in Highar Education Journal of Higher Education Wel: 59, No: 1, 1988.
- UNUTKAN, G.A., İşletmelerde Yönetimi ve Örgüt Kültürü, İstanbul Türkmen Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ÜÇOK, T., Organizasyon Kültürünün Oluşumu, Dokuz Eylöl Üniv. İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt-4, Sayı: 1-2, 1989.

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 87-102.

VERGİ REFORMLARI VE TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE REFORMLARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Emine KOBAN*

ÖZET

Bir çok ülkede modern ve günün gereklerine uygun rasyonel bir vergi sistemini oluşturmak düşüncesi ile vergi sisteminde reform sürekli gündemde olan bir konudur. Ülkemizde de süreç içerisinde vergi sisteminin sorunları ve aksayan yönleri reform ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda vergi yasalarında birtakım değişikliklere gidilmiştir. Günümüzde ülkenin içerisinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar ve mali yapı yine Türk Vergi Sisteminde kapsamlı değişiklikleri zorunlu kılmış ve bu konuda birtakım yasal düzenlemelere gidilmiştir. Vergi Sistemindeki bu düzenlemelerin bazı yetersizlikleri olsa da isabetli ve iyileştirici hükümleri içerdiği söylenebilir.

ABSTRACT

In many countries to receive the rational and modern tax systems, research about tax reform is always currently. Recently problems of tax systems in Turkey, have been removed tax reform reeding. In this has been made some charges in tax legislations. Latest tax reform in Turkey is commit to social and economics condition and financial structure. This reform actions in spite of some insuficients is very appropriate and have effective judgment.

1.GİRİŞ

Vergi sistemleri uygulandıkları ülkelerin ekonomik ve sosyal gereklerine göre şekillenmekte ve zaman içerisinde değişikliğe uğrayabilmektedir. Bu değişiklikler vergi yapılarında köklü değişimi ve düzenlemeyi içeriyorsa, vergi reformu olarak değerlendirilmektedir. Çok yönlü olan vergi reformlarına

* Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

gidilmesinde etkili olan pek çok faktör vardır. Bu faktörler yapılacak reformların çerçevesini de çizmektedir. Ülkelerin değişen iktisadi, sosyal ve siyasi koşullarına bağlı olarak vergi sistemlerinde yeniden yapılanmaya gidilmesi sıklıkla rastlanan bir olgudur. Bu durum gelişmiş ve gelişmekte olan hemen her ülke için söz konusudur.

Türk Vergi Sistemi'nin de çağdaş bir nitelik kazanması yönünde 1925 yılında Aşarın kaldırılması ile başlayan reform girişimleri, günümüze kadar (gerçek anlamda reform olarak değerlendirilmesi tartışmalı olan değişiklikler varsa da) gelmiştir. Yapılan çalışmada öncelikle vergi reformlarına ilişkin kuramsal çerçeve çizilmiş, daha sonra Türk Vergi Sisteminde reformların dönemsel gelişimine kısaca yer verilmiştir. Son olarak da vergi yasalarında yapılan son değişikliklerin genel bir değerlendirilmesi vergi sisteminin günümüzdeki sorunları göz önünde bulundurularak yapılmıştır.

II. VERGİ REFORMLARINA İLİŞKİN GENEL AÇIKLAMALAR

A. Vergi Reformu Kavramı

Vergi reformu deyimi en doğru şekli ile vergi sistemi reformudur. Çünkü yapılması öngörülen radikal nitelikteki düzeltme ve yeniden düzenleme hareketleri belli kurumlarda (vergi sistemi de bunlardan biridir) olmaktadır (Nadaroğlu, 1980: XIX). Vergi sistemlerinin oluşumundan beri mükellefler reform isteği içinde olmuştur. Altın arayan madenciler gibi, siyasi partiler, baskı grupları, seçkin araştırmacılar çağın ideal bir vergi sistemine ulaşmak için çalışmışlardır. Devlet tarafından karşılıksız sunulan mal ve hizmetlerde artış ile birlikte, daha esnek, adil, etkin ve acısı az olan bir vergi sistemi için değişim hep arzu edilmiştir. Kamu gözlemcilerine göre hükümetler de ister istemez vergi sistemlerinde değişim imkanlarını araştırmak zorunda olmuşlardır (Rivoli, 1965: 47).

Vergi reformu kavramına ilişkin olarak birbirine benzer özellikte ancak, değişik açılardan olaya yaklaşan tanımlar yapılmıştır. Bir görüşe göre, "vergi reformu, vergilerin zaman içerisinde ekonomik, sosyal ve teknik alanlarda meydana gelen gelişme ve değişimlere uygun hale getirilmesi çalışmaları" olarak kabul edilmektedir. Bir görüş de vergi reformunu, mali konular ve müesseselerde, bunların ekonomik ve sosyal etkileri ve fonksiyonları bakımlarından düzeltilmesi ve geliştirilmesi yolunda geniş anlamda ve belirli değişiklikler yapılması şeklinde tanımlamıştır (Taş, 1993: 80).

Bir diğer tanıma göre ise, bir vergi sisteminin ekonomik, sosyal, siyasal yapıdaki, hukuk düzenindeki ve uluslararası plandaki gelişme ve değişimleri izleyecek biçimde düzeltilmesi ve daha etkin hale getirilmesi "vergi reformu" olarak değerlendirilmiştir (Nadaroğlu, 1980: XX).

Vergi reformu, bütünüyle vergi yasalarında bir değişiklik şeklinde olabildiği gibi çok genel olarak sadece bir vergide derin bir değişiklik şeklinde de olabilmektedir (Orsoni, 1997: 59). Bu nedenle vergi reformları kapsamının genişliğine ve yoğunluğuna göre kısmi ya da kapsamlı vergi reformu olarak sınıflandırılabilir. Kısmi vergi reformlarının gerçek bir reform olup olmadığı konusu iki açıdan değerlendirilebilir. Eğer vergi sisteminde ağırlığı olan bir verginin yapısı bütünü ile değişikliğe uğruyor ve yapılan bu işlem ile vergi sisteminin amaçlarına uygun bir unsur haline geliyorsa, bu girişim gerçek bir vergi reformu olarak nitelendirilebilir. Benzer durumda ise, pek çok vergiyi kapsayan daha büyük ölçekli kısmi reformların gerçek reform olarak değerlendirilebilmesi yapılan değişikliklerin kendi aralarında uyumlu ve amaca uygun planlanıp planlanmadığına bağlıdır (Turhan, 1993: 364).

Kapsamlı bir vergi reformu ise uç bir durumdur ki, böyle bir girişim sadece uzun dönem için göze alınabilir. Vergi yapısında kısmi değişikliklere ne kadar sıklıkla gidilirse, kapsamlı değişiklikler o kadar kolay olmamaktadır. Ayrıca, bazı hallerde vergi yönetiminde ve vergi yargısında örgütlenme ve işleyiş açılarından da bazı değişikliklere gidilebilmektedir (Kırbaş, 1998:297).

Vergi reformları ile vergi yasalarındaki karmaşıklığın düzeltilmesi de istenmektedir. İyi bir vergi gerçekten ya modern ve kolay anlaşılır, ya da eski ve istikrarlıdır. Modern dünyanın gereklerine uygun reform yapılmadığında, şeffaf vergileme olmadığında ve karmaşık yasalarda istikrar sağlanamadığında vergi idaresinin sorunları artış içinde olacaktır (Barırları, 1997: 77).

B. Vergi Reformlarının Özellikleri ve Amaçları

Reform köklü değişiklikleri ifade eden bir kavramdır. Bir vergi sisteminde yapılan düzenleme ve iyileştirmelerin reform olarak nitelendirilmesinin ön koşulu köklü ve geniş kapsamlı olmasıdır. Buna karşılık daha dar kapsamlı değişiklikler ve uygulamaya konulacak bazı yeni kurumlarda yapılan düzenlemeleri, mevcut sistemin günün koşullarına uygun olarak "revizyon" u şeklinde nitelendirmek gereklidir.

Reform-revizyon ayırımı kesin çizgilerle yapılamamaktadır. Çünkü, bazı yazarlar tarafından "vergi revizyonu" kısmi reform olarak da nitelendirilmektedir (Andıç, 1980: 305-307). Ayrıca, ülkenin içinde bulunduğu şartlara bağlı olarak yapılan revizyon bir reform kadar önemli hale gelebilmektedir. Bununla birlikte vergi reformu kavramı belirlenen amaçlar çerçevesinde zorunlu olarak devlet kesintileri sisteminin bir kısmı ya da tamamının baştan bir elden geçirilmesini belirtmek için kullanılmaktadır (Cacheux, 1997: 43).

Geçmişi çok eskilere dayanan vergi reformlarına gitme nedenleri şu şekilde sıralanabilir.

- Direkt olarak siyasi nedenler; Bir vergi sisteminin tümüyle ortadan kalkmasına neden olan önemli bir siyasi bunalım söz konusu olduğunda ve yeni bir vergilemenin ortaya çıkmasını ya da bir verginin gerekçesinin düzenlenmesini gerektiren siyasi bir değişimin olması,

- Çevresel faktörler; Özellikle dış çevreye uyum çerçevesinde vergi sisteminde yapılan değişim. Örneğin, son yıllarda KDV'ni kabul etmeksizin bir ülkenin A.B.'ne girmesinin mümkün olmaması nedeniyle yapılan düzenlemeler.

- Teknik neden; Bazı vergilerin artık kullanılmayan, uygun olmayan, gözden düşmüş bir vergi tekniğine dayanması ve bu nedenle sistemin tekrar gözden geçirilmesi (Orsoni, 1997: 60).

- Mali, iktisadi, sosyal nedenler; Vergiler kamu giderlerinin karşılanmasında önemli finansman aracı olmalarının yanı sıra, iktisat politikalarının uygulanmasında ve ülke içinde sosyal politika aracı olma gibi işlevlere de sahiptirler. İdeal bir vergi sisteminin bu üç temel amacı bir arada uygulayabilen bir sistem olduğu söylenebilir (Bilici, 1997:117). Dolayısıyla, vergi reformu kamu gelirlerinde artış sağlamaya yönelik olarak mali amaçla yapılan düzenlemeleri kapsadığı gibi, sosyal devlet olmanın gereğinin vergiler vasıtasıyla iyi bir şekilde yerine getirilebilmesi için ve iktisadi hedefler doğrultusunda yapılan düzenlemeleri de içermektedir. Görüldüğü gibi vergi reformu tek amaçlı bir kavram değildir. Bu durum vergi reformlarında zaman zaman birbiri ile çatışan amaçların ön plana çıkmasına da neden olabilmektedir.

Vergi reformlarını karakterize eden unsurlardan biri "devamlılığı"dır. Bir başka ifade ile vergi reformu bir defa gerçekleştirilmekle sona eren bir olay değildir. Hemen her ülkede ve her dönemde ülke gündeminin devamlı maddelerinden biri vergi reformu sorunudur. Bir çok ülkede bütçe her yıl onaylanırken, gerçek kişilerin, teşebbüslerin gelirlerine, mal ve hizmetler üzerindeki işlemlere vb. uygun olarak vergi yasalarında da değişikliğe gidilmektedir (Cacheux, 1997: 40). Ayrıca, verginin fonksiyonlarını yerine getirmesinde sorunların yaşandığı dönemlerde vergi reformları daha çok tartışılmaktadır.

Çok yönlü olan vergi reformu, temelde teknik ve siyasi olmak üzere iki yönü ile sınırlandırılabilir (Nadaroğlu, 1990: XXI).

- Teknik yönü, vergi sisteminin ülkenin ekonomik, siyasi, sosyal yapısındaki ve uluslararası plandaki gelişmeleri izleyecek duruma getirilebilmesi için teknik düzeyde yapılan çalışmalarını içermektedir.

- Siyasi yönü ise, siyasal süreç ile ilgilidir. Çünkü, teknik düzeyde yapılan çalışmalar başarı ile sonuçlansa da, vergi reformunun

gerçekleştirilebilmesi için bu yeterli değildir. Bunların yürürlüğe girebilmesi için siyasal süreç içinde öngörülen usullere uygun olarak bir dizi kararların alınması gereklidir. Ayrıca, vergi politikasına ilişkin kararları almaya yetkili organlar büyük ölçüde sendikaların, basın, mesleki örgütlerin, seçmenlerin vb. baskısı altında bulunmaktadır (Nadaroğlu, 1980: 277). Bu nedenle teknik yönü ile çok başarılı çalışmalar baskı gruplarının etkisi ile siyasal süreçte değişikliğe uğrayabilmektedir.

C. Çeşitli Ülkelerde Vergi Reformları

Vergi reformlarına gelişmiş ve gelişmekte olan hemen her ülkede zaman içerisinde ortaya çıkan iktisadi, sosyal ve siyasi gelişmelere bağlı olarak yer verilmiştir. Çünkü, toplumlar gibi vergi sistemleri de organik bir yapıdadır ve bu nedenle değişen koşullara uyarlanmaları ve yeniden yapılandırılmaları gereklidir.

Gelişmiş ülkelerde mevcut vergi sistemlerinde sermaye gelirini, faizi vergilemek şevk kırıcı, büyümeyi engelleyici sayıldığından reform önerileri sermayeyi ve geliri özendirecek şekildedir. Bu ülkeler özellikle "geniş tabanlı fakat artan oranlı olmayan tüketim vergisi" alternatifine doğru reform çabası içindedirler (Aktürk, 1996: 143). Gelişmiş Batı ülkelerinde dolaysız vergiler alanında yapılan düzenlemelerde, gelir vergisinde istisnaların azaltılması ve vergi indirimlerinin ayıklanması ile vergi tabanının genişletilmesi hedeflenmiştir. Kurumlar Vergisi alanında yapılan reformlarda ise belirli faaliyetler, sektörler ve bölgelere sağlanan teşvikler ile, amortisman oranlarının farklılığından kaynaklanan ayrıcalığın giderilmesi ve vergi tabanının genişletilmesine yönelik uygulamalar ağırlıkta olmuştur (Taş, 1993: 86-87). Bu doğrultuda pek çok ülkede teşvikler kaldırılmış, amortisman cetvelleri değiştirilmiştir.

OECD ülkelerinde de son yıllarda vergilerde bir takım düzenlemelerin yapılması gerekliliği sürekli tekrarlanmaktadır. Bu doğrultuda olmak üzere OECD üyesi (İngiltere, İsveç, Norveç gibi) bazı ülkelerde özellikle ücretlilerin üzerindeki vergilerin ağırlığının indirilmesi şeklindeki değişikliklere vergi reformlarında öncelikli olarak yer verilmiştir (Cacheux, 1997: 44). Vergi yükü dağılımını değiştiren uygulamalar yanında, vergilerin ekonomik kararlar üzerindeki bozucu etkileri, gereksiz ölçüdeki karmaşıklığı ve yüksek oranlı kayıp ve kaçakları konuları üzerinde de yoğunlaşmıştır. Dolaylı vergilere ilişkin olarak da çoğunlukla tabanı genişletici sapmaları azaltıcı ve vergi tarifelerini düzeltici önlemlere yer verilmektedir. KDV gibi geniş tabanlı tüketim vergilerine yönelik olduğu gibi, bu verginin uygulandığı ülkelerde ayrıca içki, sigara gibi ürünlerle, petrol ürünleri, taşıtlar ve mücevherler gibi

bazı lüks tüketim mallarından lüks tüketim vergisi de alınmaktadır (Gökbunar, 1997: 304-305).

Gelişmekte olan ülkelerde ise, vergi reformları istikrar programlarının ana hedefidir. Bu ülkelerde vergi reform programlarında sürekli eklentiler yapılan bir vergi sistemi yerine, koordine edilmiş bir vergi reformunun daha avantajlı olduğu, başarılı bir vergi reformu için ise, etkin bir vergi idaresinin gerektiği, vergi rejiminin güvenilirliğinin ise, vergi reformlarının başarılı olmasında anahtar rol oynadığı belirtilmiştir (Aktürk, Gökbunar, 1996: 144)

Gelişmekte olan ülkelerin iktisadi hedeflerinde istikrarlı bir ekonomik kalkınma öncelikli amaç olduğundan bu noktada vergi politikalarının da yer aldığı bazı politikaların desteği gereklidir. Bu nedenle yapılacak vergi reformlarında bu nokta önem taşımaktadır. Vergi önlemleri, özellikle sermayenin oluşumu ve birikiminde etkili olabildiğinden alınacak vergi tedbirleri önemlidir.(Nadaroğlu, 1989: 279-280).

III.TÜRK VERGİ SİSTEMİNDE REFORMLAR VE GELİŞİMİ

1930 yılından beri Türkiye'de pek çok kesimin üzerinde önemle durduğu konu Türk Vergi Sisteminin geliştirilmesi ve modern bir yapıya kavuşturulmasıdır. Çeşitli tarihlerde kurulan Vergi Reform Komisyonları, zaman içerisinde vergi sisteminin tamamını ya da bir kısmını gözden geçirerek yeni vergi tasarıları hazırlamıştır (Özer, 1976: 1).

Reformun anlamı köklü değişiklik olarak alındığında bu anlamda 1925 yılında Osmanlı Döneminin en önemli vergisi olan Aşar'ın kaldırılması, 1950 yılında Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve Vergi Usul Kanununun kabul edilmesi ve 1985 yılında Gider Vergilerinden Katma Değer Vergisine geçilmesi reform niteliğindeki düzenlemelerdir.

A. Türk Vergi Sisteminde Reformların Tarihçesi

1. 1925- 1950 Dönemi

Cumhuriyetin ilanından iki yıl sonra, diğer bütün alanlarda ve sosyal kurumlarda başlayan devrim hareketi vergi sistemine de yansiyarak, Osmanlı İmparatorluğu'ndan intikal eden bazı vergiler uygulamadaki aksaklıklar nedeni ile kaldırılmış ya da yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de yirminci yüzyılda bir tür derebeylik hayatı yaşayan Aşar 1925'de tamamen kaldırılmış, Ağnam da esaslı bir şekilde değişikliğe uğramıştır (Nadaroğlu, 1992: 416).

Tarıma dayalı eski ilkel vergilerin (en önemlisi, Aşarın) kaldırılması ile meydana gelen boşluğu doldurmak üzere çok daha ileri esasları ihtiva eden yeni

bir takım vergilerde yürürlüğe konulmuştur. Bunlar arasında 1914 tarihli Temettü Vergisi'nin yerini alan Kazanç Vergisi ile Umumi İstihlak Vergisi ve ardından bunu tamamlayan Hususi İstihlak ve Eğlence Vergisi sayılabilir. 1930-1940 yıllarında yaşanan büyük dünya ekonomik bunalımının neden olduğu olağanüstü harcamaların kapatılabilmesi için ise, İktisadi Buhan Vergisi getirilmiş, Kazanç Vergisi, Muamele Vergisi, Hayvanlar Vergisi düzenlenmiş, Maliye Bakanlığı Kuruluş Kanunu kabul edilmiştir (Özer, 1976:5). İkinci Dünya Savaşı'nın yaşandığı 1939-1945 yılları ile bunu takip eden yıllarda savaşın ekonomideki tahribatının ortaya çıkardığı finansman açıklarının kapatılması için bazı vergilerin oranları artırılırken Varlık Vergisi ile Toprak Mahsulleri Vergisi ve Gümrük Çıkış Vergisi gibi yeni vergiler yürürlüğe girmiş ve Belediye Gelirleri Kanunu kabul edilmiştir (Özer, 1976: 5).

Yeni ve modern bir vergi sisteminin kurulması yönünde gösterilen çabaların başarıya ulaştığı söylenemez. Bu dönemde yaşanan dünya çapındaki iktisadi ve siyasi olaylar vergi sisteminin geliştirilmesini değil düzeltilmesini dahi engellemiş, getirilen yeni vergilerle sistem daha karışık, verimsiz ve gayri adil hale gelmiştir. Bilimsel ve rasyonel esaslardan yoksun olan bütün bu vergiler belirli bir mali politikaya dayanmaksızın sadece hazinenin acil gelir ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olmuştur. Bu nedenle vergi sisteminin yeniden düzenlenmesi bir zorunluluk haline gelmiştir.

2. 1950-1960 Dönemi

1950 yılı Türk vergiciliğinde bir dönüm noktası olup, yapılan reform ile Türk Vergi Sistemi çağdaş bir nitelik kazanmaya başlamış ve o dönemde pek çok Avrupa ülkesinde dahi görülmeyen yapı değişikliği yaşanmıştır.

1949 yılında TBMM'de kabul edilen ve 1950 yılında yürürlüğe giren mali reform kanunları manzumesi ile, daha önce uygulanan Kazanç Vergisi yürürlükten kaldırılarak, Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi, Esnaf Vergisi ve Vergi Usul Kanunu uygulamaya konulmuştur. Gelir Vergisi Kanununun yürürlüğe girmesi ile gelirin toplanması ve beyan esasına geçilmesi bir reform niteliği taşımaktadır. Daha sonra Amme Alacaklarının Tahsili Usulü Hakkındaki Kanun uygulanmaya başlamıştır. 1950 yılında vergi idaresinde "reorganizasyon"a da gidilmiştir. 1950-1960 döneminin reformları 1956 yılında kabul edilip, 1957 yılında uygulanmasına başlanılan Gider Vergisi Kanunu ile tamamlanmıştır (Nadaroğlu,1989: 418). Bu şekilde dolaylı vergilerde reformun kapsamı içerisine alınmıştır. Bu dönem vergi yapısının en önemli eksikliği birtakım nedenlerle tarım kesiminin vergi dışı bırakılmasıdır. Ekonomide çok önemli bir yeri olan tarım kesiminin kapsanmamış olması, verginin gücünü de azaltmaktaydı(Batirel, Tezel vd. 1989: 9). 1950'den 1960'a kadar olan dönem

için tamamen Türk vergi sistemi bakımından deneyim ve gözlem devresidir denilebilir.

3. 1960-1970 Dönemi

1950-1960 döneminde kat edilen büyük aşamaya rağmen 1960'larda ısrarla Türk Vergi Sistemi'nin yeni bir reforma ihtiyacı olduğundan söz ediliyordu. Bu durum, vergi yükünün adaletsiz dağılımı, vergiden optimal hasılanın sağlanamaması olgusundan kaynaklandığı gibi, vergilerin ekstra fiskal fonksiyonlarından yararlanma ihtiyacından da kaynaklanmaktadır. Bu nedenle 1960'dan sonraki dönemde Türk Vergi Sisteminin yeniden düzenlenmesi konusunda yoğun çalışmalara girilmiş ve bunların sonucu olarak modern vergilemenin gereklerine uygun olumlu adımlar atılabilmiştir (Nadaroğlu, 1992: 419). Bu döneme damgasını vuran Vergi Reform Komisyonunun katkısı ile Gelir Vergisi Kanunu ve Vergi Usul Kanunu yeniden yazılmıştır. Kurumlar Vergisi Kanununda, Bina ve Arazi Vergilerinde önemli değişiklikler yapılmıştır (Varcan,1987: 90-91). Bundan sonra zirai kazançların kısmen de olsa vergi kapsamına alınması, götürü usul ve bir otokontrol aracı ve güvenlik önlemi olan servet beyanı müessesesi sisteme dahil edilmiştir. Gider Esası ile Ortalama Kar Hadleri müesseselerinin yeniden ele alınması, yatırımların teşviki için Yatırım İndirimi şeklindeki ayrıcalığın sisteme dahil edilmesi bu dönemde olmuştur.

Vergi kanunlarında yapılan değişikliklere kısa süre içerisinde tepkiler gelmiştir. Bu ise kanunların araştırma ve danışmaya dayanmaksızın acele ile yazılmasından kaynaklanmıştır.

4. 1970-1980 Dönemi

Bu dönemde 1970 yılında harcama vergileri ve servet unsurlarının vergilendirilmesine yönelik yapılan değişiklikler (Gayrimenkul Kıymet Artış Vergisi, Taşıt Alım Vergisi, Bina İnşaat Vergisi, Mali Denge Vergisi, Spor-Toto Vergisi ve Emlak Vergisinde beyan esasına geçilmesi gibi) dışında kayda değer düzenlemelere rastlanmamaktadır. Bu yıllarda giderek önem kazanan vergileme problemlerine ve özellikle hızlı enflasyon nedeniyle pek çok vergide büyük oranlı aşınmalara rağmen geniş çaplı bir vergi değişikliğinin olmaması düşündürücüdür. Bunun nedeni olarak TBMM'de siyasi partilerin dağılımı ve siyasi şartların elverişsizliğine bağlı olarak vergi kanunu çıkarmanın güçlüğü gösterilebilir. Zira bu dönemde parlamento içindeki partiler arasındaki güç dengesi, köklü sayılabilecek adımların atılmasını engellemiştir. Bu nedenle, bu dönemde gerçek anlamda bir vergi reformu gerçekleştirilememesinin nedeninin politik olduğu söylenebilir. Ayrıca alınacak tedbirlerden olumsuz yönde

etkilenecek kesimlerin tepkisi ve baskı grubu olarak güçleri de bu tür girişimlerin başarı şansını başlangıçta düşürmüştür (Akbank, 1980: 624).

1980'lere gelinirken uygulanmakta olan Gelir Vergisi mükellefler için adaletsiz , ücretlileri aşırı derecede vergilendiren, otomatik stabilizatörlerin ücretliler dışında işlevsiz kaldığı, artan oranlılığın tersine otomatik stabilizatör olarak etkili olduğu bir yapıya dönüşmüştür. Vergi Sistemi Hazine açısından ise verimsiz bir nitelik kazanmıştır.

5. 1980-1990 Dönemi

1980-1990 döneminde vergi yasalarında kaçınılmaz olan bir takım değişikliklere yer verilmiştir. Ancak, bunlar vergi sistemi yönünden bir reform olarak değerlendirilemez. Yapılan düzenlemeler, 1980 öncesi dönemde yaşanan bozuk yapının onarılmasına yöneliktir. Adaletsiz hale gelen vergi yükü dağılımını düzeltmek, iktisat politikasının hedeflerine ulaşılabilmesi için vergi kanunlarında tasarrufları artırıcı ve bunları yatırımlara yöneltici düzenlemeler yapmak, döviz darboğazını aşabilmek için mal ve hizmet ihracatını artırmada vergi kanunlarından yararlanmak ve enflasyonla mücadelede vergi hasılatını artıracak önlemler almak şeklinde değişikliklerin amaçları sıralanabilir (Nadaroğlu, 1992: 422)

Bu dönemde gerçek bir reform olarak nitelendirilebilecek uygulama 1985 yılında Katma Değer Vergisi'ne geçilmesidir. Bunun yanında reform niteliğindeki bir diğer köklü yapısal değişim de 1982'de vergi yargısı alanında olmuştur. 1982'de kabul edilen 2575, 2576 ve 2577 Sayılı Kanunlarla vergi yargısı özerk bir yapıya kavuşturularak idari yargı alanındaki yerini almıştır (Kırbaş, 1998: 297). Ayrıca düz oranlı duruma gelmiş olan Gelir Vergisi tarifesi tedricen artan oranlı kimliğine kavuşturulmaya çalışılmıştır. Bu arada çeşitli kesimlerce tartışılan peşin vergi uygulamasına da geçilmiştir. Emlak Vergisi'nin tarh ve tahsilinin belediyelere verilmesi, Gayrimenkul Kıymet Artış Vergisi'nin kaldırılması, Menkul Sermaye İratlarının ihtiyari toplama dışına çıkarılması bu dönemin ürünüdür. Kurumlar Vergisi Kanunu ve Katma Değer Vergisi Kanunlarında ihracatın özendirilmesine yönelik düzenlemelere gidilmiştir (Taş, 1993: 21).

Bu dönemin ikinci yarısında Gelir Vergisi bir "ücret vergisi" haline gelmiş, Kurumlar Vergisi ise, bünyesinde taşıdığı bağışıklıklar nedeniyle yasal vergi oranı %46 iken, fiili oran %10 dolayında gerçekleşmiştir. Ancak, Türk Vergi Sistemi'nde ülkenin içinde bulunduğu şartların gereği olarak çeşitli tarihlerde yapılan yasal düzenlemelerin bütünü değerlendirildiğinde ortaya çıkan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak sistemi iyileştirici, gelir artırıcı ve uygulamayı kolaylaştırıcı geçici çözümleri ile tam anlamı ile bir reform olarak değerlendirilemez.

6. 1990 Sonrası Dönem

1980'li yılların ikinci yarısında gözlemlenen istikrarsızlık ortamı ve bozulan iktisadi dengeler 1990'lı yıllarda tehlikeli bir hal almıştır. Hızla artan kamu harcamalarının kısılamaması ve yapısal vergi reformunun politik endişeler nedeniyle gerçekleştirilememesi kamu açıklarının artışında ve borçlanmada sınıra gelinmesinde ve enflasyon oranlarındaki hızlı artışta etkili olan faktörlerdir. 1990-1993 döneminde vergi konusunda yapılan düzenlemeler çok dar kapsamlı olup, amaca hizmet etmekten uzak kalmıştır. Ekonomide yaşanan krize bağlı olarak 5 Nisan 1994'te açıklanan "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı"nda yer alan hedefler doğrultusunda bir takım vergisel tedbirler alınmıştır. Ancak bu tedbirler sınırlı olup, köklü bir reform niteliği taşımamıştır.

Vergi mevzuatında yapılan değişiklikler vergilendirilemeyen alanların vergilendirilmesine yönelik değil de mevcut vergi alanlarından daha fazla vergi alınmasını sağlayacak değişiklikleri içermektedir 4008 sayılı yasa ile mali amacı ön plana alan ve sisteme bir defaya mahsus olmak üzere, Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Gayrimenkul Vergisi gibi vergiler girmiştir. Bu vergiler vergi tekniği ile Anayasanın eşitlik, adalet ve yasallık ilkeleri açısından ciddi endişelere yol açmıştır. Türk Vergi Sistemi'nde yapısal değişiklik yaratacak köklü hiç bir önlem getirmeyen bu değişiklikler bir vergi reformu olarak değerlendirilemez.

Sisteme giren ek vergilerin mali hedefi gerçekleştirmede başarılı olamadığı, devletin en sağlıklı finansman aracı olan vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranının giderek düşüş eğilimi içinde olması ile bu durum belirgin bir şekilde gözlenebilmektedir. Vergi gelirlerinin konsolide bütçe giderlerini karşılama oranı 1990'da %66.5 iken 1997'de %56'ya düşmüştür. Görüldüğü gibi vergiler mali işlevini yerine getirmede yetersiz kalmıştır ki bu durum ekonomiyi ciddi bir borç tuzağına sürüklemiştir. Vergi tabanını genişletici bir vergi reformunun yapılamaması, bir yandan vergi ödeyen kesim üzerindeki vergi yükünü ağırlaştırırken diğer yandan kamu harcamalarının sağlıklı bir şekilde finanse edilmesini güçleştirmiştir (TÜSİAD,1998:31)

B. Günümüzde Türk Vergi Sisteminin Aksayan Yönleri ve Yeni Vergi Yasasının Değerlendirilmesi

1. Türk Vergi Sisteminin Günümüzdeki Sorunları ve Vergi Yasalarında Değişikliğe Gitme Nedenleri

Bir ülkenin vergi sistemi, genel ekonomik, sosyal, hukuksal ve yönetsel sisteminden soyutlanamaz. Çağdaş bir vergi sisteminin varlığı, o ülkede devletin çağdaş bir yapılanma içinde olmasına bağlıdır. Çağdaş bir devlet ise,

ekonomik bakımdan gelişmiş, enflasyonu kontrol altına almış, kurumları istikrar içinde ve oturmuş olan devlettir (Kırbaş, 1995: 61). Türk Vergi Sistemi günümüzde devlette var olan bozuk yapılanmadan direkt olarak etkilenmektedir. Bu nedenle Türk Vergi Sistemi'nin sorunları ve aksayan yönleri gündemde olan ve çok tartışılan bir konudur. Ayrıca, vergi sisteminde yapılan düzenlemelerin ülkenin planlanan iktisadi ve sosyal yapısı ile uyumlu olması, hedeflenen iktisadi ve sosyal yapıya paralel olarak değiştirilmesi ve uygulamada ortaya çıkan sorunlara ve ihtiyaçlara göre geliştirilmesi gereklidir (Şengül, 1997:214). Bunun yapılamamış olması zaman içinde Türk Vergi Sistemi'nin sorunlarının bir kısır döngü içine girmesine neden olmuştur. Sistemin günümüzdeki sorunları kısa başlıklar halinde sıralanacak olursa;

* Türk Vergi Sistemi'ni oluşturan mali mevzuat ve vergi kanunları oldukça karmaşıktır. Çok sayıda vergi mevzuatını, çok sayıda kanun hükmünü, Bakanlar Kurulu Kararlarını ve Genel Tebliği uzmanlar bile izlemekte zorluk çekmektedirler.

* Vergi oranları yüksektir. Başta Gelir, Kurumlar ve Katma Değer Vergileri ile Tapu Harçları olmak üzere yasal vergi oranları yüksektir.

* Vergisel bağımsızlıklar olarak nitelendirilebilecek istisna, muafiyet ve indirimler çok yaygın ve vergi tabanını aşındıracak boyuttadır. Bu durum hem vergi mükellefleri arasında adaletsizliğe yol açarak bunlardan yararlanmayanların vergi yükü altında ezilmelerine neden olmakta, hem de vergi sisteminin oto kontrol mekanizmasını zayıflatarak elastikiyetini ve vergi denetimlerinin etkinliğini azaltmaktadır.

* Belge düzeni yerleşmemiş ve yaygın bir kayıt dışı ekonomi vardır. Bu kesim dolaylı vergilerle kısmen vergilendirilse de, dolaysız vergi gelirlerine katkıda bulunmamaktadır. Bu konuda 06.07.1994 tarih 22301 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan 4008 Sayılı Kanun ile Tek Vergi Numarası Uygulaması'na geçileceği belirtilmiş ve içeriği 06.02.1998 tarih ve 22350 Sayılı Resmi Gazetede yayınlanan Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği ile genişletilerek mükellefiyetin tespiti için "Tek Vergi Numarası" verilmeye başlanmıştır. Bu şekilde mükelleflerin vergisel faaliyetlerinin daha yakından izlenmesi ve kavranması suretiyle vergi tabanının genişletilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır. Bu uygulama ekonomik işlemlerin takibi ve idarenin denetim gücünün artırılmasında etkili olacaktır.

* Emlak vergileri yeterli hasılatı sağlayamamakta ve mahalli idareler için önemli bir kaynak oluşturamamaktadır.

* Türk Vergi Sistemi dar tabanlı Gelir Vergisi ve Kurumlar Vergisi ile geniş tabanlı bir Katma Değer Vergisi'ne dayalıdır. Bu durum vergi adaletini bozmaktadır.

* Vergi idaresi kendine düşen görevleri yerine getirmede yetersiz kalmaktadır. Bu durum vergi idaresinin personel ve örgüt yapısından, vergicilik hizmetlerinin yapılabilmesi için gerekli olan bir takım ihtiyaçların karşılanamamasından ve teknolojik olanakların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bu sorunlar vergi dairelerini mükellefiyeti takip eden birimler olmaktan uzaklaştırarak, ancak beyanname kabul eden ve tahsil eden birimler haline dönüştürmüştür.

* Vergi cezaları yeterince caydırıcı olmaktan uzaktır. Vergi cezalarının yüksekliğine karşın, uygulanabilirliği şüphelidir. Yoruma açık olan cezalar uygulamada adaletsizlik yaratmaya uygun ortamı hazırlamaktadır. Türk mali ceza hukukunda, vergi düzenlemelerine uymayanlar için bir çok müeyyide olmasına rağmen bunlar etkin bir şekilde uygulanmamaktadır.

* Ekonomik, kültürel, sosyal nedenlerle uygulamaya konulan götürü usulde vergilendirme rejimi, amacını aşan bir konuma ulaşmıştır. Gelir vergisi mükelleflerinin önemli bir kısmı vergisel avantajları nedeniyle götürü usulde gelir vergisine tabi duruma gelerek ödemesi gerekenden daha az vergi verir hale gelmiştir. Bu durum hem vergi erozyonuna hem de belge düzeninde aksamalara neden olmuştur.

* Menkul sermaye iratları stopaj yolu ile ve düşük oranla vergilendirilmektedir ki bu durumun vergi adaletini ve Türk Vergi Sistemi'nin üniter karakterini büyük ölçüde zedelemektedir. Bu konuda yapılan bir düzenleme ile 1997 yılından başlayarak menkul sermaye iratlarının (1997 yılı için 1.500.000.000 TL'dan fazla ise) beyannameye dahil edilmesi şeklinde değişiklik yapılmıştır.

Türk Vergi Sistemi vergi hasılatı açısından değerlendirildiğinde büyük ölçüde Gelir Vergisine dayandığı, Kurumlar Vergisinin getirilen istisnalar nedeniyle düştüğü görülmektedir. Toplam Gelir Vergisi içinde kesinti yoluyla alınan vergi %84'e ulaşmakta, ücretlilerin vergisinin stopaj içindeki payı ise, % 68'dir. Bu durum Gelir Vergisi'nin bir yerde ücretliler üzerinden alınan bir vergi haline gelmesine neden olmuştur.

2. Yeni Vergi Yasası İle Getirilen Değişikliklerin Genel Bir Bakış Açısı İle Değerlendirilmesi

1960'lardan beri kamuoyuna vergi reformu olarak sunulan ve Türk Vergi Sistemi'nin temelini teşkil eden Gelir Vergisi'nde ve Kurumlar Vergisi'nde pek çok değişiklik yasası getirilmiştir. Bugün yine bir vergi reformu konusu gündemde ise, bu şimdiye kadar yapılan ve bir kısmı reform olarak belirtilen değişiklik yasalarının, aslında birer vergi yasalarını düzenleme yasası olmasından kaynaklanmaktadır (Doğrusöz, 1996: 51). Vergi sisteminin, uzun

vadede ülkenin koşulları ile birlikte "yapısal dönüşümü" öncelik kazanırken, kısa vadede yürürlükteki koşullara uyumu, gelir amacı ve reel kesim üzerindeki yükünün azaltılması öncelik kazanmaktadır (DPT,1996:109). Türk Vergi Sistemi'nin ihtiyacı kısa dönemli geçici çözümler üreten düzenlemeler değil, mevcut sistemin ideal bir vergi sisteminin dayandığı mali, iktisadi ve sosyal amaçlara uygun hale getirilmesidir.

Etkin ve başarılı bir vergi reformu öncelikle doğru ve gerçekçi bir vergi politikası belirlendikten sonra yapıldığında amacına ulaşabilecektir. Ülkenin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik şartlar ve mali yapı bugün Türk Vergi Sistemi'nde kapsamlı değişiklikleri gerektirmektedir. Zira bugün vergi sistemimiz kamu harcamalarının finansmanını sağlamadaki yetersizliği ile mali işlevini, vergi yükü ve gelir dağılımı adaletsizliği ile sosyal işlevini ve ekonomik istikrar üzerindeki etkisizliği ile de iktisadi işlevini yerine getirememektedir. Bu nedenle vergi sisteminde köklü bir yeniden yapılanma zorunlu hale gelmiştir.

Bu gerekçelerle hazırlanan ve 22.07.1998 tarihinde TBMM'de kabul edilen ve 29.07.1998 tarih ve 23417 Mükerrer Sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren yeni vergi yasasına sistemin sorunları açısından bakıldığında son yıllara ait düzenlemelerin en kapsamlısı olarak değerlendirilebilir. Eksik yönleri olsa da olumlu yönleri ile günümüz vergi sistemindeki sıkıntıları büyük ölçüde giderebilecek yapıdadır. Ancak, yapılan değişiklik ve düzenlemelerin uygulanmasından bir süre sonra değerlendirilmesi halinde, eksiklikleri daha iyi görülebilecek, aksak yönleri değerlendirilebilecektir. Yasadaki değişiklikler genel hatları ile sıralanacak olursa;

* Vergi oranlarında yapılan değişiklikler ile; Gelir Vergisi oranlarında gerek matrah dilimlerinin yükseltilmesi, gerekse vergi oranlarının düşürülmesi şeklinde bir düzenlemeye yer verilmektedir. Bu, olumlu sosyal ve ekonomik sonuçlar doğuracak bir gelişmedir. %25 olan ilk dilim vergi oranının 1998 yılı için %20'ye 1999 yılı için %15'e indiriliyor olması ücretlilerin lehine bir uygulamadır. Buna karşılık Kurumlar vergisi %25'den %30'a yükseltilmiştir ki bu durumun kurumlaşma üzerindeki etkisi olumsuz olabilecektir.

* Verginin tabana yayılması ve kayıt dışı ekonominin azaltılması yönünde yapılan bir düzenleme ise, götürü vergilendirme yerine "basit usul"ün getirilmesidir. Gerek esnaf muaflığından yararlanan mükelleflerin ve gerekse basit usule tabi olacak mükelleflerin belge toplamalarını teşvik eden hükümlere yer verilmiştir (Uysal, 1998:7). Belgelerin kayıtları mükellefler tarafından tutulabileceği gibi bağlı oldukları meslek odalarınca da tutulabilecektir.

* Yapılan değişikliklerle gelirin tanımı genişletilerek, kaynağına bakılmaksızın her türlü kazanç ve iratlar ile her türlü harcama ve tasarruf gelir

olarak addedilmektedir. Bu şekilde vergi idaresi, tespit ettiği servet unsurunun ya da yapılan harcamanın vergisi ödenmiş gelirlere veya vergiye tabi olmayan gelirlere bağlı olduğunun ispat edilememesi halinde bir önceki yıl elde edilmiş geliri kabul edecek ve cezalı vergilendirilecektir. Bu bir ölçüde servet beyanı sisteminin yeniden geri getirilmesidir.

* İstisna ve muafiyetlerin daraltılması yönünde bazı değişikliklere yer verilmiştir. Küçük çiftçi, göçmen ve mültecilere tanınan Gelir Vergisi muafiyeti kaldırılmaktadır. Kurumlar Vergisi açısından ise, turizm kazançları istisnası, A tipi yatırım fonu ve risk sermayesi yatırım fonu ve bunlara ilişkin yatırım ortaklıklarından elde edilen gelirlere tanınan Kurumlar Vergisi istisnası kaldırılmıştır.

* Menkul sermaye iratlarının vergilendirilmesinde düzenlemeye gidilmiştir. Ancak, bu faiz ve repo gelirlerinin 1998 yılı için net 2.500.000.000 TL'yi aşması halinde mükellefler gelirlerini yıllık beyanname ile beyan edecekler ve bu gelirleri üzerinden Gelir Vergisi ödeyeceklerdir.(Faiz gelirlerinin vergi kapsamına alınıp beyan edilmesi ile ilgili yasal değişiklik 1993 yılında GVK'na 3946 Sayılı Kanun ile eklenen geçici 39. madde ile yapılmıştır. Dolayısıyla bu mükellefiyetin son yasa ile bir ilgisi yoktur. Maliye Bakanlığı 6 Şubat 1997 tarihli Resmi Gazete'de yayınladığı 209 Seri No'lu Gelir Vergisi Genel Tebliği ile faiz ve repo gelirlerinin vergilendirilmesine ilişkin resmi görüşünü açıklamış ve 1997 yılı ve sonrasında uygulamasına geçilmiştir. Bu yasa ile sadece beyan edilecek tutarın alt sınırı değişmiştir.).

*Emlak Vergisinde "gayrimenkulün gerçek değerinin beyanı"nın sağlayıcı düzenlemeye gidilmiştir. Beyannameye belirtilen konut dışındaki gayrimenkullerin iktisap tarihinden itibaren süre sınırlaması olmaksızın (daha önce 4 yıl olan süre değişerek) elden çıkarılması halinde satış bedeli ile beyannameye belirtilen değeri arasındaki fark söz konusu mükellef için gelir kabul edilerek, Gelir Vergisi ödemek zorundadır. (Emlak Vergisi'nin oranları, Konutta %04'den %01'e, binalarda; %05'den %02'ye, arsalarda %06'dan %03'e, arazilerde %03'den %02'ye düşürülmüştür.)

* Günümüz şartlarında yüksek olan ve eksik beyana ve vergi kaybına neden olan tapu harçları da %04'den %01'e düşürülmüştür.

* Mükelleflerin vergi kaçırımlarını önlemek amacı ile vergi cezaları yeniden düzenlenmiş ve para cezaları artırılmıştır.

*1998 yılında uygulamasına geçilen "Tek Vergi Numarası" uygulamasının yaygınlaştırılmasına da çalışılacaktır.

IV. SONUÇ

Her ülkede sosyo-ekonomik gelişim süreci içinde ortaya çıkan değişikliklere bağlı olarak vergi sistemlerinde de reform gereksinimi söz konusu olmaktadır. Türk Vergi Sistemi'nin de daha esnek, adil, hemen her alanda etkin, basit ve geniş tabanlı bir yapıya kavuşturulması amacı ile sürekli bir değişikliğe gidilmişse de yapılan düzenlemelerde bugüne kadar başarılı olunduğu söylenemez. Vergi sistemi bir bütün olarak alınıp, sadece vergi yasalarında değil, gelir idaresinin yeniden yapılandırılması yönünde de değişikliklere gidilmesi durumunda sonuç daha olumlu olabilecektir.

Bugün hemen her kesimin gerekliliği üzerinde uzlaştığı ve destek verdiği ve vergi sisteminde revizyon olarak adlandırılacak düzenlemeler bazı yetersizlikleri olsa da çok isabetli ve iyileştirici hükümleri içermektedir. Öncelikle vergiyi geniş bir mükellef tabanına oturtmak için, vergi kaydı olmaksızın kazanç elde edenleri kısmen olsun vergilendirme kapsamına almak amacı ile bazı düzenlemelere yer verilmesi olumlu bir gelişmedir. Zira vergiyi geniş bir mükellef tabanına oturtmayı amaçlamayan hiçbir öneri reform niteliği taşımamaktadır. Bu ise, belge düzenini yaygınlaştırıcı önlemler ile gerçekleştirilmeye çalışılacaktır. Ayrıca vergi yasaları mükellef olan kişiler açısından biraz daha yumuşatılmaya çalışılmıştır.

Yasanın değerlendirilmesi uygulanmasına geçildikten sonra daha belirgin bir şekilde yapılabilecektir. Fakat şimdiden söylenebilecek olan olumlu yönlerinin ağır bastığı ve günümüz Türk Vergi Sistemi'nde görülen pek çok soruna çözüm getirebilecek yapıda olduğudur.

KAYNAKÇA

- AKBANK, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi (1923-1978)**, İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980
- AKTÜRK, İsmail, GÖKBUNAR A.Rıza, "Genel Bir Yaklaşımla Türk Vergi Sisteminde Reform Arayışlarının Genel Bir Değerlendirilmesi", **Vergi Dünyası**, Ocak 1996
- BARILARI, Andre, "Reflexion Sur La Problematique De La Reforme Fiscale", **Revue Francaise De Finances Publiques**, No.60, (Novembre 1997),
- BATIREL,Ö.Faruk, TEZEL,Adnan vd. **Türk Vergi Gelirlerini Artırma Yolları, Alternatifler Ve Beklentiler**, İstanbul: İ.T.O.Yayını, 1989
- CACHEUX, Jacques, "Le Reformes Fiscales Dans Les Pays de L'OCDE: Une Decennie D'experiences", **Revue Francaise De Finances Publiques**, No 60, (November 1997)

- DOĞRUSÖZ Bumin, "Yönetim Ve Vergi", **Türkiye'de Mali Reform (Panel)**, İstanbul: 1996
- DPT, **Vergi**, Ankara: DPT Yayın No:2454-510, 1996
- KIRBAŞ Sadık, "Çağdaş Bir Vergi Sistemine Yaklaşım", **Yaklaşım**, Y. 3, S. 30, (Haziran 1995),
- KIRBAŞ, Sadık, "Türk Vergi Sisteminin Sorunları Ve Öneriler",**Salih Şanver'e Armağan**, İstanbul: Maliye Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayını, 1998
- NADAROĞLU, Halil, "Vergi reformu Üzerine Açıklamalar Ve Türkiye'de Vergi Reform Hareketleri"**Çağdaş Vergilemedeki Son Gelişmeler, (Nihad Sayar'a Armağan,)** İstanbul : N.Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayını, No: 335-568,1980
- NADAROĞLU, Halil, **Kamu Maliyesi Teorisi**, 8. B. İstanbul: Beta Basım Yayım, 1992
- ORSONİ, Gilbert, "Le Jeu Des Acteurs Dans Les Processus De Reforme", **Revue Française De Finances Publiques**, No:60, 1997
- ÖZER İlhan, **Türk Kamu Maliyesi Ve Sorunları**, Ankara: TODAİE Yayını, 1976,
- RİVOLİ, Jean, **Vive L'impôt**, Paris: Editions Du Seul,1965
- ŞENGÜL, Selami, **Bir Hurafe Kayıt Dışı Ekonomi, (Vergi Sistemi Ve Vergi İdaresinin İç Yüzü**, Ankara: İmaj Yayınevi,1997
- TAŞ Metin,**Türk Vergi Sistemi Üzerine Bir İnceleme**, Bursa: Hünkar Ofset, 1993
- TÜSİAD, **1998 Yılına Girerken Türk Ekonomisi**, İstanbul: TUSİAD Yayını, 1998
- UYSAL, Mustafa,"Vergi İle İlgili Değişiklik Yapan Kanun Tasarılarının Değerlendirilmesi", **Vergi Dünyası**, Y. XVII, S. 202, (Haziran 1998)
- VARCAN, Nezih, **Türkiye'de Vergi Politikalarının Oluşumu, (Cumhuriyet Dönemi)**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İ.İ.B:F: Yayını, 1987

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 103-114.

TÜRKİYE'DE KAYIT DIŞI EKONOMİ SORUNU VE ÖNLENMESİNDE VERGİ DENETİMİNİN ROLÜ

Dr. Emine KOBAN*

ÖZET

Türkiye ekonomisinde son yıllarda yaşanan ekonomik krize bağlı olarak bozulan kamu kesimi finansman dengesinin yeniden kurulması ve bu doğrultuda vergi gelirlerinin artırılmasının gerekliliği açıktır. Bu noktada "kayıt dışı ekonomi" olgusu önem kazanmaktadır. Çünkü bütçe açıklarının kapatılmasında devletin temel gelir kaynağı olan vergi gelirlerinden yararlanma yerine, borçlanma yoluna gitmenin pek çok olumsuzluğu beraberinde getirdiği görülmektedir. Bu nedenle kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin belgeye bağlanabilmesinde, gelir idaresine görev düşmektedir. Vergi denetimi gelir idaresinin elinde bu amaçla kullanılacak en etkili araçlardan biridir. İşte bu doğrultuda vergi denetimine etkinlik kazandırılmasına yönelik tedbirlerin alınması gereklidir.

ABSTRACT

Recent years, Government finance balance has been upset as a related on economic crises in Turkey In this situation concept of underground economy has been importance, because public debt is prefer to tax revenue about eliminated budget deficit. For, this reason to administration is responsible to get underground economy activities under control. Tax audit is the mast importance tool that tax administration is used. About this to efficient of tax audit is necessary to use some measures.

* Uludağ Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü

GİRİŞ

"Kayıt dışı ekonomi" son yıllarda çok tartışılan ve üzerinde önemle durulan mali bir problem olarak görülmektedir. Bunda ise, bir ekonominin önemli ekonomik göstergelerinden olan ve kamunun iç dengesini gösteren kamu açıkları ve buna bağlı olarak ortaya çıkan kamu kesimi borçlanma gereğinin artış eğilimi içinde olmasının rolü büyüktür. Kamu kesimi borçlanma gereğindeki bu artış eğiliminin, diğer bütün ekonomik göstergeler üzerinde yapısal bozulmalara neden olduğu şüphesizdir.

Türkiye'de özellikle 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren görülen kamu kesimi gelir-gider dengesindeki ciddi bozulmalar, 1990'lı yıllarda da seyrini devam ettirmiştir. Kamu gelirlerini artıracak sağlam esasların oluşturulamaması, ekonomide vergilendirilemeyen alanların akılcı ve etkin vergilendirilememesi, yeni vergi yasalarının çıkartılmasında güçlüklerle karşılaşılması ve mevcut vergilerin etkin bir şekilde tahsil edilememesi, kamu açıklarının giderek artış eğilimi içinde olmasının gelir cephesindeki önemli unsurlarıdır. Kamu açıklarının ekonomik istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olduğu düşünüldüğünde, bu açıkların kapatılmasında borçlanma yerine vergi potansiyelinden yararlanılarak vergi gelirlerinin artırılmasının gerekliliği açıktır. Zira, borçlanma yoluyla finansman kaynağı elde etme yoluna gitme uzun dönemde ülke ekonomisini bir açmaza sürüklemektedir. Ancak vergi gelirlerini artıramayan devlet, özel sektörün tasarruf fazlasını borçlanarak kendisine transfer etme yoluna gitmiştir. Bu durum, faiz oranlarını yükselterek, borçlanmayı katlayarak artırmış ve ekonomi kaçınılmaz bir şekilde borç tuzağına doğru sürüklenmiştir. 1980'li yıllarda kamu açıklarının finansmanında iç borçlanmanın payı, % 30 dolaylarında iken, son yıllarda bu oran, % 80'lere ulaşmıştır. Bunda kısa vadeli yüksek faizle borçlanmanın yarattığı kısır döngünün rolü büyüktür.

Kamu kesimi finansman dengesinin kurulabilmesi için, bir yandan kamu harcamalarına ilişkin önlemler alınırken, diğer yandan da ucuz finansman kaynağı olan vergi gelirlerinin artırılmasına yönelik önlemlerin alınması gereklidir. Zaman içerisinde vergi gelirlerinin artırılabilmesi için, gelir ve faaliyetlerini kayıtlarında izleyen mükelleflere başvurularak bazı ek vergiler ile geçici bir rahatlama sağlanmışsa da bunlar uzun vadeli tedbirler olamamıştır. Bu nedenle vergi gelirlerinin artırılmasında, faaliyet ve gelirleri kayıtlı olan mükellefler yerine, kayıt dışı kalan ve gerçek gelirlerini beyan etmeyen kesimlere başvurulması gereklidir. İşte bu noktada kayıt dışı ekonomi olgusu ağırlığını hissettirmektedir.

Kayıt dışı faaliyetlerin yaygınlığı bir yandan vergilemenin genellik ilkesini ciddi bir biçimde zedelerken, diğer taraftan da, vergi yükünün adil dağılımını, vergi ahlakını ve vergi ödeme şevkini de etkilemektedir. Yapılan çalışmada, öncelikle kayıt dışı ekonomiye ilişkin genel açıklamalar yapıldıktan

sonra, kamu açıklarının kapatılmasında bu ekonominin kayıt altına alınmasının önemi ve kayıt altına alınabilmesinde (vergilendirilmesi) vergi denetiminin rolü araştırılmaya çalışılmıştır.

II. KAYIT DIŞI EKONOMİ TANIMI, ÖZELLİKLERİ VE ETKİLERİ

A. Tanımı ve Özellikleri

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin olarak günümüzde pek çok kaynakta aynı anlamda olmak üzere, yeraltı ekonomisi, illegal ekonomi, nakit ekonomisi, marjinal ekonomi, vergi dışı ekonomi, düzensiz ekonomi v.b. ifadeler kullanılmaktadır. Kayıt dışı ekonomi kavramı içerik olarak geniş bir alanı kapsamakta olup, konuyu inceleyenlerin bakış açılarına göre anlamı değişmektedir (Aydemir, 1995: 9). Genel anlamda bir tanım yapılacak olursa; "kayıt dışı ekonomi, gayri safi milli gelir hesaplarını elde etmede kullanılan bilinen istatistik yöntemlerine göre tahmin edilemeyen ve gelir yaratıcı ekonomik faaliyetlerin tümü"dür. Olaya sadece vergi idaresi açısından bakıldığında ise, " kayıt dışı ekonomi için, vergi kaçırmak güdüsü ile vergi idaresinin bilgisi dışına çıkarılan ve kamu gelirlerinde azalmaya yol açan tüm işlemler kayıt dışı ekonomi olarak tanımlanmaktadır (Derdiyok, 1993: 54).

Bu çalışmada kayıt dışı ekonominin ele alınışı vergi yönünden olacak ve vergi kayıpları nedeniyle devlet gelirlerinin yetersizliği ve buna ilişkin olarak vergi denetiminin etkinliğinin sağlanabilmesi için neler yapılabileceği belirtilecektir.

Kayıt dışı ekonominin, farklı fakat yine de birbiri ile bağlantılı birçok unsuru içinde barındıran karmaşık bir olgu olduğu söylenebilir. Kayıt dışı ekonomi kapsamına giren faaliyetler genel olarak belirtilecek olursa (Altuğ, 1994: 113);

- Vergi ödememek amacıyla muhasebe kayıtlarında yer almayan ve maliye idaresinden saklanan işlemler. (Fatura ve benzeri belge kullanmaksızın yapılan mal veya hizmet alım satımı, sahte muhteviyatı itibarı ile yanıltıcı belgelerle yapılan mal ve hizmet alım satımı, herhangi bir şekilde kaydı tutulmayan ve miktarı bilinmeyen vergiden muaf veya müstesna kazanç ve iratlar, menkul veya gayrimenkul sermaye iratlarının hiç beyan edilmemesi veya eksik beyan edilmesi v.b.)

- Yasadışı olması nedeniyle maliye idaresine bildirilmeyen işlemler (Kaçakçılık, uyuşturucu ticareti, fuhuş, kumar, tefecilik, hırsızlık, yolsuzluk vb. faaliyetler)

- Gümrük vergisini az ödemek için noksan beyan olunan ihracat ve ithalat işlemleri
- Piyasaya intikali gerekmeyen ve evlerde aile fertlerinin yaptıkları faaliyetler (tarımsal faaliyetler, tamirler, ev işleri v.b.)
- Aile bütçesine direkt katkı sağlayan küçük çaplı faaliyetler (Çocuk bakıcılığı, ev temizliği, özel ders verme, part time çalışma karşılığı elde edilen gelirler v.b.)

Kayıt dışı ekonominin belirgin niteliği, kayıtlı ekonomiye paralel ikinci bir sektör oluşmasına neden olması ve oluşan bu sektörün faaliyetlerinde devletin resmi düzenlemelerine uyulmamasıdır. Ayrıca devletin resmi istatistiklerinde de görülmeyen bu sektörün, vergi ve diğer mevzuatlar gereğince herhangi bir ödemede bulunması da söz konusu değildir. Kayıt dışı ekonominin varlığının gelişmiş ülkelerden az gelişmiş ülkeler doğru artış eğilimi içinde olduğu (Kalça, 1995: 45) yapılan araştırmalarda görülmektedir.

B. Kayıt Dışı Ekonominin Etkileri

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin olarak ileri sürülen, genel ekonomi ve bireyler üzerinde yaratacağı olumsuz etkileri şu başlıklar altında belirtilebilir.

a. Kayıt dışı ekonomiye yönelen insanların esas düşüncesi vergi ve benzeri yükümlülüklerden kurtulmaktır.

b. Kayıt dışı ekonominin önemli bir sonucu, işletmeler arasında haksız rekabete yol açmasıdır. Haksız rekabet daha çok işletmenin kayıt dışına çıkma çabası içerisinde olmasına neden olmaktadır. Zira yasal yükümlülüklerini yerine getirdikleri için yatırıma yönelemeyen büyük işletmeler karşısında, gelirlerini kayıt dışında tutarak yasal yükümlülüklerden kurtulan ekonomik birimlerin karlılıklarını artırması ve vergi yoluyla ucuz finansman kaynağı sağlaması, haksız rekabet yaratmaktadır. Böylelikle kayıtlı kesimin faaliyet alanı daralmaktadır (Aydemir, 1995: 120).

c. Kayıt dışı ekonomi, kayıtlı ekonomideki sahte fatura kullanımını artırarak, ticari ahlakı bozmakta (Şeker, 1995: 87) ve önemli oranda vergi kaybına neden olmaktadır.

d. Bir ekonomide kayıt dışı ekonominin ve vergi kaçaklarının önemli boyutlara ulaşması, o ülkenin milli gelir, istihdam ve kalkınma hızı ve enflasyon rakamlarına olan güveni sarsmaktadır. Bu durum ekonomik politikaların başarısını engellemektedir (Altuğ, 1994. 114). Büyük oranlara ulaşan kayıt dışı ekonomi, devletin bütün plan ve programlarını alt üst ederek, bir çok yönetsel hatalara düşülmesine neden olmaktadır. Verilerin sağlıklı olması, bazen var olan sorunu yokmuş ya da farklı bir sorunmuş gibi gösterebilmektedir.

Dolayısıyla, çağdaş iktisatçıların, uzmanların sağlam ve güvenilir bilgi kaynağı olması gereken çalışmaları, araştırmaları, ölçülemeyen ekonominin varlığı nedeniyle güvenilirliğini büyük ölçüde kaybedebilmektedir (Kılıçbay, 1993: 204).

e. Kayıt dışı ekonominin bir etkisi de, gelir dağılımı üzerinde olmaktadır. Kişisel refah üzerindeki etkisi olumlu olurken, toplumsal refah üzerindeki etkisi tartışmalıdır. Ülkemizde kayıt dışı ekonominin aşırı büyümesi sonucunda, kayıt dışı ekonomi kayıtlı ekonomiye kaynak sağlama, istihdam yaratma ve ekonominin büyümesine belirli ölçüde katkıda bulunma gibi olumlu sayılabilecek etkilerde bulunurken, devlet bütçesine direkt katkı sağlamadığı için gelir dağılımı bozulmakta, vergiye karşı yasal yükümlüklerini yerine getirenler fakirleşmekte, ancak bu kesimde faaliyet gösterenler haksız zenginleşmelere gitmektedirler. Çünkü, vergisini gerçekten ödeyen insanlardan elde edilen kaynaklarla sunulan kamusal mal ve hizmetlerden, bu kişilerin karşılıksız ya da düşük bir bedelle yararlanmaları söz konusu olmaktadır.

f. Kayıt dışı ekonominin toplumun manevi değerleri üzerinde de etkisi vardır. Zira, yasal olmayan şekilde, haksız ve kolay yoldan para kazanma düşüncesinin kabul görmesine neden olmaktadır (Şeker, 1995:87). Kayıt dışı faaliyetlerin, kayıtlı faaliyetler karşısında sağladığı avantajlar nedeniyle gelirlerini kayıt dışında bırakmak isteyenler, ikametgahlarını gizlemekte, birtakım bilgileri gerekli yerlere vermekten kaçınmakta ve kayıt dışında kalmaya çalışmaktadırlar. Bu durum kamu güvenliği, seçmen kütüklerinin oluşturulması, yargının etkin işlemesi, nüfus sayımı ve ekonomik anlam taşımayan diğer istatistiksel bilgilerin elde edilmesi açılarından da sakıncalar doğurmaktadır.

g. Devletin kayıt dışı işlemler sonucu oluşan kazançlardan alamadığı vergiyi dolaylı vergilerle ya da borçlanarak almak zorunda kalması, gelir dağılımında ve vergilemede adaletsizliğe neden olmaktadır. Bu durum halkın devlete ve rejime duyduğu güveni de sarsmaktadır.

h. Sermayenin, vergisel avantajlarının büyük buna karşın vergi yükünün düşük olduğu ve makro ekonomik büyüme yönünden etkin olmayan alanlara kaymasına da neden olmaktadır.

C. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Önlenmesinde Vergi Denetimini Rolü

1. Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi Sorunu ve Önemi

Türkiye'de kayıt dışı ekonomi sorununa ülkenin içinde bulunduğu iktisadi ve mali yapı çerçevesine yaklaşılacak olursa; 1990'lı yıllarda yaşanan ekonomik ve mali krizin ekonomide istikrarsızlığa neden olduğu görülmektedir. Bütçe

açıklarının artış eğilimi içinde olması, kamu kesimi finansman dengesini bozmuştur. Bu durum kamu kesimi borçlanma gereğinin yıldan yıla artmasına neden olmuştur.

Bütçe açıklarının kontrol altına alınması konusunda başarılı olan ülkelerde uygulanan politikalara bakıldığında, bütçe gelirlerini artırmaya yönelik olarak alınan önlemler arasında, öncelikle vergi sisteminin etkinliğini ve verimliliğini artırmak amacıyla yapılan düzenlemeler ve vergi kayıplarını önleyici etkin vergi denetiminin kurulması yer almaktadır. Çünkü vergilerin ilk ve en önemli amacı olan, mali amaca ulaşılma derecesi, vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı ile ölçülmektedir. Bir diğer ifade ile, temel amaç kamu harcamalarının finansmanını sağlamak olduğunda, kamu harcamalarının vergilerle karşılama oranı yükseldikçe mali amaca da ulaşılmış olmaktadır (Önder, Gürel vd.,1993: 30). Bu noktada çağdaş bir devlette olmaması gereken boyuttaki kayıt dışılığın önlenmesinin rolü önemlidir.

Günümüzde, kamu açıklarının kapatılabilmesi için en çok üzerinde durulan konu, yeni gelir kaynaklarının bulunması ve ekonomide vergilendirilemeyen alanların kayıt altına alınmasıdır (Kırbaş, 1995: 64). Bütçe açıklarının ulaştığı boyut, konsolide bütçe gelirlerinin konsolide bütçe harcamalarını karşılama oranını da gösteren aşağıdaki tablodan izlenecek olursa;

Konsolide Bütçe Gelirlerinin Konsolide Bütçe Giderlerini Karşılama Oranı (1987-1996) (Milyar TL)

	1987	1989	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Konsolide Bütçe Gelirleri (1)	10.445	31.367	99.084	178.070	357.333	751.614	1.409.250	2.738.148
Vergi Gelirleri (2)	9.051	25.550	78.643	141.602	264.273	587.760	1.084.351	2.244.034
Konsolide Bütçe Giderleri (3)	12.791	38.871	132.400	225.398	490.938	902.454	1.724.194	3.955.888
1./ (3)	81.7	80.7	74.8	79.0	72.9	83.3	81.7	69.2
2./ (3)	70.8	65.7	59.4	62.8	53.9	65.1	62.9	56.7

Kaynak:T.C. Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü, Vergi İstatistikleri Yıllığı (1992-1996), s.17

Konsolide bütçe gelirlerinin konsolide bütçe giderlerini ve konsolide bütçe vergi gelirlerinin konsolide bütçe giderlerini karşılamadaki yetersizliği tabloda açıkça görülmektedir. Kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranının düşüklüğü, kamu harcamaları düzeyinin yüksek olması kadar, hatta belki de daha fazla vergi gelirlerinin düşüklüğüne bağlanabilir. Zira, 1987-1996 yılları itibarı ile, vergi gelirlerinin bütçe giderlerini karşılama oranlarına bakıldığında ne kadar yetersiz kaldığı açıkça görülmektedir.

Bu açıkların kapatılabilmesi için, gelir politikası yönünden alınacak tedbirlerde ağırlık vergi eksenli olabildiği takdirde kamu gelirleri sisteminin çarpık yapısının düzeltilmesi, tüm kaynaklara sahip saydam bir kamu maliyesi yönetiminin oluşturulabilmesi ve gelir sisteminin olumsuz bölüşüm etkilerinin giderilebilmesi mümkün olabilecektir (Oyan, 1992 : 166). Kamu açıklarının ekonomik istikrarsızlığın en önemli nedenlerinden biri olarak görülmesi, bu açıkların kapatılmasında borçlanma yerine vergi potansiyelinden yararlanılmasının gerekliliğini de ortaya koymaktadır. 1995 yılına ilişkin olarak yapılan hesaplamalar, kayıt dışı ekonominin denetim altına alınması durumunda bu ekonomiden elde edilebilecek vergi gelirlerinin mevcut tahakkuk eden vergi gelirlerinin %80'i düzeyinde ve bu tutarın da kamu açıklarının yaklaşık olarak 3.3 katına yakın olduğunu göstermektedir. (İ.S.O., 1997: 21). Günümüzde hemen her ekonomide görülebilen kayıt dışı ekonomi olgusunun, ülkemizde neden olduğu önemli iktisadi, mali ve sosyal sorunlar nedeniyle kayıt altına alınması her kesimin üzerinde uzlaştığı bir konudur. Türkiye'de kayıt dışı ekonominin boyutları konusunda yapılan çalışmaların sonuçlarından, GSMH'nın yaklaşık olarak %30'u ile, %60'ı arasındaki kısmın kayda geçmediği ve vergisinin de ödenmediği görülmektedir (Aydemir, 1995: 74). Hesaplama yöntemlerinde bazı farklılıklar olsa da, hemen her çalışmada önemli oranda kayıt dışı kalmış bir ekonominin varlığı ve tehlikeli sonuçlar yaratacak kadar da geniş olduğu sonucuna varılmaktadır. Bu nedenle kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınmasına yönelik tedbirlerin alınması gereklidir ve bu yapılırken de, özellikle kayıt dışı ekonominin boyutu oldukça küçük olan gelişmiş ülkelerin bunu nasıl başardıklarına bakılması gereklidir. Örneğin, Fransa, Almanya, İngiltere, Norveç, Japonya ve İsviçre'de kayıt dışı ekonominin milli gelire oranı, %0 -10 arasında değişmektedir (Tosuner, 1995: 85). A.B.D.'de her 100 mükelleften 97'si vergisini eksiksiz beyan ederek ödemektedir (Tunç, 1989: 60).

Kayıt dışı ekonomi konusunda alınacak etkin tedbirlerde başarılı olunabildiği takdirde, kamu kesimi finansman açıkları bu kadar büyük, faiz ödemelerinin de bu denli yüksek olmayacağı açıktır. Bu nedenle bu konuda yapılabilecekler, VII. Beş Yıllık Kalkınma Planının vergi ile ilgili yapısal düzenlemeler başlığı altında da yer verilmiştir (D.P.T., 1995: 106).

1. Kayıt Dışı Ekonominin Önlenmesinde Vergi Denetiminin Rolü ve Önemi

Günümüzde vergilerin önemli bir bölümü mükelleflerin beyanı ve vergi idaresinin denetimi esasına dayanmaktadır. Bu yönetime göre mükellef ödeyeceği vergiyi bizzat kendisi tayin ve tesbit etmektedir. Ancak, beyan usulü önemli oranda bir kaçakçılık riski taşımaktadır. Mükellef bir taraftan vergi konusuna ilişkin bilgileri tam ve eksiksiz olarak beyan etmenin bir vatandaşlık görevi olduğu ve diğer taraftan da, bunu yapmadığında daha az vergi ödeyerek

bir menfaat sağlayabileceği şeklinde bir ikilem içindedir. Vergi bilinci ve eğitimi de yetersiz kaldığında daha fazla vergi konusunun beyan dışında bırakılması söz konusu olabilmektedir (Gaudement, 1975: 259). Beyan dışı bırakılan gelirlerin idari etkinliği ve bunun gerçek vergi rasyosuna olan olumsuz etkisinin giderilebilmesi, vergi idaresinin yapısal ve eğitim yönlerinden gelişimi ve bu amaç doğrultusunda vergi sisteminin revizyonu, etkili bir denetim mekanizması kurulması ile mümkündür (Berksoy, 1994: 88). Vergi denetimi, vergi kayıplarını önlemede yararlanılan bir araçtır. Zira, mükellef, vergi denetiminin etkin ve yakalanma şansının yüksek olduğunu bildiği ölçüde, vergiye karşı yasal sorumluluklarını yerine getirmekten kaçınmayacaktır (Gaudement, 1975: 341).

Bir toplumda en iyi vergi yasaları yürürlükte olsa ve en iyi idari işleyiş sağlansa da, etkin denetimin olmayışı zaman içerisinde sistemin bozulmasına neden olabilmektedir. Denetimin, eğitim, vergi bilincinin yerleştirilmesi, vergide adalet ve eşitlik ilkelerine uyum sağlama gibi değişik amaçları bulunmaktadır. Ancak temel amacı, kişileri yasalara uygun çalışmaya ve hareket etmeye yöneltmektir.

Türkiye'de kayıt dışı ekonominin ortaya çıkışı ve boyutlarının genişlemesine neden olan etmenlerin başında, vergi idaresinin denetim konusunda etkin olamadığından kaynaklandığı görüşü, bugün hemen herkes tarafından kabul edilmektedir (Aydemir, 1995: 223). Denetim oranının düşüklüğü ülkemizin adeta bir " vergi cenneti" olarak görülmesine neden olmaktadır. Vergi idaremizin çağdaş vergi idarelerinin denetim esasına göre oluşturulmamış olması, inceleme birimleri arasında eş güdüm ve birim içi planlama noksanlığı, maliye teşkilatında denetim elemanlarının sayılarının yetersizliği ve yoğun iş yükleri, vergi suçlarının takibinde uzman eleman yokluğu ve vergi denetimine yardımcı olabilecek istihbarat arşivlerinin eksikliği denetimin etkinliğini doğrudan etkilemektedir.

Vergi denetimine etkinlik kazandırılarak, kayıt dışı ekonominin kayda alınması arasındaki ilişki açıktır. Denetim ne kadar etkin ise, kayıt dışılık ve dolayısıyla vergiden kaçınma eğilimi o kadar azdır. Vergi denetimi yasalara uymayanlar için ciddi bir risk haline gelmedikçe, vergi kayıplarının önüne geçebilmek de mümkün değildir (Aydemir, 1995:234). Bu konuda gerek kayıt dışı ekonominin gerekse vergi kaçakçılığının boyutunun çok küçük olduğu A.B.D.'deki duruma bakıldığında; vergi kaçırmanın nimetinin düşüklüğüne karşın, yakalanmanın külfetinin çok büyük olduğu görülmektedir. Vergi cezalarının tam olarak ve yaygın bir şekilde uygulanması, mükelleflerin hemen tamamının gelirlerini eksiksiz ve doğru beyan etmelerinde etkili olabilmektedir (Tunç, 1989: 62). A.B.D.'nin vergi yasalarına gösterilen gönüllü vergi verme düzeyine bakıldığında, yasal faaliyetlerden doğan vergi borcunun yaklaşık olarak %83'ünün gönüllü olarak beyan edilmesi ve ödenmesi ile

dünyadaki en yüksek istek düzeylerinden birini oluşturduğuna inanılmaktadır (Ak, 1998: 11). Bunda ise, bu ülkede vergi kaçırmanın topluma karşı işlenmiş bir suç olarak değerlendirilmesinin ve cezaların etkili uygulanmasının rolü bulunmaktadır.

Vergi denetiminin baskısı, caydırıcılığı, etkinliği ve verimliliği gerçekleştiremediğinde tahakkuk ve tahsilat düzeyleri çok düşük kalmaktadır. Bu nedenle örgütsel yapının ağırlıklı olarak denetim esasına göre oluşturulmuş olması bir gerekliliktir. Bir vergi sisteminin iyi işleyebilmesinde, vergileme ilkelerine uygun vergi yasalarının ve vergi idaresi ile vergi yargısının yürürlükteki yasaları etkin bir biçimde uygulayabilecek şekilde örgütlenmesinin rolü büyüktür. Ayrıca, vergi cezalarının şiddeti ve etkinliğini ortadan kaldıran uygulamalar mümkün olduğunca ortadan kaldırılmalıdır.

Vergi denetimi hukuki açıdan iki ana başlık altında incelenebilir. Biri dönem içinde ve beyanname verilmeden önce mükelleflerin ve mükellefiyetle ilgili maddi olayların, kayıtların ve konuların araştırılması ve tespiti için yapılan "yoklama", diğeri ise beyanname verildikten sonra verilen beyanların ve ödenmesi gereken vergilerin doğruluğunun araştırılması ve tespit edilmesine yönelik olarak yapılan "inceleme" dir (Akbay, 1990: 215). Vergi denetimi yoklama ile başlamaktadır. Yoklama yapılmadan, işyeri ve ekonomik faaliyetler saptanmadan vergi denetimi etkin bir şekilde yapılamaz, kayıt dışı faaliyetler azaltılamaz. Yoklamanın en önemli fonksiyonu, mükellefiyet kaydı olmayanların mükellefiyetliklerinin tesisinin sağlanması sonucu, potansiyel vergi mükelleflerinin vergi mükellefi statüsüne alınabilmesidir. Yoklamanın etkin hale getirilmesi, vergi kayıp ve kaçaklarının önlenmesi açısından son derece önemlidir. Etkinliğin sağlanabilmesi ise, ciddi bir planlama ile mümkündür. Sadece yapılmış olsun diye yapılan yoklamalar amacına ulaşamadığı gibi, mükelleflerin tepkilerine de neden olmaktadır.

Beyanda bulunulmasından sonra, verilen bilgilerin doğruluğunu araştırmak için yapılan vergi incelemelerinin de etkin bir biçimde yapılabilmesi için, inceleme elemanlarının güçlü yetkiler ile donatılması ve teknolojik imkanlardan yararlanmaları gereklidir. Vergi incelemelerinde etkinliğin sağlanamamasının altında yatan temel sebepler arasında (Aydemir, 1995: 237-238);

- Gerçek anlamda vergi incelemesinin azlığı,
- Bir uzmanlık alanı olan vergi incelemesini yapan inceleme elemanlarının bu özelliğe sahip olmaması,
- Ülke çapında bir denetim planlamasının yapılmaması,
- İnceleme birimlerinin yararlanabileceği sağlıklı bir veri tabanının oluşturulamaması,

- İnceleme elemanlarının incelemeyi engellemeye yönelik baskılara zaman zaman çaresiz kalabilmeleri,
- İncelemelerde bilgisayar kullanımının yetersizliği,
- İnceleme elemanlarının gerekli bilgi ve delillere ulaşmada yasal engellerle karşılaşmaları,
- Özellikle yerel örgütteki inceleme elemanlarının sayı ve eğitim yönünden yetersizliği v.b.

şeklinde sayılabilir.

Vergi denetimlerinin amacına ulaşabilmesinde, konuları itibarı ile uzman kişiler tarafından yapılmasının ve yapılan denetimin kısa sürede sonuçlandırılmasının(İ.S.O.,1997: 60) rolü olduğu gibi, vergi elemanlarının sayısı ile vergi mükelleflerinin sayısı arasındaki oranın da etkisi vardır. Ayrıca yeterli eleman yanında vergi kayıplarını önlemek için, vergi denetim örgütleri içinde eşgüdüm ve planlama da olmalıdır. (Bilici, 1997: 124).

Etkin vergi denetimi için, bilgisayar kullanımının yoğunlaştırılması ve bu konuda eğitim ve donanım eksikliğinin giderilmesi de gereklidir. Vergi idaresi, tapu idaresi, bankalar gibi kuruluşlarla yakın işbirliği ve eşgüdüm içinde çalışıldığında ve bilgisayar ağı ile bilgilerin zaman kaybetmeden takibi mümkün olabildiğinde denetim kolaylaşacaktır. Ayrıca, vergi denetim birimleri arasında koordinasyon eksikliğinin giderilmesi ve görevlerin açık ve net bir biçimde verilmesi de etkin denetim için gereklidir.

Kayıt dışı ekonomiye ilişkin olarak, etkin bir vergi denetiminin sağlanması amacı ile, mükelleflerin ülke genelinde yaptığı işlemlerin bir merkezden izlenmesi için 6 Şubat 1998 tarih ve 23250 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 262 sıra no'lu VUK Genel Tebliği ile "tek vergi numarası" uygulamasına geçilmesi olumlu bir gelişme olup, mükelleflerin vergisel faaliyetlerinin daha yakından izlenmesi ve kavranması suretiyle vergi tabanının genişletilmesi yönünde önemli bir adım atılmıştır. Böylelikle ekonomik işlemlerin izlenmesi ve idarenin denetim gücünün artırılması gerçekleştirilebilecektir. Bu uygulama ile, kayıt dışı kalan işlem, tasarruf ve harcamalar kayıt altına alınabilecek ve vergilendirilebilecektir.

Vergi denetimine yardımcı olması düşüncesi ile 1989 yılında kurulan ancak etkin bir şekilde işlemeyen istihbarat arşivinin kuruluş amaçları doğrultusunda etkin çalışabilmesi için gerekli düzenlemeler de yapılmalıdır (Bilici, 1997:124). Çünkü, istihbarat arşivlerinde yer alan bilgiler " çapraz denetim" de kullanılarak, vergilendirilmemiş gelirlerin tespitinde önemli sonuçlar elde edilebilir. Ayrıca, bu arşiv sayesinde vergi incelemesi yapan elemanlara sağlıklı bilgi akışı da sağlanabilir. Bütün bunların yanı sıra, vergi idarelerinin, mükelleflerin vergiye karşı tepkilerini gidermek üzere,

mükelleflerle ilişkilerini sağlamlaştırma ve vergi bilincinin oluşturulmasına katkıda bulunma yönünde de çalışmaları olmalıdır.

SONUÇ

Günümüzde giderek artan kamu harcamalarının finansmanında temel kaynak durumunda olan vergilerin tam ve gerçek olarak toplanamamasının mali, iktisadi ve sosyal birtakım sorunlara neden olduğu görülmektedir. Bu sorunların çözümlenebilmesi için, vergi konusunda aksayan yönlerin üzerinde titizlikle durulması gereklidir. Bu noktada kayıtdışı ekonominin kayda alınması ve vergilendirilmesi öncelikle ele alınması gereken bir konu olup, bu konuda etkin önlemlere ihtiyaç bulunmaktadır.

Vergi vermenin değil de vermemenin olağan sayıldığı yolunda giderek yaygınlaşan düşünce zincirinin kırılmasında, öncelikle eğitim konusuna önem verilerek vergi bilincinin oluşturulması gereklidir. Daha sonra yasal birtakım düzenlemelere gidilerek, mükelleflerin vergiye karşı dirençleri engellenmelidir. Zira günümüzde " kayıt dışı ekonomi sektörü" ekonomik yönden çok güçlü bir sektördür.

Kayıt dışı ekonominin boyutunun küçültülmesi sorununun ancak kayıt dışılığı ortaya çıkararak ya da genişleten etmenlerin ortadan kaldırılması ile çözümlenebileceği unutulmamalıdır. Zira yılların birikimi olan ve ekonomik yaşantı içine adeta yerleşen bazı alışkanlıkların biranda ortadan kaldırılması mümkün değildir. Bunun için hemen her alanda bir dizi reforma gitmek gerektiğinden, alınacak tedbirler uzun vadeli olmalıdır. Kayıt dışı ekonomi konusunda alınacak önlemler ile sadece Türk Vergi Sisteminin iyileştirilmesi değil, çağdaş bir devlet olmanın da gereği yerine getirilmiş olacaktır. Özellikle Avrupa Birliği'ne mali açıdan uyum sağlama çalışmaları doğrultusunda kayıt dışı ekonomiyi minimuma indirme ve kayıt içi ekonomide gerçek beyanlara ulaşma gibi iki önemli sorunun en rasyonel bir biçimde çözüme ulaştırılması gereklidir. Bu ise ihtiyaçlara gerçekten cevap verebilecek vergi kanunlarına sahip olma ve kapsamlı ve etkili bir vergi denetiminin yapılabilmesi ile mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

AK, Bülent; " Maliye Bakanlığı Denetim Elemanlarının Performansı", **Vergi Dünyası**, Y.XII, S.200, (Nisan 1998)

AKBAY, Mehmet; "Vergi İncelemeleri ve Vergi Denetimi", **1990 Yılına Girerken Türkiye'de Denetim, Etkinlik ve Verimlilik Sempozyumu**, Ankara: Maliye ve Gümrük Bakanlığı, A.P.K.K. Yayın No: 1990/308, 1990

- ALTUĞ, Osman; **Kayıt Dışı Ekonomi**, İstanbul: Cem Ofset, 1994
- AYDEMİR, Şinasi, **Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi**, İstanbul: Maliye Hesap Uzmanları Derneği Yayını, 1995
- AYDEMİR, Şinasi; " Kayıt Dışı Ekonomi Üzerine I ", **Vergi Dünyası**, Y.XIII, S.161, (Ocak 1995)
- BERKSOY, Turgay, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Kapasitesi ve Vergi Gayreti**, İstanbul: Marmara Üniversitesi Yay. No. 411, 1994
- BİLİCİ, Nurettin, "Türk Vergi Sisteminin Genel Bir Değerlendirilmesi", **Yaklaşım**, Y. 5, S.58, (Ekim 1997)
- D.P.T., **VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı (1996-2000)**, Ankara: D.P.T. Yayını, 1995, s.106
- DERDİYOK, Türkmen; "Türkiye'nin Kayıt Dışı Ekonomisinin Tahmini" , **Türkiye İktisat Dergisi**, Y.5, S.14, (Mayıs 1993)
- ERDEM, Burhan; **Vergi Yönetimi ve Örgütlenmesi**, Eskişehir: E.İ.T.İ.A. Yay. No: 233/ 154
- GAUDEMONT, Paul Marie; **Finances Publiques, Emprunt Et Impot**, Paris: Editions Montchrestien, 1975
- İ.S.O.; **Vergi Potansiyelimiz, Kayıplarımız ve Görüşlerimiz**, İstanbul: İ.S.O. Konjonktür Şubesi Yayın No: 1997-3
- KALÇA, Adem; " Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonominin Durumu", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Y.32, S.4, (Nisan 1995)
- KILIÇBAY, Ahmet, **Değişen Dünyada Türk Ekonomisi**, İstanbul, 1993
- KIRBAŞ, Sadık; " Çağdaş Bir Vergi Sistemine Yaklaşım", **Yaklaşım Dergisi (Altan Tufan Özel Sayısı)**, S.30 , (Haziran 1995)
- OYAN, Oğuz; " Türkiye'de Kamu Gelirleri Sisteminde Yapı Değişimi Ve Reform Gereksinimi", **3. İzmir İktisat Kongresi (Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar)**, Ankara: DPT Yayını, 1992
- ÖNDER, İzzettin, GÜREL, Oktay v.d.; **Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar**, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, 1993
- ŞEKER, Sakıp; " Kayıt Dışı Ekonominin Kapsamı, Nedenleri ve etkileri", **Yaklaşım**, Y.3, S. 25, (Ocak, 1995)
- TOSUNER, Mehmet; " Türkiye'de 1994 Mali Bunalımı ve Vergi Reform İhtiyacı", **Vergi Sorunları**, Y.14, S.80, (Mayıs 1995)
- TUNÇ, Ömer; " A.B.D.'de Vergi İncelemesi", **Maliye Yazıları**, S.17-18, (Mart-Haziran 1989)

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 115-126.

YURTTAŞ YETİŞTİREN BİR KURUM OLARAK ÜNİVERSİTE

Dr. Sertaç SERDAR*

Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde, öğrenci temsilcisi seçmek amacıyla 1997 yılı Mayıs ayı içinde iki türlü seçimler yapılmıştır. Fakülte Dekanlığı'nın koordinasyonunda gerçekleştirilen seçimlere çeşitli bölüm ve sınıflardan adaylığını koyan öğrencilerden biri seçilmiş ve öğrenci temsilcisi olarak Fakülte ve Üniversite toplantılarında söz sahibi olmaya hak kazanmıştır. Seçimler, bir ilkin gerçekleştirilmesi açısından önemli olduğu kadar, katılımı ilgili bazı göstergeleri açısından da dikkat çekicidir.

Seçim sonuçları, öğrenci katılımları düzeyinde incelendiği zaman birkaç önemli nokta ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri öğrencilerin seçimlere ilgisizliğidir. Bir diğeri de siyaset bilimi derslerini okuyan bölümlerin öğrencilerinin seçimlere daha fazla katılmasıdır. Bu çalışmada, seçim sonuçlarının katılıma ait boyutu incelenerek bazı tespitlerde bulunulacaktır.

Fakülte bazında yapılan bu seçimler, herhangi bir siyasi nitelik taşımamakla beraber, ülke genelinde yapılan seçimlere benzeyen bazı özelliklere sahiptir. Bir kere hem Fakülte bazında yapılan seçim, hem de ülke genelinde yapılan seçimler, temsilci seçmek amaçlıdır. Bu temsilciler, yöneten ile yönetilenler arasında köprü vazifesi görmeye aday insanlardır. Yönetilenlerin talep, öneri ve şikayetlerini yöneticilere iletmesi, yöneticilerin de karar alma sürecinde yönetilenlerin fikirlerini öğrenmesi konularında temsilcilerin görev ve sorumlulukları bulunmaktadır. Kaldı ki pek çok sorunu bulunan üniversite öğrencilerinin, idari kadroyla bu bağlamda bir bağlantısının olması, öğrenciler açısından olumlu sonuçlar doğuracaktır. Yani ülke genelinde yapılan seçimler, o toplum için ne kadar büyük bir öneme sahipse, Fakülte bazında yapılan bu seçimler de o denli hayatidir. Buna rağmen bahsi geçen seçimlere katılım %17,7 ile sınırlı kalmıştır. Yani Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi (bundan sonra İİBF olarak anılacaktır) öğrencilerinin

* Uludağ Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

%82,3'ü kendilerini direkt olarak ilgilendiren kararların alımına hiçbir biçimde karışmak istememektedir (seçim sonuçlarının genel değerlendirilmesi Tablo 1'den görülebilir). Dolayısıyla ortada oy verme davranışına ve bununla ilintili olarak da siyasal katılıma ait aksamalar bulunmaktadır.

Tablo 1: Seçimlerde Genel Katılım Sayı ve Oranları

SINIF	ÖĞRENCİ SAYISI	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
I.SINIFLAR	2531	517	20,4
II. SINIFLAR	2723	482	17,7
III. SINIFLAR	1986	272	13,7
IV. SINIFLAR	1809	333	18,4
TOPLAM	9049	1604	17,7

Öncelikle şu vurgulanmalıdır ki, oy verme davranışı, bir siyasal katılım biçimidir. Siyasal katılım, sosyal bilimlerin ilgi alanına bu yüzyıl içinde girmiş bir konudur. McClosky'ye göre siyasal katılma, yöneticilerin ve yönetilenlerin doğrudan ya da dolaylı olarak kamusal politikaların nasıl oluşturulacağını belirlemede, toplumun üyelerinin gönüllü olarak yaptığı faaliyetlerdir(1). Milbrath de yurttaşların devlet yönetimini etkilemek veya desteklemek için yaptıkları eylemlerin siyasal katılmayı ifade ettiğini belirtmiştir(2). Nie ve Verba siyasal katılmanın devlet-toplum ilişkisi içindeki yerini öne çıkararak, devlet kurumları çalışanlarının seçimini ve/veya bunların yaptıklarını etkilemeyi doğrudan (az veya çok) amaçlayan yasal faaliyetlerin katılım olarak tanımlanabileceğini söylemişlerdir(3). Yani siyasal katılma yalnızca bir durumu belirlemez; pek çok farklı biçimde oluşabilir. Siyasete ilgi, bir siyasal katılım biçimiyken milletvekili aday olmak da bir siyasal katılım biçimidir. Dolayısıyla siyasal alana dahil olabilmenin, siyaseti anlamlandırmayla ilişkili bir boyutu bulunmaktadır.

Bireyin siyasal etkinlik duygusu, isteklerinin siyasal sistem tarafından karşılanabileceğine duyduğu inancı ifade etmekle beraber, onun ne düzeyde bir siyasal katılımında bulunacağını da belirler. İşte oy verme davranışı bu sürecin sonunda ortaya çıkan bir katılım biçimidir. Oy verme davranışı, siyasal yapının analizindeki en önemli araçlardan biridir. Ayrıca bu davranışı değerlendirmede kullanılacak veriler olarak seçim sonuçları, en somut yardımcı araç niteliğindedir. Dolayısıyla herhangi bir toplumsal birimin çözümlemesi yapılırken seçim çalışmalarından faydalanılarak oy verme davranışının incelenmesiyle siyasal yapının analizine yönelik önemli bulgulara ulaşılabilir.

Her ne kadar oy verme davranışı, siyasal katılma aşamalarının en altında yer alsada hemen hemen diğer tüm seviyelerdeki davranışların ortak paydası olma özelliğine sahiptir. Milbrath'ın piramidinde kayıtsızların hemen üst sırasında yer alan seçimlerde düzenli olarak oy verme(4) aslında bütün katılım düzeylerinin devamında ulaşılacak noktadır. Yani, bir siyasal partinin lideri de, seçim kampanyalarında aktif görev alan kişiler de, yönetimle ilgili veya kişisel sorunlarını idari kademelerdekilere ulaştırmaya çalışanlar da, partilerin seçim çalışmalarını uzaktan veya yakından takip edenler de son tahlilde oy verir. Fakat burada, Milbrath'ın sınıflandırmasında alt sıralara yerleşmiş "oy veren" bireyin, yalnızca oy verme davranışla siyasal süreç içinde yer aldığını, diğer hiç bir siyasal eylemde bulunmadığını tekrar vurgulamakta yarar vardır. Buradan hareketle oy verme davranışının, arka-planı ile birlikte ele alındığında basit bir siyasal aktivite niteliğinden öteye geçip, toplumsal işlevleri kadar siyasal etkenleri de bulunan bir sürecin ürünü olduğunu söyleyebiliriz.

Oy vermenin ve devamında seçimlerin işlevleri, tüm siyasal sistemlerde birbirine benzer durumdadır. Arada bazı küçük nüanslar olsa da hepsinin ortak noktası "birey", özgül olarak da "seçmen"dir. Bahsedilen fonksiyonların oluşması da, bunların süreklilik kazanması da, etki-tepki ilişkilerinin gerçekleşmesi de veya sayılanların hepsinin aksinin meydana gelmesi de seçmen aracılığıyla olmaktadır. Siyasal süreçte sahip olduğu güç "oy" ile seçmen, mekanizmanın işleminde ve tıkanıklık dönemlerinin aşılmasında yardımına koşulan "sorun-çözücü"dür. Dolayısıyla oy vermenin önemli yönlerinden birinin de seçmen davranışları olduğu görülür. Bu yalnızca bir model veya teori oluşturabilme kaygısındaki akademisyenleri değil, seçmenleri kendi saflarına çekmek ya da uygulanmasını istedikleri siyasaları, halkın desteğini alarak (veya alıyormuş gibi göstererek) yapmak istediğinde olan politikacıları da ilgilendirmektedir. Çünkü, seçmen davranışının analiz edilmesi, belirsizlikleri ortadan kaldırarak geleceğe yönelik tutarlı tahminler yapılmasını kolaylaştıracaktır.

Oy vermeyi ağırlıklı olarak etkileyen unsur, daha çok siyasal toplumsallaşmayla ve dolayısıyla bilişsel faktörlerle ilgilidir. Yani yukarıda sayılan tüm etkenler, öncelikle bireyin kendi psikolojik temelli toplumsallaşma süzgecinden geçer. Böylece seçmen, "çevreden gelen etkileri, seçici algılama mekanizması yoluyla azaltabilir veya değiştirebilir"(5). Üstelik bu, aynı zaman ve mekanda yaşayan, aynı tip etkilere maruz alan bireylerde aynı biçimde sonuçlar da vermeyebilir. Yani benzer "oy vermeyi etkileyen unsurlar" tarafından manipüle edilmeye çalışılan seçmenler, birbirine benzer davranışlarda bulunmayabilir. Hatta bazen bu durum, siyasal katılma-oy verme ilişkisi içinde de kendini göstermektedir. Powell'a göre Amerikan seçmenlerinin ilginç bir paradoksal yapısı vardır: Amerikalılar, diğer demokrasilerin vatandaşlarına göre siyasetle daha fazla ilgilidirler ancak seçimlere katılım oranı, demokratik ortalamanın çok altındadır(6). Bunun nedeni olarak gösterilen

"seçimlerin işlevlerine inanmama", "siyasal etkinlik duygusundan yoksunluk" veya "başka işlerle uğraşmayı sandık başına gitmeye tercih etmek" yanıtlarının temelinde yatan, siyasal toplumsallaşma sürecidir.

Siyasal toplumsallaşma sürecinin önemli bölümlerinden biri de okulda geçmektedir. Okullar bireyi toplumsal yapının bir parçası haline getirirken bir yandan kültürün verilmesi görevini diğer yandan da siyasal dünyaya ait anlamlandırılmış semboller bütününe öğretme işlevini yerine getirir. Yani okul, siyasal toplumsallaşma sürecinin bir unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Süreçte hem politik kültürün tüm "iyi" ve "kötü"leri bireye aktarılır, hem de yöneten yönetilen ilişkilerinin niteliği, yapısı, aracı kurumları, meşruları, yasakları, görevleri, v.s. hakkında görüş sahibi olması sağlanır. Bu aşamada bireye verilen değerlerden biri olarak yurttaşlık da sınırları birim kültür tarafından önceden belirlenmiş bir yapıdır. Bir yurttaş olarak neyi yapıp neyi yapmaması gerektiği, hatta bir yurttaş gibi davranıp davranmaması gerektiği de kültürün yönlendirmesiyle içselleştirilir.

Yurttaşlığın boyutlarının verildiği bir toplumsallaştırıcı kurum olarak okulun önemli görevleri vardır. Öncelikle yönetenler açısından bakıldığında şunlar ortaya çıkar: Siyasal elitler, istedikleri yurttaş tipini okullar aracılığıyla "yaratabilir"ler. İktidarların elinde müfredat programını belirlemek gibi çok önemli bir toplumsallaştırma işlevinin tekeli bulunmaktadır. Yönetenler bu tekeli, kendi elitlik konumlarını sürekli kılmak için kullanabilecekleri gibi, idealler dünyasının pratiklerinin süreklilik kazanmasında veya bir siyasal ideolojinin sürekliliğinin sağlanmasında da kullanabilirler. Toplumsal meşruiyetle çevrelenmiş bir alanda, toplumsallaşmakta olan bireylere, müfredat aracılığıyla istedikleri değerleri sunma tekeli kullanan yönetici elitler kendi yurttaşlarını yaratırlar. Bu tekeli kullanmada ne kadar başarılı olurlarsa istedikleri yurttaşları o oranda kolay yaratabileceklerdir.

İlkokuldan başlayarak, yönetici elit yönlendirmeli yurttaşlık anlayışı, yetişmekte olan bireye, Yurttaşlık Bilgisi, Hayat Bilgisi, v.s. gibi derslerle verilir. Bu derslerde çeşitli siyasal kurumların ülke bazlı ve yerel örgütlenmelerinin görevlerinden, "iyi yurttaş"ın yapması, düşünmesi, bilmesi, uygulaması gereken unsurlara kadar bütün konular, bazen direkt olarak bazen de çeşitli sembolik yönlendirmelerle öğrenciye -yani geleceğin erişkin yurttaşına- öğretilir. Böylece aynı zamanda, gelecekte birincil siyasal toplumsallaştırıcı unsur olacak olan bu potansiyel anne-babaların, o andan itibaren yönlendirilmesiyle, yeni "kültürel durum"un tasarımı da gerçekleştirilmiş olur.

Müfredat programının bu özelliği, eğitim-öğretimin her aşamasında kendisini göstermektedir. Üniversitenin ise bu alanda daha ayrıcalıklı bir konumu bulunmaktadır. Evrensel bilginin, evrensel değerlerle sunulduğu

üniversiteler, gerek diğer eğitim kurumlarından fiziksel ve mekansal olarak genellikle daha büyük olmasıyla, gerek yöneticilerinin konumlarıyla, gerekse de iç örgütlenmesiyle bir ülke modeli görüntüsü oluşturmaktadır. Üniversitenin iç örgütlenmesi de aynı devlet mekanizmasına benzer özelliklere sahiptir. Üniversitenin yönetsel yapısını yaratmadaki en önemli araç, yasa kaynaklı demokratik ilkelerdir(7). Sewerynski'ye göre *bireysel olsun (rektör, dekan), kolektif olsun (senato, konsey) bütün yöneticiler demokratik yollarla seçilirler; en azından Avrupa geleneği ve uygulama, bu görevi yürütecek insanların atanmalarında, hem öğretim üyelerinin hem de öğrencilerin katılımının söz konusu olduğunu gösterir. Aynı şekilde, üniversite yapısında kararlar, demokratik yollarla alınır. Üniversite, siyasal bir topluluk olmamasına rağmen, iç dünyasında yine de siyasal demokrasi kurallarını uygular. Diğer bir deyişle, toplumdaki diğer kurumlarda olduğu gibi, üniversitedeki iktidar sorunu da demokratik bir yolla düzenlenmektedir.* Dolayısıyla üniversite, verdiği eğitim hangi alanda olursa olsun demokratik özelliklere sahiptir. Bu anlamda, siyasal sisteme katılım yoluyla dahil olmanın projeksiyon modeli üniversitede sunulmaktadır. Bu yapı içinde öğrenci, sistemden beklentilerini gerçekleştirmeye -en azından dile getirmeye- çalışan bir yurttaş olarak toplumsallaşacak ve bunun en somut modelini, üniversite hayatı içinde bulacaktır. Yani üniversite, kendi bünyesi içinde, yurttaş yetiştiren bir kurum olarak öğrencilere model oluşturacaktır.

Tablo 2: Seçimlere Katılım Oranına Göre İlk 10 Sınıf

SIRA	BÖLÜM - SINIF	I. / II. ÖĞRETİM	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
1.	ULUSLAR - 4.SINIF(*)	II.	22	71,0
2.	ULUSLAR - 3.SINIF(*)	II.	31	70,5
3.	ULUSLAR - 2.SINIF(*)	II.	64	60,4
4.	KAMU - 2.SINIF(*)	II.	58	53,7
5.	EKOMETRİ - 2.SINIF	II.	52	51,0
6.	KAMU - 1.SINIF(*)	II.	53	49,1
7.	KAMU - 4.SINIF(*)	I.	76	48,7
8.	KAMU - 4.SINIF(*)	II.	11	47,8
9.	EKOMETRİ - 1.SINIF	II.	43	41,7
10.	KAMU - 1.SINIF(*)	I.	53	33,8

(*)= Siyaset bilimi dersleri okutulan sınıflar.

Üniversitelerin siyaset bilim türevli dersleri okutulan bölümlerinin öğrencilerinin yüksek siyasal katılımında buldukları, İİBF'de yapılan seçimler sonucu ortaya çıkmıştır. Tablo 2'de bu durumun detayları verilmektedir. Buna göre öğrenci temsilcisi seçimlerine katılım oranlarına göre sınıflar sıralandığında, ilk 10'a giren sınıfın 8'inde siyaset bilimi dersleri okutulmaktadır. Üstelik, Fakülte'nin Kamu Yönetimi Bölümü ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, siyaset bilimi dersleri okuyan 2 bölümü olarak, tüm katılımın %35,4'ünü kendi başlarına gerçekleştirmiştir (Bkz. Tablo 3). Bu dersleri görmeyen İktisat, Maliye, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri, İşletme, Ekonometri Bölümleri (5 Bölüm) ise, öğrenci toplamının %81,2'sine sahip olmasına rağmen, katılımın sadece %64,6'sını elinde tutabilmektedir.

Bu tabloların ortaya koyduklarına benzer sonuçlara tüm Fakülte bazında ve her dört sınıfta da ulaşılmıştır. Tablo 4 ile Tablo 11 arası, bu sonucu sınıflar bazında değerlendirmektedir(8).

Tablo 3: Siyaset Bilimi Dersleri Okutulan Bölümlerin Seçimlere Katılımları

	Öğrenci Sayısı	Kullanılan Oy Sayısı	Oy Kullanma Oranı (%)	Fakülte'nin % 17,7'lik Katılımındaki Yeri
Siyaset Bilimi Dersleri Okutulan 2 BÖLÜM	1705	567	33,3	% 35,4
Siyaset Bilimi Dersleri Okutulmayan 5 Bölüm	7344	1037	14,1	% 64,6
FAKÜLTE GENELİ	9049	1604	17,7	

Tabloların şunu ortaya koymaktadır: Siyasal dünyaya dair derslerde sunulan bilimsel bilgiler, öğrenciler tarafından "siyasal olan"a ilgiyi doğurmaktadır. Üniversitenin sunduğu, yurttaş olmayı gerçekleştirebilecek demokratik model, siyaset bilim derslerinde teorik olarak verilenlerle birleşince ortaya, bu bölüm öğrencilerinin, bir siyasal katılım biçimi olan oy verme davranışına daha fazla yöneldiği görülmektedir.

Tablo 4: Tüm 1. Sınıfların Seçimlere Katılma Durumları

BÖLÜM	I. / II. ÖĞRETİM	ÖĞRENCİ SAYISI	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
İKTİSAT	I.	327	34	10,4
	II.	209	29	13,9
MALİYE	I.	274	88	32,1
	II.	206	56	27,2
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ	I.	140	14	10,0
	II.	104	17	16,4
İŞLETME	I.	322	30	9,3
	II.	208	35	16,8
KAMU YÖNETİMİ	I.	157	53	33,8
	II.	108	53	49,1
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER	I.	137	20	14,6
	II.	105	32	30,5
EKONOMETRİ	I.	131	13	9,9
	II.	103	43	41,7
TOPLAM	I. ve II.	2531	517	20,4

Tablo 5: Katılma Oranlarına Göre İlk Beşe Giren 1. Sınıflar

SIRA	BÖLÜM - SINIF	I. / II. ÖĞRETİM	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
1.	KAMU - 1.SINIF(*)	II.	53	49,1
2.	EKOMET - 1.SINIF	II.	43	41,7
3.	KAMU - 1.SINIF (*)	I.	53	33,8
4.	MALİYE - 1.SINIF	I.	88	32,1
5.	ULUSLAR - 1.SINIF(*)	II.	32	30,5

(*)= Siyaset bilimi dersleri okutulan sınıflar.

Tablo 6: Tüm 2. Sınıfların Seçimlere Katılma Durumları

BÖLÜM	I. / II. ÖĞRETİM	ÖĞRENCİ SAYISI	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
İKTİSAT	I.	377	19	5,0
	II.	219	28	12,8
MALİYE	I.	297	16	5,4
	II.	207	50	24,2
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ	I.	139	23	16,6
	II.	104	27	26,0
İŞLETME	I.	398	20	5,0
	II.	218	56	25,7
KAMU YÖNETİMİ	I.	178	11	6,2
	II.	108	58	53,7
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER	I.	138	46	33,3
	II.	106	64	60,4
EKONOMETRİ	I.	151	42	27,8
	II.	102	52	51,0
T O P L A M	I. ve II.	2723	482	17,7

Tablo 7: Katılma Oranlarına Göre İlk Beşe Giren 2. Sınıflar

SIRA	BÖLÜM - SINIF	I. / II. ÖĞRETİM	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
1.	ULUSLAR - 2.SINIF(*)	II.	64	60,4
2.	KAMU - 2.SINIF(*)	II.	58	53,7
3.	EKOMET - 2.SINIF	II.	52	51,0
4.	ULUSLAR - 2.SINIF(*)	I.	46	33,3
5.	EKOMET - 2.SINIF	I.	42	27,8

(*)= Siyaset bilimi dersleri okutulan sınıflar.

Tablo 8: Tüm 3. Sınıfların Seçimlere Katılma Durumları

BÖLÜM	I. / II. ÖĞRETİM	ÖĞRENCİ SAYISI	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
İKTİSAT	I.	326	65	19,9
	II.	140	13	9,3
MALİYE	I.	205	53	25,9
	II.	133	17	12,8
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ	I.	133	0	0
	II.	58	7	12,1
İŞLETME	I.	336	16	4,8
	II.	159	5	3,1
KAMU YÖNETİMİ	I.	156	23	14,7
	II.	65	19	29,2
ULUSLAR ARASI İLİŞKİLER	I.	90	17	18,9
	II.	44	31	70,5
EKONOMETRİ	I.	95	5	5,3
	II.	46	1	2,2
TOPLAM	I. ve II.	1986	272	13,7

Tablo 9: Katılma Oranlarına Göre İlk Beşe Giren 3. Sınıflar

SIRA	BÖLÜM - SINIF	I. / II. ÖĞRETİM	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
1.	ULUSLAR - 3.SINIF(*)	II.	31	70,5
2.	KAMU - 3.SINIF(*)	II.	19	29,2
3.	MALİYE - 3.SINIF	I.	53	25,9
4.	İKTİSAT - 3.SINIF	I.	65	19,9
5.	ULUSLAR - 3.SINIF(*)	I.	17	18,9

(*)= Siyaset bilimi dersleri okutulan sınıflar.

Tablo 10: Tüm 4. Sınıfların Seçimlere Katılma Durumları

BÖLÜM	I. / II. ÖĞRETİM	ÖĞRENCİ SAYISI	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
İKTİSAT	I.	340	61	17,9
	II.	99	3	3,0
MALİYE	I.	210	65	31,0
	II.	101	18	17,8
ÇALIŞMA EKONOMİSİ ve ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ	I.	128	12	9,4
	II.	31	2	6,5
İŞLETME	I.	366	19	5,2
	II.	101	7	6,9
KAMU YÖNETİMİ	I.	156	76	48,7
	II.	23	11	47,8
ULUSLARARASI İLİŞKİLER	I.	103	31	30,1
	II.	31	22	71,0
EKONOMETRİ	I.	96	6	6,3
	II.	24	0	0
TOPLAM	I. ve II.	1809	333	18,4

Tablo 11: Katılma Oranlarına Göre İlk Beşe Giren 4. Sınıflar

SIRA	BÖLÜM - SINIF	I. / II. ÖĞRETİM	KULLANILAN OY SAYISI	OY KULLANMA ORANI (%)
1.	ULUSLAR - 4.SINIF(*)	II.	22	71,0
2.	KAMU - 4.SINIF(*)	I.	76	48,7
3.	KAMU - 4.SINIF (*)	II.	11	47,8
4.	MALİYE - 4.SINIF	I.	65	31,0
5.	ULUSLAR - 4.SINIF(*)	I.	31	30,1

(*)= Siyaset bilimi dersleri okutulan sınıflar.

Sınıflar düzeyinde bakıldığında da siyaset bilim dersleri görenlerin daha üst düzey bir katılımında buldukları ve ilk 5 içinde bu sınıflardan en az 3 tane bulunduğu görülmektedir. Siyaset bilimi dersi okutulmamasına rağmen, genelin üzerinde oy kullanan bölümlerde ise, öğrenci temsilcisi adayı bulunduğu görülmektedir. Kendi bölümlerinden bir temsilcinin seçilmesinin avantajlı olacağını düşünülmesi, kuvvetle muhtemeldir. Her ne kadar katılımı ilgili oransal çoğunluk, siyaset bilimi okuyan bölümlerde olsa da, seçimler - normal olarak- oy sayımıyla sonuçlandırılmış ve bu bölüm öğrencilerinden hiçbir aday seçimi kazanamamıştır.

Seçim sonuçları ne olursa olsun, bir ilkin gerçekleştirilmesinin ötesinde, üniversite öğrencisinin kendi haklarını aramasına dair fikir vermesi açısından, siyaset bilimi derslerinin pratik olarak da bir karşılığının bulunduğunu göstermesi açısından ve üniversitenin, yurttaş yetiştiren bir kurum olduğunun tekrar görülmesi açısından önemli bulgular elde edilmiştir.

DİPNOTLAR:

- (1) Herbert McCLOSKEY, "Political Participation", **International Encyclopedia of Social Sciences**, David L. SILLS (Ed.), McMillan and Frre Press, Reprint Edition, New York 1972, Cilt: 12, s: 252
- (2) Lester W. MILBRATH ve M.L.GOEL, **Political Participation: How and Why Do People Get Involved in Politics**, İkinci Basım, University Press of America, Boston 1977, s: 2
- (3) Norman H. NIE ve Sidney VERBA, "Political Participation", **Handbook of Political Science Volume 4: Nongovernmental Politics**, Fred I. GREENSTEIN ve Nelson W. POLSBY (Ed.), Addison - Wesley Publishing Co., Massachusetts 1975, s:1
- (4) Lester W. MILBRATH ve M.L.GOEL, **a.g.e.**, s: 18
- (5) Mattei DOGAN ve Richard ROSE, "Social Structure and Voting Alignments"; **European Politics: A. Rader**, M. DOGAN ve R. ROSE (Ed.), Macmillan Press, London 1971, s: 14
- (6) G. Bingham POWELL, Jr. "American Voter Turnout in Comparative Perspective", **Controversies in Voting Behavior**, Richard G. NIEMI ve Herbert F. WEISBERG (Ed.), 3. Baskı, CQ Press, Washington D.C. 1993, s: 56

- (7) Michael SEWERYNSKI, "University-A Place that Teaches Democracy" , **CRE-Action** , No.100, 1992/4 , s.123
- (8) Tabloların tamamında, seçim sonuçları üzerinde daha fazla belirleyici bir role sahip olmasından dolayı, ikinci tur seçimler baz alınmıştır. Ayrıca tüm veriler, seçimlerin koordinasyonunu üstlenen Fakülte Dekanlığının bir birimi olan, Öğrenci İşleri Şefliği'nden elde edilmiştir. Tablolarda kullanılan kısaltmaların açılımı şu şekildedir:

ÇEKO: Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

KAMU: Kamu Yönetimi Bölümü

ULUSLAR: Uluslararası İlişkiler Bölümü

EKOMET: Ekonometri Bölümü

DEĞİŞİMİ MÜMKÜN KILAN BİR SÜREÇ: YENİDEN TOPLUMSALLAŞMA

Dr. Sertaç SERDAR*

Siyasal hayata ait düşünceler ve yargılardan oluşan siyasal inanç sistemi, insanın bütün hayatını kapsayan bir etkileşim süreci sonunda ortaya çıkmaktadır. Birim siyasal kültürün aktarıldığı bir süreç olarak siyasal toplumsallaşma, bir yandan kişinin yaşadığı tüm kültürel bağlam değerlerinin içselleştirildiği bir yapı olarak diğer yandan da farklılıkları ve aynılıkları belirginleştiren bir dönüşüm aracı olarak önem arz etmektedir. Siyasal dünyaya bakış, böyle bir süreç sonunda belirginleşmektedir.

Toplumsallaşma sürecinde bireyin öğrendiği herşey, hiç şüphe yok ki hayatı boyunca hep aynı kalmamaktadır. Değişim süreci içinde, bireyin siyasal dünyaya ait anlamlandırmaları da farklılaşmaktadır. Bu çalışmada, hem sosyal değişimin yarattığı dönüşümlerin içselleştirilmesine olanak veren hem de bireylerin siyasal inanç sistemlerinde meydana gelen değişimin gerçekleşmesini mümkün kılan bir süreç olarak *yeniden siyasal toplumsallaşma* kavramı üzerinde durulacaktır.

Öncelikle sosyal değişim, sosyolojik araştırmaların en önemli odak noktalarından biri durumundadır (1). Gerek sosyologlar, gerekse diğer sosyal bilimciler arasında varolan *yetersizlik düşüncesinin* (2) sonucu olarak ve *değişimin kanunlarını bilmemekten doğan* (3) bir kargaşa vardır. Bununla beraber pek çok sosyal bilimci, sosyal değişimin, *toplumsal evrimle ilgili sosyolojik teorilerdeki büyük öneminden* (4) dolayı, bir tanım yapılmasını gerekli görmüştür.

Sosyal değişim kavramını daha iyi anlayabilmek için öncelikle *evrim, gelişim ve ilerleme* kavramları üzerinde durmak gereklidir. Çünkü özellikle ilk dönemlerdeki sosyolojik teorilerde bu kavramlar bazen *değişim* kavramlarıyla

* Uludağ Üniversitesi İİBF Kamu Yönetimi Bölümü

kariştirilmiş, bazen de tek bir kavranmışlar gibi birbirlerinin yerine kullanılmışlardır (5).

Aslında bütün bu kavramların bir değişmeyi, farklılaşmayı ifade etmelerine rağmen, *evrim*, *gelişme*, *modernleşme*, *kalkınma* ve *ilerleme* gibi kavramların, değişmede bir istikamet gösterdiği dikkat çekmektedir. Bunun yanında, olumlu veya olumsuz şekilde vasıflandırılabilmeleri de söz konusudur. Oysa daha tarafsız bir kavram olan *değişme*, diğerleri gibi bir istikamet belirtmemekte; olumlu yönde olabileceği gibi olumsuz yönde de olabilmektedir.

Sosyal değişmeyle ilgili tanımlar, genelde birbirine benzer ifadeler taşımaktadır. Horton ve Hunt, *bir toplumun sosyal yapısındaki ve ilişkilerindeki değişme* (6) tanımını kullanırken Moore, sosyal değişmeyi, *normları, değerleri, kültürel ürün ve sembolleri kapsayan sosyal yapının değişmesi* (7) olarak tanımlanmıştır. Nisbet ise, *belirli bir zamanda, sosyal ilişkiler, norm, rol, statü veya yapıda, ard arda oluşan farklılıkların, sosyal değişmeyi meydana getirdiğini* (8) belirtmiştir.

Toplumsal yapı, toplumdaki siyasal ve kültürel alanları da kapsayacak (9) şekilde alındığı zaman -yukarıda verilen tanımların ortak noktalarından da yararlanarak- sosyal değişmeyi, *toplum yapısının değişmesi* olarak ifade etmek yanlış olmayacaktır. Tanımlamayı bu şekilde yaptıktan sonra, sosyal değişmeyi açıklamaya çalışan çeşitli yaklaşımların da varlığını vurgulamak gereklidir. Bu yaklaşımların sınıflandırılması, çeşitli yazarlar tarafından farklı biçimlerde yapılmış olsa da, büyük ölçüde birbirine benzerlik göstermektedir. Farklı ana başlıklar altında, benzer alt gruplandırmalar yapılmıştır. Bu ayrımların detayı burada verilmeyecektir (10) ancak, bu çalışmanın kuramsal çerçevesi oluşturulurken büyük ölçüde yararlanan Robert Nisbet'in sosyal değişme modelinin, bu sınıflandırmada, evrimsel kuramlardan *çok çizgisel evrim kuramı* içinde yer aldığını da burada belirtmek gereklidir.

Robert Nisbet, sosyal değişmeyi açıklamaya, değişmenin tanımını yaparak başlamaktadır (11): *Değişme, sabit bir kimlik ve zamandaki farklılıkların ardıllığıdır*. Bu tanımlamanın, birbirine eşit derecede öneme sahip olan üç unsuru vardır: Farklılıklar, zaman ve sabit kimlik. *Farklılık* derken -görünümle ilgili farklılıklar hariç- kesin olarak değişmeden bahsettiğimizi söyleyebiliriz. Yani biri "bu değişmiş" derken, gerçekte söylemek istediği, daha önceden gördüğü bu nesnenin, o anki haliyle, eski hali arasında var olan *farklılık*tır. *Farkı* veya *farklılıkları* gözlemlemek, değişimi farkına varmanın başlangıcıdır.

Ayrıca farklılıklar, *zaman* içinde, ard arda gelmelidir. Değişme, zaman boyutlarından ayrılmaz. Değişme konusundaki sosyolojik araştırmalarda hiç bir hata zamanı ihmal etmek kadar büyük değildir. Kuramsal olarak bütün değişmeler, kesin bir tarih ve zaman alabilirler.

Üçüncü olarak, zaman içindeki farklılıklar *sabit bir kimlik* ile ilgili olmalıdır. Farklı şeyleri belirli bir zaman içinde bir araya getirmek, değişmeyi değil, farklılıkları gösterir. Sadece, belirli bir zaman içindeki farklılıkların ardılığı bazı nesnelere ilişkili olduğu zaman, değişimin varlığından söz edilebilir. Nisbet, buradan hareketle toplumsal değişimi, sosyal ilişkiler, norm, rol, statü veya yapıda oluşan farklılıklar olarak tanımlamaktadır. Yapıya örnek olarak da aile, din, ulus, mülkiyet, kadının rolü, babanın statüsü veya yaşanan toplum birimini vermiştir. Bunlardan birinin, örneğin ailenin değiştiğinden söz ettiğimizde aslında, daha önceden bilinen bazı eski koşullar ile şu anki koşullar arasındaki bir zıtlığı gözlediğimizi söylüyoruz demektir. Konuyla ilgili olarak Batı toplumlarından şu örneği verebiliriz: Eski zamanlarda boşanma tamamen yasaklanmıştı ve evliliğin toplum tarafından kabul görebilmesi için de kilisenin himayesi altında olması gerekiyordu. Oysa ki şimdi, bu koşulların zıttının varlığını gördüğümüzde *değişmeden* bahsedebiliriz. Zira, zamandaki farklılıkların ardılığı ile beraber, tanımlanabilir sabit bir varlık bulunmaktadır ki verilen örnekte bu, *ailedir*.

Nisbet, *sosyal değişmeden* bahsedilmesi için bu üç dinamiğin bulunması gerekliliğini vurgularken Moore, günümüzdeki değişmelerin bazı ortak özelliklere sahip olduğunu, dolayısıyla *çağdaş değişimin* bu karakteristiklerinin, 6 grup halinde genelleştirilebileceğini belirtmiştir (12):

1) *Ele alınan herhangi bir toplum veya kültürün değişim hızı, sürekli veya yoğun olmaktadır.*

2) *Değişmeler, geçici olmadığı gibi, alan bakımından izole edilmiş de değildir. Yani değişmeler, yeniden yapılanma süreçlerini izleyen geçici krizler ve tüm dünyadaki yansımaları dikkate alan sonuçlar olarak, zincirleme bir şekilde oluşur.*

3) *Bu nedenle, çağdaş değişimi ve onun sonuçlarını her yerde görmek mümkündür.*

4) *Çağdaş değişimin miktarı, eski zamanlara oranla daha yüksektir.*

5) *Buna bağlı olarak, maddesel teknoloji ve toplumsal stratejiler, hızlı olarak yayılmaktadır.*

6) *Değişimin normal oluşumu, modern dünya toplumlarının bireysel deneyimleri ve işlevsel görünümüne daha fazla alanda etki etmektedir.*

Gerek Nisbet'in gerekse Moore'un ortaya koyduklarından, sosyal değişimin tüm toplumlar için geçerli olduğu ve her an devam ettiği görülür. Bu durum akla, "değişim devam ediyorsa, siyasal toplumsallaşmanın önemli bölümünü tamamlamış yetişkinlerin, nasıl olup da değişimin yarattığı yeni siyasal sembol ve siyasal değerleri içselleştirebildiği" sorusunu getirmektedir. Çünkü çalışmanın başında da vurgulandığı gibi siyasal toplumsallaşma,

toplumsal ve siyasal olanın içselleştirilmesi sürecidir ki bu bireye, kültür tarafından anlamlandırılmış siyasal sembolleri sunmakta veya dayatmaktadır. Yani yetişkin bireylerin siyasal inanç sistemleri, kültürel olanın "normal" ve/veya "olağan" olduğu şeklinde biçimlenmiştir. Değişim ise herşeyi değiştirirken bu *normalleri* ve *olağanları* da değiştirmektedir. Bunu karşılayan kavramlaştırma *yeniden siyasal toplumsallaşmadır*.

Öncelikle siyasal toplumsallaşma, bireyin toplumsallaşma sürecinin bir parçasıdır. Birey içinde bulunduğu grubun kültürünü toplumsallaşma sayesinde şu iki bölümde elde eder: İlk olarak toplumdaki kabul görmüş geleneksel rol dağılımını anlayıp, kendini tanımlamayı ve sosyal yapı içinde diğer bireyler arasında edinebileceği yeri anlar. İkinci olarak da sahip olduğu rolün gereklerini ve davranışlarını, duygularıyla ilişkilendirmeyi öğrenir. Kısacası *toplumsallaşma, insan hammaddesinin, toplumun iyi işleyen bir üyesi haline getirilmesi sürecidir* (13). Bu süreç, toplumun tüm "iyi" ve "kötü"lerinin tanıtıldığı, çok kapsamlı bir aktarımı ifade eder. Yani toplumsal hayatın bütün yapısal özellikleri bu yolla "yeni" bireye geçer. Bu bağlamda siyasal toplumsallaşma süreci de, toplumsallaşmanın en önemli parçasını oluşturur.

Siyasal psikoloji alanında çalışan sosyal bilimcilerin, üzerinde sıkça durdukları kavramlardan biri olarak *siyasal toplumsallaşma, işlemekte olan siyasal sistem tarafından uygulanan ve kabul gören norm, tutum ve davranışların kademeli bir biçimde öğrenilmesi sürecidir* (14). Easton ve Dennis'e göre ise siyasal toplumsallaşma kısaca, siyasal uyumun, toplum tarafından aktarılması yoludur (15). Greenberg, siyasal toplumsallaşmanın, bireyin yurttaş rolü ile üyesi olduğu siyasal sistemle ilgili davranışları, inançları ve değerleri kazandığı süreç olduğunu yazmış (16) ve bunun çocuğun, hakim siyasal kültürle uyumunu sağlama süreci (17) olarak da açıklanabileceğini belirtmiştir. Yani siyasal toplumsallaşma, yurttaşların siyasal dünyaya kendi bakış açısını elde ettikleri sürece verdikleri isimdir. Bu süreci en iyi tanımlayan deyim, "kültürel aktarım"dır (18). Bunların yanında Kalaycıoğlu siyasal toplumsallaşmanın bireyin bir siyasal insan olarak ortaya çıkması veya benliğini oluşturması süreci olarak tanımlanabileceğini yazmıştır (19). Alkan'a göre siyasal toplumsallaşma toplumsal-siyasal çevre ile birey arasında yaşam boyu süren dolaylı ve doğrudan etkileşim sonucunda, bireyin siyasal sistemle ilgili görüş, davranış ve değerlerinin gelişmesidir (20). Sarıbay ise şu şekilde tanımlamıştır: *Doğumuyla başlayan bir süreç içinde mensup olduğu çevrenin ve toplumun siyasal değerleri, inançları bireye aşılarda ve siyasal davranışlarının bunlar çerçevesinde yönlenmesi beklenmektedir. Hayat boyu devam eden bu sürece "siyasal toplumsallaşma" denmektedir* (21).

Tüm bu tanımların ortaya koyduğu gibi *siyasallaşmış insanı* yaratan süreç, siyasal toplumsallaşmadır. İçinde yaşadığı siyasal sistemin döngüsünü birey bu yolla kavrar. Siyasal toplumsallaşmanın amacı, bireyleri siyasal

toplumun işlevsel birer üyesi haline getirmek için eğitmek ve geliştirmektir (22). Yani bu sürecin birey açısından önemi büyüktür.

Siyasal toplumsallaşmanın diğer tüm halleri, yeniden siyasal toplumsallaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü bireyin hayatının geri kalan döneminde yaptığı, siyasal sembollerin tekrar tekrar anlamlandırılmasıdır. Sosyal değişmeyi mümkün kılan da bu husustur. Siyasal kültürün birey tarafından içselleştirilmesi sürecinde dikkat edilmesi gereken, toplumsal olanın, bireyin algı süzgecinden geçerek içselleştirilmesidir. Yani bireyin siyasal inanç sistemi, toplumun şekillendirdiği siyasal değerler ve anlamlandırılmış siyasal sembollerden oluştuğu kadar, davranışlarına karar vermede yardımcı olacak inanışları da içerir. Böylece birey, karşısına çıkan her yeni siyasal durumda nasıl davranıp düşüneceğine karar verirken, ona yol gösteren, siyasal inanç sisteminden yararlanır. İşte değişimin bireysel karşılığı da bu noktada karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal ve siyasal değişim sürecinde oluşan farklılaşmalar birey tarafından, siyasal inanç sistemi süzgecinden geçtikten sonra karşılık bulur. Siyasal inanç sistemi de -yukarıda anlatılan bağlamda- kültür tarafından şekillendirildiğinden, kültürün; yani toplumsal olanın yönlendirdiği şekilde değişim mümkün olur. Kültürün bunu sağlamasının yolu, hem yeni siyasal sembolere anlam yüklenmesinden hem de varolan siyasal sembollerin yeniden anlamlandırılmasından geçer ki bu; yeniden siyasal toplumsallaşma sürecinin başlamasıyla sonuçlanmaktadır.

Birey açısından değişimin meşruiyeti, aidiyet hissettiği kültürel bağlamların bu değişmeyi nasıl anlamlandırdığıyla ilgilidir. Bu aidiyetlerin farklılığı sonucu ortaya çıkabilecek *bölüntülü siyasal toplumsallaşma*, bireysel düzeyde değişime yüklenen anlamın da farklı olmasına sebep olacaktır. İşte bu yüzden her toplumsal yapıda, sosyal değişimin bazı ortak belirtileri olduğu gibi, ayırt edici noktaları da belirlemektedir.

İnsanlığın son iki yüz/iki yüz elli yıllık deneyimi, modernleşme, kapitalistleşme, bilgi toplumuna geçiş gibi sosyal değişim süreçlerinin toplumsal ve siyasal yansımalarının, her kültürel birimde farklı tezahürlerinin olduğunu göstermektedir. Bunu ortaya çıkaran, kültürün bireyler üzerindeki etkileşim sürecidir. Toplumsallaşma sürecini yaşamış bireylerin bu değişimi içselleştirmeleri ancak kültürün meşruluk sınırlarını çizdiği bir alanda mümkün olabilmektedir. Kültür, değişimin bireyler tarafından alınmasını ise sadece yeniden siyasal toplumsallaşma süreci ile sağlayabilir. Bireyler, hayatları boyunca yeniden siyasal toplumsallaşma süreçlerini yaşarken, değişimin getirdiği yeni siyasal sembollerini ve anlamlandırmaları, kültürün yönlendirmesiyle içselleştirirler.

Bu bağlamda, sosyal değişimin siyasal hayata yansımalarının bireysel düzeydeki karşılığının ancak, bireyin bu değişimi kabullenmesiyle başlayabileceğini söyleyebiliriz. Yeniden siyasal toplumsallaşma ise, değişime bu açıdan bakıldığında karşımızda duran bir kavramlaştırma olarak dikkat çekmektedir.

DİPNOTLAR

- (1) S.N. EISENSTADT, "Social Change and Development" , **Readings in Social Evolution and Development** , S.N.EISENSTADT (Ed.) Pergamon Press, London, 1970, s.3
- (2) A.BOSKOFF, "Functional Analysis as a Source of a Theoretical Repertory and Research Tasks in the Study of Social Change" , **Social Change, Explorations Diagnoses and Conjectures** , G.ZOLLSCAHN ve W.HIRSCH (Ed.) , Schekman Publishing Co., New York 1976, s.339
- (3) E.KONGAR, **Toplumsal Değişme (Kuramlar-İlkeler)** , Bilgi Yayınevi ,Ankara 1971 ,s.44
- (4) W.F.OGBURN, **Social Change** , The Viking Press , New York 1964, "Preface" s.iv
- (5) T.B.BOTTOMORE, **Toplumbilim**, (Çev.Ü.OSKAY) , Doğan Yayınevi, Ankara 1977, s.313
- (6) P.B.HORTON ve C.L.HUNT , **Sociology** , Fourth Edition, Tosho Printing Co. Toyo 1976, s.538
- (7) W.E.MOORE "Social Change", **International Encyclopedia of Social Sciences**, D.L. SKILLS (Ed.) ; Macmillan Co. , 1968, Vol.14 , s.366
- (8) R.NISBET, "Introduction: The Problem of Social Change", **Social Change** , R.NISBET (Ed.), Harper and Row Press, New York 1972, s.2
- (9) E.KONGAR, **a.g.e.** , s.46
- (10) Sosyal değişme kuramlarının sınıflandırılması hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz.: R.P.APPELBAUM, **Toplumsal Değişim Kuramları** , (Çev.T.ALKAN), Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, Tarihsiz, s.14-17 ; W.E.MOORE "Social Change", **a.g.e.** , s.365-367 ; E.KONGAR, **a.g.e.** , s.43-45 ; M.TEZCAN, **Sosyal ve Kültürel Değişme** , A.Ü. Basımevi, Ankara 1984, s.47-50 ; K.E.Bock, "Evolution, Function and Change", **Readings in Social Evolution and Development** , S.N. EISENSTADT (Ed.), **a.g.e.** s.192-197 ; H.R.LAUER, **Perspectives on Social Change** , Second Printing, Yayınevi Yok,, 1974, s.49 ; W.E. MOORE, **Social Change** , Second edition, Prentice-Hall, New Jersey 1974, s.2-3 ; B. TOPLAN, **Toplumbilimlere Giriş** , Savaş Yayınları, Üçüncü Baskı, Ankara 1983, s.56
- (11) NISBET'in sosyal değişme modeli ile ilgili olarak bkz.: R.NISBET; **a.g.e.** , s.1-45

- (12) Ayrıntılı bilgi için bkz.: W.E.MOORE , **Social Change , a.g.e.** , s.:2-3
- (13) Orville G. BRIM, Jr. ve Stanton WHEELER, **Socialization After Childhood: Two Essays**, John Wiley & Sons, New York 1966, s: 4-5
- (14) Roberta SIGEL, "Assumptions About the Learning of Political Values", **Political Socialization**, Edward S: GREENBERG (Ed.), Atherton Press, New York 1970, s: 20
- (15) David EASTON ve Jack DENNIS, "The Child's Image of Government", **Political Socialization, a.g.e.**, s: 24
- (16) Edward S: GREENBERG, "Consensus and Dissent: Trends in Political Socialization Research", **Political Socialization, a.g.e.**, s: 3
- (17) **aynı eser**, s: 13
- (18) Richard E. DAWSON ve Kenneth PREWITT, **Political Socialization: An Analytic Study**, Little Brown And Company, 3. Baskı, Boston 1969, s: 6
- (19) Ersin KALAYCIOĞLU, **Çağdaş Siyasal Bilim, a.g.e.**, s: 145
- (20) Türker ALKAN, **Siyasal Bilinç ve Toplumsal Değişim**, Gündoğan Yayınları, Ankara 1989, s: 40
- (21) Ali Yaşar SARIBAY, **Siyaset Psikolojisi: Siyaset Psikolojisinin Alanı ve Kişilik Kuramları**, Ders Notları (Teksir), Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F., Bursa 1987-1988 Öğretim Yılı, s: 8
- (22) Roberta SIGEL, "Assumptions About...", **a.g.m.**, s: 20

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 135-154.

BATI AVRUPA BİRLİĞİ'NDE KARAR ALMA SÜRECİ

Dr. Kamuran REÇBER*

ÖZET

Avrupa savunma ve güvenlik sisteminde, 1980'li yılların ikinci yarısına kadar etkin bir rol oynayamayan Batı Avrupa Birliği (BAB), 1984 Roma Deklarasyonu ile tekrar canlandırılmıştır. Roma Deklarasyonundan sonra, BAB yeniden yapılandırılmaya çalışılmış ve örgütün karar alma süreci daha etkin olarak işletilmeye başlanmıştır. Karar alma süreci özellikle askeri operasyonlara yönelik, operasyonların özelliğine göre şartlara adapte edilebilmektedir. Değişik statülere sahip 28 ülkeyi bünyesinde bulunduran BAB, karar alma sürecinde, bu ülkelere buldukları statülere göre hak ve yükümlülükler tanımıştır.

ABSTRACT

The Western European Union (WEU) which could have an efficient role in European defence and security system until the second of 1980's was revitalised through the Rome Declaration in 1984. The WEU was tried to be reformed and its decision making process was started to work more effectively after the Rome Declaration. In respect of military operations, decision making process of the Union can be adopted to requirements of the operations characteristics. Containing twenty-eight countries of different status, WEU attributes rights and responsibilities to these countries in accordance with their status.

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrası, Batı Avrupa Birliği (BAB), 23 Ekim 1954 tarihinde, 17 Mart 1948 tarihli Brüksel Andlaşmasının revize edilmesiyle kurulmuş ve kendi üyeleri arasında kolektif meşru savunma, kültürel, sosyal ve

* Uludağ Üniversitesi İİBF Uluslararası İlişkiler Bölümü

ekonomik alanlarda işbirliğini öngörmüştür. 30 Ağustos 1954 tarihinde Fransız Paramentosu tarafından reddedilen Avrupa Savunma Birliği Andlaşmasından sonra, gerek Federal Almanya'nın yeniden silahlandırılması sorununa bir çözüm bulmak(1), gerekse Avrupa savunma ve güvenlik alanında yetkin bir örgüt kurmak amacıyla(2), İngiliz Dışişleri Bakanı Sir Antony Eden 1954 Eylülünde, 17 Mart 1948 tarihli Brüksel Andlaşmasının Federal Almanya ve İtalya'yı içerecek şekilde değiştirilmesini önermiştir. Bu projesini tanıtmak amacıyla çeşitli Avrupa devletlerini ziyaret etmiş ve bu çabalarının sonucunda 28 Eylül-3 Ekim 1954 tarihleri arasında Londra Konferansı toplanmıştır(3). Avrupa Savunma Birliği Andlaşmasını imzalayan altı devletin (Almanya, Belçika, Fransa, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya) yanı sıra ABD, İngiltere ve Kanada'da bu Konferansa katılmışlardır. Konferans gündemini işgal eden en önemli sorun Federal Almanya'nın yeniden silahlandırılması olmuş ve bu soruna bir çözüm bulmak amacıyla 17 Mart 1948 tarihli Brüksel Andlaşmasının revizyonu ele alınmıştır(4).

Londra Konferansı altı belgeden oluşan nihai bir senetle sona ermiş ve bu belgeler, 20-30 Ekim 1954 tarihleri arasında Paris'de toplanan diğer bir konferans esnasında yedi Batı Avrupa Devleti (Belçika, Federal Almanya, Fransa, Hollanda, İngiltere, İtalya ve Lüksemburg) tarafından imzalanmıştır. Paris anlaşmaları olarak adlandırılan bu belgeler çeşitli uluslararası sözleşmeleri içermiş(5) ve dört Protokolden oluşan bu sözleşmelerden biri Brüksel Andlaşmasını konu edinmiştir. Bu Sözleşmenin I. Protokolü Brüksel Andlaşmasının değiştirilmesi, II., III. ve IV. Protokolleri ise üye ülkelerin askeri güçlerinin kontrolü ve bu amaçla, Silahlanma Ajansının kontrol konusundaki görev ve yetkilerini kapsamıştır. BAB, 1954-1984 döneminde Kurucu Andlaşmasıyla kendisine atfedilen görev ve yetkileri tam anlamıyla yerine getirememiş ve bu dönemde marjinal bir örgüt olarak kalmıştır.

27 Ekim 1984 tarihinde Roma Deklarasyonu ile BAB yeniden canlandırılmaya çalışılmış ve Avrupa savunma ve güvenlik sisteminde kendisinden daha etkin bir rol oynaması beklenmiştir. Kuruluşundan bu yana ilk defa BAB, İspanya ve Portekiz'in 27 Mart 1990'da tam üyelik statüsü düzeyindeki katılımlarıyla genişlemiştir. BAB üyesi ülkeler, 10 Aralık 1991'de yayımladıkları bir Deklarasyonla bu genişleme politikasını tam üyelik statüsü kapsamında sadece Avrupa Birliği'ne üye olan devletlere açık tutmuşlardır. Bu nedenle, BAB, kendi içerisinde ortak üye (*membre associé*), gözlemci (*observateur*) ve ortaklık ülkeleri/ortak partnerler (*associés partenaires*) düzeyinde üçüncü ülkelerle işbirliği yolunu açmış ve günümüzde farklı statülere sahip 28 üyeli bir örgüt haline gelmiştir. Bu haliyle, BAB'nde, tam üyelerin dışındaki farklı statüdeki devletlerin sınırlı da olsa karar alma sürecinde yer almaları mümkün olabilmektedir.

1. Karar almada oylama usulleri

BAB, kuruluş amacı itibarıyla üye ülkeler arasında uzun vadede savunma ve güvenlik alanında entegrasyonu değil işbirliğini içerecek şekilde yapılandırılmış ve yetkilendirilmiştir. Zira, Değiştirilen Brüksel Andlaşması'nın (*Traité de Bruxelles Modifié*) VIII. Md.'sinin 4. Prg.'ı gereğince, hükümetlerarası bir organ olan BAB Konseyi, başka bir oylama prosedürünün öngörülmemesi veya andlaşmanın karar alma usulüne ilişkin Konsey'e tanıdığı takdir yetkisine istinaden bir karar tesis edilememesi halinde, kararlarını oybirliği ile almaktadır. BAB bünyesinde, günümüze kadar devletlerin hayati çıkarlarını ilgilendiren olaylarda, hiç bir karar oybirliği dışında alınmamıştır(6). Bu konuda, üye devletlerin kendi dış politikaları, güvenlik ve savunma alanlarında insiyatifi elden bırakmama ve genel anlamda kendi ulusal çıkarlarını koruma kaygıları önemli rol oynamış veya oynamaktadır. Zaten, BAB'nin hukuksal yapısı itibarıyla süpranasyonal (*suprational*) bir karakter göstermemesi devletlerin egemenliklerini bu alanlarda korumasından ileri gelmektedir.

BAB Konseyi, Değiştirilen Brüksel Andlaşması'nın VIII. Md.'sinin 4. Prg.'ına göre kararlarını genel olarak oybirliği ile almasına karşın, II., III. ve IV. Protokollerde belirtilen hallerde, bu organ üçte iki çoğunluk ve basit çoğunlukla da karar verebilmektedir. Bunun dışında, Konsey, Silahlanma Kontrolü Ajansı'nın kendisine sunacağı konularda basit çoğunlukla karar alabilmektedir. Bu tür yetkilendirmeler, BAB'nin kısmende olsa süpranasyonal karakter gösterdiği anlamına gelmemektedir(7), zira Konsey'in çoğunlukla karar verme prosedürü sadece belirli ve özel bir takım alanlara uygulanabilmekte ve alınan kararların ulusal alanda doğrudan uygulanabilme karakteri bulunmamaktadır.

BAB, Avrupa Toplulukları'nın kurumsal ve hukuksal yapısına benzer nitelikte yapılandırılıp, yetkilendirilmediği için türeme norm yapma yetkisine sahip değildir(8). BAB ile ilgili II., III. ve IV. Protokollerde öngörülen çeşitli karar prosedürleri spesifik alanlar için düzenlemiştir. Örneğin II. Protokolün VI. Md.'sinin 2. Cümlesi, BAB'nin oy çokluğuyla karar almasını öngörmektedir. Bu cümlede belirtildiği gibi, İngiltere, Avrupa Kıtası üzerinde bulundurmakla yükümlü olduğu silahlı güçlerinin sayısını, BAB'ne üye diğer devletlerin çoğunluğunun kararına karşı değiştirememektedir(9).

Diğer yandan, Federal Almanya, Değiştirilen Brüksel Andlaşması'nın III. Protokolüne ek bir Deklarasyonla kendi ülkesi üzerinde biyolojik, kimyasal ve atom silahlarının hiç birini üretmeyeceğini kabul etmiştir. Bu silahların listesi, III. Protokolün II. Ekinde üç madde halinde düzenlenerek kapsamı genel olarak tanımlanmıştır(10). Ayrıca III. Protokolünün III. Ekinde Federal Almanya'nın üretmeyeceği diğer silahların listesi verilmiştir. Eğer, Federal Almanya kendisine tevdi edilen silahlı kuvvetlerin ihtiyaçlarını karşılamak için,

III. Protokolün III. Ekinde belirtilen listenin kapsamının iptalini isterse, olası bir iptal veya değişiklik BAB Konseyi'nin üçte iki çoğunluk kararı ile gerçekleşebilmektedir. Değiştirilen Brüksel Andlaşması'na taraf olan ülkelerin, üretiminden vazgeçmedikleri biyolojik, kimyasal ve atom silahlarının üretimi, deneme alanını aştığında (*le stade expérimental*) ve efektif üretim dönemine girdiğinde (*la phase de production effective*), ilgili ülkelerin Avrupa Kıtasında tutacakları stokların düzeyleri, BAB Konseyi tarafından oy çokluğu ile kararlaştırılmaktadır(11).

Değiştirilen Brüksel Andlaşması'nın IV. Protokolünün XX. Md.'sine göre, BAB Silahlanma Kontrolü Ajansı, eğer bir denetim esnasında veya başka kaynaklardan gelen bilgiler doğrultusunda ;

a – ilgili üye devletlerin üretmemekle yükümlü bulunduğu bir silahlanma kategorisinin üretimini ;

b- IV. Protokolün XIX ve XXII. Md.'lerinin düzenlemelerine uygun olarak belirtilen sayı ve rakkamları aşan silah stoklarının mevcudiyetini tespit ederse, derhal Konsey'e rapor verir (XX. Md.'nin 1. Prg.). Bu doğrultuda, eğer Ajans tarafından Konsey'e bildirilen ihlal pek önem teşkil etmiyorsa ve hızlı lokal bir eylem yoluyla soruna bir çözüm bulunabiliyorsa, Konsey gerekli önlemleri alacak olan ilgili ülkeyi ve bu konuda Ajansı haberdar edecektir (XX. Md.'nin 2. Prg.). Diğer ihlal hallerinde, Konsey, kendisinin belirleyeceği bir süre içerisinde ihlalde bulunan devleti açıklama vermesi için davet edecektir. Eğer Konsey bunun yetersiz olduğunu tespit edecek olursa, kendisinin belirleyeceği bir prosedüre göre, gerekli gördüğü önlemleri alacaktır (XX. Md.'nin 3. Prg.). Bu maddenin uygulanmasında, Konsey oy çokluğu ile karar alacaktır.

Belirtmiş olduğumuz maddeler bağlamında, Konsey'in bir dizi kararı bulunmaktadır. Örneğin, III. Protokolün II. Md.'si gereğince, 1958-1984 döneminde, bu Protokolün III. Eki Konsey tarafından üçte iki çoğunlukla kısmen değiştirilmiş veya iptal edilmiştir(12). Böyle olmakla beraber, Batı Avrupa savunma ve güvenliği konusunda, 1950'li yıllardan itibaren NATO'nun aktif olarak BAB'ne oranla ön planda tutulması nedeniyle, BAB bölgesel ve uluslararası krizlerde-çatışmalarda 1987 yılına kadar hiçbir rol oynayamamış(13), dolayısıyla bu konularda karar alma mekanizmasını işletememiştir.

2. Karar alma sürecinde organik yapı

BAB karar alma sürecinde, Konsey nihai organ olarak görev yapmakta, dolayısıyla kararları kendisi almaktadır. Bu organ:

2.1. Bakanlar düzeyinde (Dışişleri ve Savunma Bakanları), yılda iki defa olağan olarak toplanmaktadır. Toplantı yeri Konsey'e başkanlık yapan üye ülkenin başkentidir. Fakat, Bakanlar Konseyi, Kurucu Andlaşmanın VIII. Md.'sinin 3. Prg.'ı gereğince olağanüstü hallerde de toplanabilmektedir(14). Bakanlar Konseyi'nin sınırlı bir şekilde toplanması nedeniyle, BAB bünyesinde sürekliliği sağlamak amacıyla, Konsey;

2.2. Büyükelçiler ve askeri delegeler düzeyinde de (Daimi Konsey) toplanmakta ve karar alma sürecine konu teşkil eden hususlarda karar verebilmektedir. Daimi Konsey, BAB Genel Sekreterinin başkanlığında, gündeme göre, gerek büyükelçiler ve gerekse askeri delegeler (üye ülkelere göre Bakanlarını veya Genel Kurmay Başkan'larını temsil edenler) düzeyinde her hafta toplanmaktadır. Daimi Konsey, Bakanlar Kurulu Konseyi'nin gündemini Çalışma Gruplarının(15) katkılarıyla hazırlamakta, diğer bir ifadeyle alınacak kararlara ilişkin ön çalışmaları yapmaktadır. Bakanlar Konseyi, Daimi Konsey'i çeşitli konularda çalışmalar yapmak üzere görevlendirebilmektedir(16). Daimi Konsey'de Çalışma Gruplarından yardım isteyebilmektedir. Bu süreçte :

2.3. Çalışma Gruplarının karar alma mekanizmasındaki rolleri önemli olmaktadır. Zira, Bakanlar düzeyinde alınacak kararlarda, Konsey toplantısından önce, ilgili Çalışma Grupları kendi sahalarında araştırmalarını yapıp, ulusal düzeydeki temsilcilerin görüşlerini almakta ve bu hususta ulusal devletlerin politikalarını soruna yönelik olarak saptamakta ve Bakanlar Konseyi'nin toplantı gündemini hazırlayan Daimi Konsey'e sunmaktadırlar. Örneğin, silahlı kuvvetlerle ilgili bir karar tesis edilecekse, Bakanlar Konseyi toplanmadan önce, Genel Kurmay Başkanları bir araya gelerek konuya ilişkin görüşlerini belirtmektedirler(17). Bu toplantıların gündemi, aşağıda belirteceğimiz gibi, Askeri Delegeler Grubu tarafından hazırlanmaktadır. Konsey Çalışma Gruplarını, daimi gruplar, uzun vadeli sorunlarla görevlendirilmiş gruplar ve özel sorunlarla ilgilenen gruplar olarak üçe ayırmak olasıdır.

2.3.1. Daimi gruplar kendi aralarında altıya ayrılmaktadırlar. Bunlardan;

2.3.1.1. Konsey Çalışma Grubu, Brüksel'de BAB'nin bünyesinde görevlendirilen ulusal delegasyon temsilcilerinden, diğer bir ifadeyle Daimi Konsey temsilcilerinin yardımcılarında oluşmakta ve Daimi Konsey'in kendisine sunacağı konuları hazırlamaktadır. Bu grup, Bakanlar Konseyi toplantılarını hazırlamada Daimi Konsey'e yardımcı olmaktadır. Ayrıca, Konsey Çalışma Grubu, Bakanlar Konseyi'ne sunulmak üzere, genel, kurumsal ve politik sorunlar ile ilgili bilgileri Daimi Konsey'e iletmektedir.

2.3.1.2. İkinci grubu oluşturan Askeri-Siyasi Grup, ihtiyaca göre ulusal askeri ve siyasi otoritelerin sözcüleri gibi hareket eden ulusal delegelerden

oluşur. Grup, Petersberg Deklarasyonunda belirtilen görevler çerçevesinde BAB'nin operasyonel rolünü ilgilendiren konularda, askeri-siyasi problemlerde ve Konsey denetiminde sürdürülen diğer askeri-siyasi hususlarda Konsey'e yardımcı olmaktadır.

2.3.1.3. Daimi grupların üçüncüsü Askeri Delegeleler Grubudur. Bu grup, Genel Kurmay Başkanlarını temsil eden delegeleri biraraya getirmekte ve Konsey'in istemiyle Genel Kurmay Başkanlarının toplantılarını hazırlamakta, askeri planlamalar konusundaki tüm çalışmalar üzerinde görüş vermekte ve değerlendirmelerde bulunmaktadır.

2.3.1.4. Uzay Grubu, Konsey'in dördüncü daimi çalışma grubu olarak, BAB tarafından uzay ile ilgili veya İspanya'nın Torrejón'daki Uydu Merkezi'nin çalışmalarına katkı sağlamak amacıyla çalışmalarını sürdürmektedir.

2.3.1.5. Teşkilat ve Bütçe Komitesi beşinci daimi grubu oluşturmakta ve örgütlenme ile ilgili kararlara yönelik gerekli tavsiyeleri hazırlama, teşkilatlanma, personel, mali ve diğer tüm ihtiyaçları inceleme amaçlı olarak çalışmaktadır.

2.3.1.6. Son olarak, yılda iki defa toplanan ve her ulusal otorite temsilcilerinden oluşan Güvenlik Komitesi de daimi gruplar kategorisinde yer almaktadır.

2.3.2. Uzun vadeli sorunlarla görevlendirilmiş iki grup bulunmaktadır. Bu gruplardan;

2.3.2.1. Birincisi, yani Özel Çalışma Grubu, savunma ve dışişleri üst düzey sorumlularından oluşmakta ve uzun süreli politik sorunları inceleyerek, Konsey'in siyasi konulardaki kararların alınmasına yardımcı olmaktadır. Siyasi karar önerileri, bu grup tarafından tartışılmakta ve Konsey'e sunulmaktadır.

2.3.2.2. Askeri amaçlı karar önerilerinin hazırlanması ise ikinci grup, yani uzun vadeli askeri sorunları inceleyen Savunma Bakanları Temsilcileri Grubu tarafından yapılmaktadır.

2.3.3. Özel bir takım konular ise daimi olmayan çalışma grupları tarafından incelenmekte ve ulaşılan sonuçlar Daimi Konsey'e sunulmaktadır. Örneğin, Siyasi-Askeri Çalışma Grubu, Akdeniz Grubu, Açık Sema Uzmanlar Grubu ve Avrupa'daki Konvensiyonel Güçler ile ilgili Denetim Uzmanları Grubu(18).

Diğer yandan fonksiyonel yapısı itibarıyla:

2.4. BAB'nin, gerek barış zamanında, gerekse uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiği, krizlerin doğduğu ve haksız saldırı fiillerin yapıldığı zamanlarda da karar tesis etmesi olasıdır.

2.4.1. Barış zamanında, BAB, gerek Kurucu Andlaşmasıyla, gerekse daha sonra üye devletler arasında kabul edilmiş her belgeyle kendisine yüklenilmiş görevlerini yerine getirmeye çalışırken, görev alanıyla ilgili çeşitli kararlar alabilmektedir. Örneğin, örgüte yeni üyelerin alınması, üçüncü ülkelerle ilişkiye geçilmesi veya ilişkilerin geliştirilmesi, BAB bünyesinde askeri güçlerin yapılandırılması, ikinci derecede organların (*organes subsidiaires*) kurulması gibi konularda BAB Konseyi « *consensus* » ile karar verme yetkisine sahiptir(19).

2.4.2. Uluslararası barış ve güvenliğin tehdit edildiği, krizlerin doğduğu ve haksız saldırı fiillerin yapıldığı zamanlarda BAB, Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşması düzenlemelerine uygun olarak, Değiştirilen Brüksel Andlaşması gereğince karar(lar) tesis etmesi mümkündür. Örneğin, Değiştirilen Brüksel Andlaşmasının V. Md.'sinde, üye devletlerden birisi Avrupa'da silahlı saldırıya uğradığında, diğer devletler bu ülkeye Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşmasının 51. Md.'si uyarınca, « *güçlerinin tüm imkanlarını kullanarak askeri ve diğer yardım ve desteği* » yapacakları öngörülmektedir. İşbu madde, saldırıya uğrayan devlete yapılacak askeri ve diğer yardım ve desteği otomatik bir mekanizmaya bağlamaktadır. Zira, anılan madde de, yapılacak yardım türünün, kapsamının ve uygulama usulünün belirlenmesinde herhangi bir BAB organı doğrudan görevlendirilmemiştir. Üye devletler, saldırıya uğrayan devlete yardım etmeye yönelik geniş hareket alanına sahip olmaktadır. Çünkü, V. Md.'de bahsi geçen üye ülkelerin « *güçlerinin tüm imkanlarını kullanarak askeri ve diğer yardım ve desteği vereceklerdir* » tümcesi soyut olmanın yanı sıra muğlaktır da denilebilir. Zira, üye ülkelerin güçlerini ölçecek ve güçleri oranında üye ülkeleri yardım yapmaya yöneltecek bir mekanizma bu düzenleme itibarıyla bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle, yapılacak yardımın türüne, kapsamına ve şekline yönelik üye ülkeler, ulusal hukuklarının düzenlemelerine uygun olarak bizzat kendileri karar vermektedirler. Ayrıca, saldırıya uğrayan devlete yapılacak yardımların Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşmasının 51. Md.'si düzenlemelerine uygun olması gerekmektedir. Yani, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, saldırıya uğrayan devlet lehine gerekli önlemleri alıncaya kadar, BAB'nin diğer üyeleri saldırıya maruz kalan devlete kolektif meşru müdafaa kapsamında gerekli yardımları yapabilmektedirler. Fakat, kolektif meşru müdafaa kapsamında alınan önlemlerin derhal Güvenlik Konseyi'ne bildirilmesi gerekmektedir (Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşmasının 51. Md.'sinin 2. Cümlesi, Değiştirilen Brüksel Andlaşmasının VI. Md.'si).

Diğer yandan kolektif meşru savunmanın yanı sıra, uluslararası barışın bozulması, tehdit edilmesi ve haksız bir saldırı fiilinin oluşması halinde, bu

konulara ilişkin Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin karar veya kararları öngördüğü takdirde, BAB, bölgesel bir örgüt olarak saldırıya uğrayan devlet(ler) lehine askeri operasyonlara katılabilir. Bunun gerçekleşebilmesi için de, BAB Bakanlar Konseyi'nin olumlu karar vermesi gerekmektedir. Bu tür bir karar, Değiştirilen Brüksel Andlaşmasının VIII. Md.'sinin 3. Prg.'ı gereğince ve Petersberg Deklarasyonunda belirtilen görevler(20) kapsamında da alınabilir. Zira, eğer uluslararası sistemde bir kriz oluştuğunda veya barışa karşı bir tehdit ve saldırı tespit edildiğinde, üye ülkelerden biri bu durumlar karşısında izlenecek yöntemi görüşmek üzere Konseyi derhal toplantıya davet edebilmektedir(21). Bu durumda, ilk etapta, tespit edilen krize, tehdide ve saldırıya yönelik, Konsey « *consensus* » çerçevesinde uygulayacağı yöntemi belirlemektedir(22). Şüphesiz Konsey tarafından benimsenecek olan yöntem, meydana gelen kriz, tehdit ve saldırının niteliğinden ve üye ülkelerin ulusal çıkarlarından, dolayısıyla tutumlarından bağımlı olmaktadır. Yani, sorun çok ciddi boyutlarda uluslararası barış ve güvenliği tehdit ediyorsa (krizin had safhaya ulaşması gibi) veya haksız bir saldırı fiili meydana gelmişse ve soruna müdahale konusunda BM Güvenlik Konseyi, BAB'ne yetki geçiriminde bulunmuşsa, BAB Bakanlar Konseyi sorunun çözümüne yönelik « *consensus* » ile derhal eyleme geçme kararı verebilir. BAB'nin bu tür bir eylem kararında özellikle kriz zamanında, BAB kararlarının uygulamasına üçüncü ülkelerin ortak edilmesi olasıdır. Örneğin, Yugoslavya'ya karşı ambargo ile ilgili BM Güvenlik Konseyi kararlarının uygulanması için Tuna Nehri üzerinde sürdürülen gümrük operasyonu konusunda, BAB ile Bulgaristan, Macaristan ve Romanya arasında 20 Mayıs 1993 tarihinde üç tane uzlaşma (ittifak) muhtırası (*mémorandum d'entente*) imzalanmış ve bu uzlaşma muhtıralarının imzalanmasına olanak sağlayan 1993 ilkbaharındaki BAB kararlarına, ilgili üç devlet ortak olmuşlardır(23). Diğer yandan, eğer, BAB Konseyi, yukarıda belirtilen derhal müdahale etme kararı vermeyecek olursa, soruna yönelik incelemelerde bulunmak ve kendine gerekli olan bilgileri toplamak amacıyla *ad hoc* gruplar oluşturmanın yanı sıra konuyla ilgili çalışma gruplarını ve ikincil organları görevlendirebilmektedir. BAB Konseyi, bu grup ve organlardan gelen bilgiler doğrultusunda, gerek soruna yönelik müdahale kararı alabilir veya önceden müdahale kararı almışsa sorunun sona erdirilmesinde kullanılacak yöntem(ler)i iyice somut hale getirebilir(24). Değiştirilen Brüksel Andlaşması itibarıyla (Birleşmiş Milletler'in iznine bağlı olarak) barışı koruma ve yeniden tesisi amacıyla tam üyelerinin katılımıyla bölgesel ve uluslararası krizlere müdahale edebilen BAB, bu tür müdahalelere diğer statülere sahip üyelerine de çeşitli düzeylerde katılma olanağı tanımaktadır. Ancak, karar alma mekanizmasında tam üyelere tanınan bütün haklardan, diğer statülerde bulunan devletlerin yararlanmaları olası olmamakta veya şarta bağlanmaktadır.

3. Ortak üyelerin, gözlemcilerin ve ortaklık ülkelerinin karar alma sürecine katılımı

3. 1. Ortak üyeler

BAB'ne üye ülkelerin 10 Aralık 1991 tarihli Maastricht Deklarasyonu, NATO'ya üye olupta Avrupa Birliği'ne üye olmayan Devletlerin BAB'ne sadece ortak üyelik statüsü kazanabileceklerini öngörmektedir. Bu bağlamda, Türkiye, İzlanda ve Norveç, Yunanistan'ın 6 Mart 1995 tarihinde BAB'ne tam üye olmasıyla birlikte bu örgüte ortak üyelik statüsü elde etmişlerdir(25). Bu statü konusunda, ortak üyelerin görev ve yetkileri 20 Kasım 1992 tarihli belgede düzenlenmektedir(26). Ortak üyeler, Değiştirilen Brüksel Andlaşmasının VIII. Md.'sinde öngörülen düzenlemeler saklı kalmak kaydıyla, Konsey, Konsey Çalışma Grupları ve Konseye bağlı ikincil organların toplantılarına katılabilmektedirler. Böyle olmakla birlikte, üye devletlerin çoğunluğunun veya Konsey Başkanlığını yürüten ülke de dahil olmak üzere üye devletlerin yarısının istemiyle, bu toplantılar sadece tam üyelerin katılımıyla sınırlı tutulabilmektedir. Toplantılara katılan ortak üyelere söz hakkı verilmekte, fakat tam üyeler arasında « *consensus* » ile alınacak bir kararı bloke etme yetkisi ise tanınmamaktadır (Ortaklık Belgesi 3. Md.).

Üye devletlerin çoğunluğunun veya Konsey Başkanlığını yürüten ülke de dahil olmak üzere üye devletlerin yarısı tarafından alınan aksi yöndeki bir kararı olmadıkça, ortak üyeler, tam üyelerin aldığı kararların uygulanmasına iştirak edebilmektedirler. Diğer yandan, ortak üyeler, BAB askeri operasyonlarına askeri kuvvetleri ile katılabilmektedirler. Ortak üyelerin, BAB karar alma sürecine iştirakleri Ortaklık Belgesi'nin 4. Md.'sindeki düzenlemeler hariç sadece tam üyeler tarafından alınan kararların uygulanmasına yöneliktir. Diğer bir ifadeyle, bu devletler, kararların tesisinde herhangi bir rol oynamamakta fakat alınan kararların icrasına katılabilmektedirler. Bu durumda, ortak üyelerin iradelerini veya politikalarını BAB bünyesine direkt olarak yansıtmaları olası gözükmemekte, fakat ulusal çıkarlarına uygun gördükleri kararların uygulanmasına katılma şansına da sahip olmaktadır. Ancak, belirttiğimiz gibi, Ortaklık Belgesinin 4. Md.'si bu konuda farklı bir düzenleme içermektedir. Zira, bu maddeye göre, daha önce ortak üyelerin içinde buldukları ve BAB'ne transfer edilecek olan kurum ve kuruluşlarla ilgili fonksiyonlar konusunda ortak üyeler, tam üyelerin sahip oldukları hak ve yükümlülüklerle sahip olabilmektedirler. Bu bağlamda, ortak üyelere ait bir kurum ve kuruluşun BAB'ne transfer edilmesi durumunda salt bu kurum ve kuruluşun görev kapsamına giren her türlü konuda ortak üyeler tam üyelerin sahip olduğu hak ve yükümlülüklerle kavuşabilmektedirler. Örneğin, 4 Aralık 1992 tarihinde, Avrupa Bağımsız Programlar Grubu'nu (*Groupe européen indépendant des programmes-GEIP*) oluşturan on üç ülke (Türkiye'de bu on üç ülke içerisinde yer almaktadır), bu Grubun BAB'ne entegre edilmesine karar vermiş ve bu

doğrultuda BAB Bakanlar Konseyi’de aynı tarihte, GEIP’in devamı niteliğinde olan ve silahlanma alanında işbirliği konularında yetkilendirilen Batı Avrupa Silahlanma Grubu’nu BAB’nin ikincil bir organı olarak kurmuştur. BAB’ne ortak üye olan Türkiye ve Norveç aynı zamanda GEIP’inde üyesi oldukları için BAB bünyesinde Batı Avrupa Silahlanma Grubu’yla ilgili konularda tam üyelerin sahip olduğu hak ve yükümlülüklerle sahip olabilmektedirler. Diğer bir ifadeyle, Batı Avrupa Silahlanma Grubu’nun görev alanına giren konularda BAB bünyesinde bir karar alınacak ise, bu iki ülke karar alma sürecine veya karar almaya doğrudan katılabilmektedirler. Ayrıca, BAB Bakanlar Konseyi tarafından Değiştirilen Brüksel Andlaşmasının VIII. Md.’sinin 2. Prg.’ına istinaden 19 Kasım 1996 tarihinde ikincil bir organ olarak kurulan Batı Avrupa Silahlanma Örgütü’nde de ortak üyelere tam üyelerin sahip olduğu tüm hak ve yükümlülükler tanınmaktadır (27). Böyle olmasına rağmen, AB üyesi olupta BAB’nde gözlemci statüsünde bulunan ülkeler, ortak üyelere nazaran aşağıda görülebileceği gibi bir takım konularda daha avantajlı bir konuma sahip bulunmaktadırlar.

3. 2. Gözlemciler

Gözlemcilerin(28) BAB bünyesindeki hak ve yükümlülükleri, 20 Kasım 1992 tarihli belgede düzenlenmiştir(29). Bu belge, BAB üye ülkeleri ile Danimarka ve İrlanda temsilcilerinin ortak toplantısının ardından kabul edilmiş ve bu iki ülke gözlemci olarak BAB’ne iştirak etmişlerdir. Gözlemci ülkeler, Değiştirilen Brüksel Andlaşması’nın VIII. Md.’sindeki hükümler saklı kalmak şartıyla, BAB Konsey toplantılarına katılabilmektedirler. Ancak, BAB tam üyesi ülkelerin çoğunluğunun veya Konsey Başkanlığını yürüten üye ülke de dahil olmak üzere tam üyelerin yarısının istemiyle, bu katılım sadece tam üyelerle sınırlı tutulabilmektedir. Gözlemciler, Konsey Çalışma Gruplarında ve istek üzerine BAB bünyesindeki toplantılarda söz almaya davet edilebilmektedirler.

Gözlemci ülkelerin, BAB ile 20 Kasım 1992 tarihli belge aracılığıyla kurulmuş hukuksal ilişkileri yeterli görülmemiş, dolayısıyla bu ülkelerin örgüt ile olan bağlarının dahada güçlendirilmesi amaçlanmıştır(30). Bu amaçla, 20 Kasım 1992 tarihli belgede düzenlenen hakların kapsamı gerek Amsterdam Andlaşmasıyla, gerekse BAB üyesi ülkelerin Erfurt kararı ile genişletilmiştir. Amsterdam Andlaşmasının 17. Md.’sinin 3. Prg.’ının 3. Cümlesi (eski J.7. Md.’sinin 3. Prg.’ının 3. Cümlesi), Avrupa Birliği’nin talebiyle, BAB tarafından, barışın tesisi dahil, krizlerin yönetimi için savaç (*combat*) gücü görevlerine, barışın sürdürülmesi görevlerine, tahliye ve insani görevlere ilişkin operasyonların yapılması halinde, tüm AB üyesi ülkelerin bu operasyonlara diğer üyelerin sahip olduğu hak ve yükümlülüklerle katılma haklarının olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca, bu düzenlemede, AB Konseyi’nin, BAB

kurumlarıyla uyuşum halinde, BAB bünyesinde alınacak kararlara ve planlamalara eşit haklarla tüm üye ülkelerin katılımları ve belirtilen operasyonlara katkı sağlamalarına olanak sağlayacak şekilde gerekli çalışmaları yapacağı belirtilmektedir.

Bu doğrultuda, BAB Bakanlar Konseyi, Almanya'nın başkanlığında Erfurt'ta 18 Kasım 1997'de yaptığı olağan toplantı sonucunda, Amsterdam Andlaşmasının 17. Md.'sinin 3. Prg.'na(31) uygun bir şekilde yürütülecek operasyonlara, gözlemci ülkelerin katılmalarına ilişkin önemli bir karar almıştır. Bu karara göre, eğer Avrupa Birliği, Amsterdam Andlaşmasının 17. Md.'sinin 3. Prg.'na uygun olarak BAB'ne başvuracak olursa, gözlemci ülkeler, Konsey, Çalışma Grupları ve yetkili Komitelerin gündeminde bulunan konuların görüşmelerine katılabilmektedirler. Erfurt Kararın 3. Md.'sine göre, gözlemci bir ülke, Avrupa Birliği'nin isteğiyle BAB tarafından sürdürülen bir operasyona katılmak istediğini BAB Daimi Konseyi'ne bildirecek olursa, bu ülke askeri güçleriyle veya diğer teçhizatıyla operasyona ve bu operasyonla ilgili karar alma sürecine ve planlama çalışmalarına tam üyelerin sahip olduğu hak ve yükümlülüklerle katılma hakkına sahip olmaktadır. Bu durumda, gözlemci ülkeler, ulusal politikalarını operasyonun planama ve yürütme aşamalarına yansıtabilmektedirler. Zira, bu konularda veto haklarını işletmeleri hukuksal açıdan mümkün gözükmemektedir. Çünkü, Değiştirilen Brüksel Andlaşmasında üye ülkelerin yürüteceği operasyonlara ilişkin sarıh bir karar alma prosedürü bulunmamasına rağmen, işbu Andlaşmanın VIII. Md.'sinin 4. Prg.'ında yer alan, « başka bir oylama prosedürü yoksa veya kararlaştırılmayacaksa, Konsey kararlarını oybirliği ile alır » tümcesi, yürütülecek operasyonlara yönelik karar alma prosedürünü zimmende olsa düzenlemektedir. Bu bağlamda, yürütülecek operasyonlara yönelik başka bir oylama prosedürü yoksa ve üye ülkeler bu konuda başka bir oylama prosedürüne karar veremeyecek olurlarsa, yukarıda belirttiğimiz gibi, Değiştirilen Brüksel Andlaşması'nın VIII. Md.'sinin 4. Prg.'ı, Konsey'e oybirliği ile karar alma yetkisi tanımaktadır. Böyle bir durumda, gözlemciler, kendilerine tanınan haklar bakımından « *consensus* »'ü bozucu bir tavır takınmaları, diğer bir ifadeyle veto haklarını kullanmaları olasıdır.

Ancak, yürütülecek operasyonlarla ilgili, başka bir oylama prosedürü belirlenebilir, fakat bu konuda da üye ülkeler arasında « *consensus* »'ün sağlanması gerekmektedir. Hukuksal açıdan böyle bir olasılığa rağmen, BAB bünyesinde alınacak önemli kararlarda tam üyelerin ulusal egemenliklerini doğrudan ilgilendiren alanlarda bir sınırlamaya gitmeleri politik açıdan pek de mümkün gözükmemektedir. Gözlemci ülkelerin, Avrupa Birliği'nin isteği üzerine BAB'nin yürüteceği askeri veya polisiye operasyonlara katılım hakları Amsterdam Andlaşmasıyla dahada genişletilmiş ve gözlemci ülkeler, ortak üyelere ve ortaklık ülkelerine oranla daha avantajlı duruma gelmişlerdir.

3. 3. Ortaklık ülkeleri

Ortaklık ülkeleri statüsü, BAB Bakanlar Konseyi ve dokuz merkez ve doğu Avrupa ülkesi (Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Romanya ve Slovakya Cumhuriyeti)(32) tarafından 9 Mayıs 1994 tarihli Kirchberg Deklerasyonu ile kabul edilmiştir. Bu Deklerasyondan önce, Petersberg Deklarasyonu aracılığıyla, belirtilen dokuz ülke ile 19 Haziran 1992 tarihinde bir « görüşme forumu » oluşturulmuştur. Ortaklık ülkeleri statüsü, Değiştirilen Brüksel Andlaşmasında herhangi bir değişikliğe neden olamamakta ve ortaklık ülkelerine, Petersberg Deklarasyonunun II. Kısımının 4. Prg.'ında belirtilen konularda (barışın tesisi dahil, krizlerin idaresi için savaş gücü görevleri, barışın sürdürülmesi, üye ülke uyruğundaki kişilerin tahliyesi ve insani görevler), BAB tarafından alınan kararlarının uygulanmasına ve planlamasına katılabilme şansı vermektedir (Kirchberg Deklarasyonuna ek olarak yayımlanan ortaklık ülkelerine ilişkin belgenin 2. Md.'si). Fakat, üye ülkelerin çoğunluğunun veya Konsey Başkanlığını yürüten üye ülke de dahil olmak üzere üye ülkelerin yarısının alacağı kararla bu katılım hakkı sadece tam üyelerle sınırlı tutulabilmektedir(33).

Diğer yandan, ortaklık ülkeleri, askeri güçleriyle ilgili verileri BAB'ne sunmak üzere davet edilebilmekte ve bu verilere istinaden bir takım özel operasyonlara katılımları önerilebilmektedir(34). BAB Bakanlar Konseyi, eğer ortaklık ülkelerini, bu tür operasyonlara davet ederse, bu ülkeler, operasyona yönelik Konsey'in karar alma sürecine ve operasyonların kumandanlık yapılarına tam üyelerin sahip olduğu hak ve yükümlülüklerle katılabilmektedirler. Kirchberg Deklarasyonuna ek olarak yayımlanan ortaklık üyelerine ilişkin belgede, BAB'nin bu tür operasyonlarına her bir ortaklık üyesinin katılımı, hak ve yükümlülükleri, duruma göre belirleneceği vurgulanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, BAB Konseyi, bu konuda ilgili devletlerin hak ve yükümlülüklerini belirlemede tam yetkiye sahip olmaktadır.

Ayrıca, ortaklık üyelerinin Konsey toplantılarına katılımı olasıdır, fakat tam üyelerin kendi aralarında « consensus » ile alacağı kararları bloke etmeleri mümkün değildir. Bu bağlamda, ortaklık üyelerinin BAB karar mekanizmasında kendisine bahsedilen hak ve yükümlülükler çerçevesinde etkin olarak devreye girmeleri son derece zor gözükmemektedir. Ancak, katılacakları özel operasyonlarda karar mekanizmasına ulusal politikalarını yansıtma olanağı mümkün olabilmektedir. Fakat, bu tür özel operasyonlara katılımları, yukarıda belirttiğimiz gibi, BAB üyelerinin kararına bağlı olmakta, fakat bu kararın nasıl ve ne şekilde alınacağı konusunda ise Kirchberg Deklarasyonuna ekli ortaklık ülkeleri ile ilgili belgede herhangi bir açıklamada bulunulmamaktadır. Böyle olmakla birlikte, Değiştirilen Brüksel Andlaşması'nın VIII. Md.'sinin 4. Prg.'ına istinaden BAB Konseyi'nin kararlarını genel olarak oybirliğiyle alması

nedeniyle, bu konuda da karar prosedürünün oybirliğine bağlanma olasılığını güçlendirmektedir.

SONUÇ

Değiştirilen Brüksel Andlaşmasının ve bu andlaşmayla birlikte kabul edilen BAB ile ilgili üç Protokolün ve özellikle 1984 Roma Deklarasyonundan buyana çeşitli BAB Deklarasyonlarının, BAB'nin karar alma sürecinin işletilmesinde doğrudan veya dolaylı olarak etkilerinin olduğunu söyleyebiliriz. BAB karar alma mekanizması, genel anlamda ulusal devletlerin politikalarının uyuşumu üzerine konuşlandırılmış, çeşitli özel alanlarda oybirliği dışında benimsenen karar prosedürleri örgütü süpranasyonal karakterli kılmaya yetmemiş, dolayısıyla BAB işbirliği çerçevesinde farklı statülere sahip çok sayıda Avrupa ülkesini biraraya toplamıştır. BAB bünyesinde karar alma prosedürünün mevcut şartların yapısına göre değişme olasılığı oldukça fazla gözükmektedir. Zira, AB üyesi olupta BAB'inde gözlemci statüsünde bulunan ülkelerin Erfurt Kararına istinaden bir takım konularda BAB karar alma mekanizmasına tam üyelerin sahip olduğu hak ve yükümlülüklerle katılımlarının sağlanması, BAB karar alma prosedürünün şartlara nedenli adapte edilebileceğini göstermesi açısından önemli bir örnek teşkil etmektedir.

AB'nin istemiyle BAB'nin sürdüreceği operasyonlara yönelik gözlemci ülkelerin BAB karar sürecine ulusal politikalarını yansıtmaları mümkün olabilirken, ortak üyeler ile ortaklık ülkelerinin bu tür bir şans bulunmamaktadır. Dinamik bir yapıya sahip olan BAB'nde, karar alma mekanizması katı olmayan bir yapıya ve ülkelerin statülerine göre adapte edilebilme özelliğine sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat, Amsterdam Andlaşmasının 17. Md.'sinin 1. Prg.'ının 2. Bendinin 2. Cümlesinde öngörüldüğü gibi BAB'nin AB'ne entegre edilebilme olasılığı, BAB karar alma mekanizmasını etkileyecektir. Herşeyden önce, BAB'nin AB'ne entegrasyonuna Avrupa Konseyi (Avrupa Birliği'nin) karar verecektir(35). BAB'nin AB'ne entegrasyonu halinde, üye ülkelerin savunma ve güvenlik alanında kararları nasıl alacakları konusunda genel ve soyut varsayımlar yapılabilir. Zira, bu entegrasyon ile ilgili Amsterdam Andlaşması detaylı bir düzenleme içermemektedir, fakat 17. Md.'nin 2. Prg.'ının son cümlesi, bu konuda üye ülkelerin anayasal düzenlemelerine (iç hukuklarına) uygun bir karar almalarını salık vermektedir.

BAB'nin AB'ne entegrasyonu, hiçbir savunma paktına tam üye olmayan dört AB ülkesinin (Avusturya, Danimarka, Finlandya ve İsveç) ve NATO'nun Avrupa'da sürekli etkin olmasını isteyen İngiltere ile birlikte diğer tüm üyelerin onayına bağlı bulunmaktadır. Diğer yandan, entegrasyon halinde, Avrupa yapılanması AB bünyesinde savunma ve güvenlik alanını da kapsayacak şekilde

genişleyecek, ancak savunma ve güvenlik konusunda kararların AB yetkili organlarında (BAB organlarının AB organlarına entegre edileceği varsayılacak olursa) oybirliği ile alınması muhtemel olacaktır. Çünkü, savunma ve güvenlik konuları üye ülkeler tarafından birinci dereceden egemenlik alanları olarak kabul edilmektedir. Oybirliği dışında başka bir karar prosedürünün kabulü, üye ülkelerin bu konuda AB'ne yetki devrinde bulunmalarından bağımlıdır. Diğer bir olasılıkta, AB Konseyi'nin savunma ve güvenlik alanlarında karar vermesi gerektiği zaman, üye ülkelerin dışişleri ve savunma bakanları düzeyinde toplanarak ve BAB bünyesinde güncel olarak uygulanan karar prosedürünün AB'nde de işletilmesidir. Ancak, bu saptamalar sadece varsayımsaldır ve bu konuya ilişkin nihai kararlar Avrupa Birliği içerisinde alınmak durumundadır.

DİPNOTLAR

- (1) Federal Almanya'nın yeniden silahlandırılması konusunda bkz., Armand IMBERT, **L'Union de l'Europe Occidentale**, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1968, ss. 1-6.
- (2) BAB'nin esasen Federal Almanya'nın yeniden Avrupa güvenlik ve savunma sistemine entegre edilmesi amacına yönelik olarak kurulduğu genel olarak kabul edilmektedir. Zira, NATO, BAB'nden önce kurulmuş ve Batı Avrupa ülkelerinin çoğu NATO aracılığıyla savunma ve güvenliklerini Doğu Blokuna karşı garantiye almışlardı. Değişik görüşler için bkz.;
 - Kamuran REÇBER, *Le Rôle de l'Union de l'Europe Occidentale dans le Système de Sécurité et de Défense européennes*, Thèse pour le Doctorat en Droit, Université de Nice, novembre 1997, ss. 7-13 ;
 - Petros THEODOROPOULOS, *L'Union de l'Europe Occidentale et la Construction européenne*, Thèse de Doctorat, Faculté de Droit, Centre d'Etudes de Défense et de Sécurité Internationale, Université Grenoble II, 1992, ss. 14-21).
- (3) Bkz., Vittorio BADINI CONFALIONIERI, « L'U. E. O. et L'unification européenne », **Politique Etrangère**, 24eme année, No 6, ss. 605-611.
- (4) Brüksel Andlaşması için bkz., P. REUTER ve J. COMBACAU, **Institutions et Relations Internationales**, Thémis, 1980, s. 3.
- (5) Saar ile ilgili F. Almanya ve Fransa arasındaki bir dizi sözleşme, F. Almanya'nın NATO'ya girişine dair Protokol, F. Almanya'nın üçlerle (ABD, İngiltere ve Fransa) olan sözleşmesi.

- (6) Patrice VAN ACKERE, « Le processus décisionnel au sein de l'UEO », **Le Trimestre du monde**, 3e trimestre, 1993, s. 189.
- (7) BAB'nin süpranasyonal karakteri için bkz., Guy HERAUD, « La Supranationalité dans l'Organisation de l'Union de l'Europe Occidentale », **Revue du Droit Public et de la Science Politique**, Soixante et unième année, 1955, ss. 304-329.
- (8) Avrupa Birliği'nin kurumsal ve hukuksal yapısı için bkz., Mehmet GENÇ, **Avrupa Topluluklarının Kurumsal ve Hukuksal Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Bursa, 1993.
- (9) II. Protokolün VI. Md.'sinin 2. cümlesi şu şekilde düzenlenmiştir : « *Büyük Britanya ve İrlanda Krallığı, Avrupa Müttefik Başkomutanına tevdi edilen britanik kuvvetlerin sayısal gücünü, yani dört tümen, ikinci hava taktik gücü veya Avrupa Müttefik Başkomutanı'nın yeniden sunmayı tasarlayacağı dengeli bir savaş gücüyle ilgili tüm kuvvetleri, Almanya dahil Avrupa Kıtası üzerinde, bulundurmaya devam edecek. Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Krallığı, andlaşmaya taraf devletlerin Avrupa Müttefik Başkomutanı'nın görüşü doğrultusunda alacakları oyçokluğu kararına karşı bu güçleri çekemezler (...)* ».
- (10) Protokoller için bkz., Armand IMBERT, op. cit., ss. 202-233.
- (11) III. Protokolün III. Md.'si.
- (12) Bu kararlar için bkz.;
- Kamuran REÇBER, op. cit., ss. 45-46.
 - Marie José GARVANESE, L'Evolution de l'Union de l'Europe Occidentale (Défense et Edification de l'Europe 1955-1988), Thèse pour le Doctorat en science politique, Université de Paris Sud, 1988, ss. 30-31.
- Rakkamlar için bkz. ;
- Petros THEODOROPOULOS, op. cit., s. 83.
 - Guiseppe VEDOVOTO, « Application du Traité de Bruxelles-Réponse de l'Assemblée de l'UEO », **Assemblée de l'UEO**, Rapport Présenté au Nom de la Commission des Questions de Défense et des Armements, Document No 482, le 16 juin 1969, s. 4.
 - Francis TANGHE, « Application du Traité de Brüksel-Réponse au Dix-neuvième Rapport Annuel du Conseil », **Assemblée de l'UEO**, Rapport Présenté au Nom de la Commission des Questions de Défense et des Armements, Document No 638, le 21 mai 1974, s. 5.
- (13) Bkz., 21 numaralı dipnot.

- (14) Belirtmek gerekirken, siyasi karakterli kararlar Bakanlar Konseyi tarafından alınmaktadır.
- (15) Konsey Çalışma Gruplarını kendisi belirler. Bu gruplar için bkz.:
- **L'UEO Aujourd'hui**, Secrétariat Général de l'UEO, Brüksel, 1997, ss. 34-36;
 - Sir Russell JOHNTSON, L'Union de l'Europe Occidentale, **Assemblée de l'U. E. O.**, Rapport d'Information Présenté au Nom de la Commission pour les Relations Parlementaires et Publiques, mars 1995, Paris, ss. 47-49 ;
 - Patrice VAN ACKERE, **L'Union de l'Europe Occidentale**, PUF, Que sais-je ?, Paris, 1995, ss. 69-71.
- (16) Örneğin, 19 Kasım 1996 tarihli Deklarasyonun 17. Md.'sine göre, Bakanlar Konseyi, NATO ile ivedilikle ve işbirliği halinde, NATO imkanlarının BAB tarafından kullanılması modelleri üzerine bir çerçeve andlaşması hazırlamakla Daimi Konseyi görevlendirmiştir.
- (17) Bakz., Patrice VAN ACKERE, **L'Union de l'Europe Occidentale (...)**, op. cit., s. 86.
- (18) Diğer yandan, BAB bünyesinde, EUROGROUPE'un çeşitli aktivitelerinin BAB'ne aktarılması konusunda çeşitli çalışma grupları oluşturulmuştur. Bkz., **L'UEO Aujourd'hui**, op. cit., s. 36.
- (19) Bu tür konularda BAB Bakanlar Konseyi karar almaktadır.
- (20) Petersberg Deklarsyonu BAB bünyesinde oluşturulan askeri güçler aracılığıyla kriz zamanlarında Kuzey Atlantik Andlaşmasının 5. Md.'si ve Değiştirilen Brüksel Andlaşmasının 5. Md.'si dışında kalan aşağıdaki konularda askeri operasyonların düzenlenebileceğini belirtmektedir :
- Uyuşukların tahliyesi ve insani yardım görevleri,
 - Barışı sürdürme görevleri,
 - Barışın sürdürülmesi operasyonları dahil, kriz yönetimi için savaş gücü oluşturulması görevleri (**Annuaire européen**, Vol. XL, 1992, s. 13). Bu operasyonlara katılım her üye devletin ulusal yetkisindedir ve zorunluluk oluşturmamaktadır. BAB'ne üye olmayan ülkelerde bu tür operasyonlara katılabilmektedirler. Örneğin Çekoslovakya 1991 yılında BAB'nin Irak ve Kuveyt'e düzenlediği operasyonlara sadece sağlık birimleri göndererek katılmıştır.
- (21) Kuruluşundan buyana ilk defa, BAB Bakanlar Konseyi 20 Ağustos 1987 tarihinde kurucu andlaşmasının VIII. Md.'sinin 3. Prg.'ı gereğince, İran-İrak savaşı sırasında Körfeze döşenen mayınları temizlemek amacıyla

Hollandalı başkan tarafından toplantıya çağırılmıştır. Bu toplantının ardından, Belçika, İtalya ve Hollanda deniz güçlerini körfez bölgesine göndermeye karar vermiş (Fransız ve İngiliz güçleri önceden bölgede bulunmaktaydı), F. Almanya bölgede bulunan bu ülkelerin askeri güçlerini NATO bölgesi içerisinde destekleyeceğini ve Lüksemburg ise körfezde bulunan Belçika ve Hollanda güçlerine maddi destek vereceğini ilan etmiştir.

15 Eylül ve 14 Ekim 1987 tarihlerinde, La Haye' de yeni toplantılar yapılmış, ulusal karakterli aktiviteleri göz önünde bulundurarak, teknik ve politik düzeyde, üye ülkeler arasında işbirliğini arttırmayı amaçlayan önlemlerin alınması konularında görüşler dile getirilmiştir. 26-27 Ekim 1987 tarihli La Haye'deki toplantı sırasında, BAB Bakanlar Konseyi, üst düzey temsilciler kategorisinde danışma ve görüşmelerin sürdürülmesine ve arttırılmasına karar vermiş ve bu toplantının ardından, İngiltere'nin önerisi üzerine, bir görüşme sürecinin Genelkurmay Başkanları arasında çeşitli başkentlerde yapılması kararı alınmıştır (Ana GUIRADO, ve Eleonora KATSELI, L'Union de l'Europe Occidentale, Document d'Information, **Assemblée de l'U. E. O.**, Rapport Présenté au Nom de la Commission pour les Relations Parlementaires et Publiques, 1998, ss. 107-108). Benzer kararlar için bkz., (1991 Körfez Krizi ve Yugoslavya iç savaşı konularında), Kamuran REÇBER, op. cit., ss. 121-137. Diğer yandan, BAB, İran-İrak savaşında körfezdeki mayınların toplanması operasyonuna BM Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararına istinaden katılmıştır (BAB ile BM ilişkilerinin siyasi ve hukuki boyutları için bkz. ;

- M. SOELL, « Les relations politiques entre les Nations unies et l'UEO et leurs conséquences pour le développement de l'UEO », **Assemblée de l'U. E. O.**, Rapport Présenté au Nom de la Commission Politique, Document No : 1389, 8 Kasım 1993 ;
- Luisa VIERUCCI, **L'UEO : un partenaire régional des Nations unies ?**, Institut d'Etudes de Sécurité de l'Union de l'Europe Occidentale, Cahiers de Chaillot, No : 12).

- (22) Soruna müdahale zamanını ve genel olarak müdahale kapsamını belirler.
- (23) Ana GUIRADO, op. cit., s. 118.
- (24) Bu konuda bkz., ibid, ss. 108-130.
- (25) Türkiye, İzlanda ve Norveç'le ilgili (ortak üyeler) 20 Kasım 1992 tarihli belgenin 5. Md.'si, bu üç Devletin Yunanistan'ın BAB'ne üye olmasıyla birlikte ortak üyelik statüsüne geçeceklerini öngörmüştür. Yunanistan'ın tam üyeliğine kadar ilgili üç Devlet BAB bünyesinde gözlemci statüsünden yararlanmışlardır.

- (26) Benzer düzenlemeler için 19 Haziran 1992 tarihli Petersberg Deklarasyonunun III. Bölümüne bkz., (**Annuaire européen**, Vol. XL, 1992, ss. 16-17).
- (27) Batı Avrupa Silahlanma Grubu ve Batı Avrupa Silahlanma Örgütü konusunda bkz., Ana GUIRADO, op.cit., ss. 68-74.
- (28) BAB bünyesinde gözlemci olarak bulunan ülkeler şunlardır : Avusturya (1995), Danimarka (1992), Finlandya (1995), İrlanda (1992) ve İsveç (1995).
- (29) Bu belge ile ilgili bkz. : - **Annuaire européen**, 1992, op. cit., s. 15. ;
- Ana GUIRADO, Eleonora KATSELI, s. 47.
- (30) Örneğin, BAB'nin rolü, BAB'nin NATO ve Avrupa Birliği ilişkileri üzerine 22 Temmuz 1997 tarihli Deklarasyonda, BAB'nin gözlemci ülkelerin statülerine uygun, örgüt içerisindeki planlamalara ve karar alma mekanizmasına katılmaları hususunda çalışmalar yapacağı vurgulanmaktadır (Ana GUIRADO, ibid.).
- (31) Amsterdam Andlaşmasının J.17 Md.'sinin 3. Prg.'nin ilk cümlesine göre :
« *Avrupa Birliği, savunma alanına giren Birlik eylemlerini ve kararlarını uygulaması ve hazırlaması için BAB'ne müracaat eder* ».
- (32) Slovenya onuncu ortaklık üyesi olarak BAB'ne 26 Haziran 1996 tarihinde katılmıştır.
- (33) Bkz., 9 Mayıs 1994 tarihli Kirchberg Deklarasyonuna ekli ortaklık üyeleri statüsüne ilişkin belgenin 2. Md.'si (**Documents Actualité Internationale**, Ministère des Affaires étrangères, Numéro 13, 1er juillet 1994, ss.330-331)
- (34) Özel operasyonlara ilişkin ne Kirchberg Deklarasyonunda ve nede diğer belgelerde detaylı bir açıklama bulunmamaktadır.
- (35) Amsterdam Andlaşması 17. Md.'sinin 1. Prg.'nin 2. bendinin 1. cümlesi.

KAYNAKÇA

- Annuaire européen**, Vol. XL, 1992.
- BADINI CONFALIONIERI, Vittorio, «L'U.E.O. et L'unification européenne», **Politique Etrangère**, 24eme année, No 6.
- Documents Actualité Internationale**, Ministère des Affaires étrangères, Numéro 13, 1er juillet 1994.
- GARVANESE, Marie José, L'Evolutin de l'Union de l'Europe Occidentale (Défense et Edification de l'Europe 1955-1988), Thèse pour le Doctorat en science politique, Université de Paris Sud, 1988 (yayınlanmamış Doktora tezi).
- GENÇ, Mehmet, **Avrupa Topluluklarının Kurumsal ve Hukuksal Yapısı**, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı, Bursa, 1993.
- GUIRADO, Ana ve KATSELI, Eleonora, L'Union de l'Europe Occidentale, Document d'Information, **Assemblée de l'U. E. O.**, Rapport Présenté au Nom de la Commission pour les Relations Parlementaires et Publiques, 1998
- HERAUD, Guy, « La Supranationalité dans l'Organisation de l'Union de l'Europe Occidentale », **Revue du Droit Public et de la Science Politique**, Soixante et unième année, 1955, ss. 304-329.
- IMBERT, Armand, **L'Union de l'Europe Occidentale**, Librairie Générale de Droit et de Jurisprudence, Paris, 1968.
- JOHNTSON, Sir Russell, L'Union de l'Europe Occidentale, **Assemblée de l'U. E. O.**, Rapport d'Information Présenté au Nom de la Commission pour les Relations Parlementaires et Publiques, mars 1995, Paris, ss. 47-49;
- L'UEO Aujourd'hui**, Secrétariat Général de l'UEO, Bruxelles, 1997.
- REÇBER, Kamuran, Le Rôle de l'Union de l'Europe Occidentale dans le Système de Sécurité et de Défense européennes, Thèse pour le Doctorat en Droit, Université de Nice, novembre 1997 (yayınlanmamış Doktora tezi).
- REUTER , P. ve COMBACAU, J., **Institutions et Relations Internationales**, Thémis, 1980.
- SOELL, « Les relations politiques entre les Nations unies et l'UEO et leurs conséquences pour le développement de l'UEO », **Assemblée de l'U. E. O.**, Rapport Présenté au Nom de la Commission Politique, Document No : 1389, 8 novembre 1993.

TANGHE, Francis, « Application du Traité de Brüksel-Réponse au Dix-neuvième Rapport Annuel du Conseil », **Assemblée de l'UEO**, Rapport Présenté au Nom de la Commission des Questions de Défense et des Armements, Document No 638, le 21 mai 1974,

THEODOROPOULOS, Petros, L'Union de l'Europe Occidentale et la Construction européenne, Thèse de Doctorat, Faculté de Droit, Centre d'Etudes de Défense et de Sécurité Internationale, Université Grenoble II, 1992 (yayınlanmamış Doktora tezi).

VAN ACKERE, Patrice, « Le processus décisionnel au sein de l'UEO », **Le Trimestre du monde**, 3e trimestre, 1993.

-----, **L'Union de l'Europe Occidentale**, PUF, Que sais-je?, Paris, 1995.

VEDOVOTO, Guiseppe, « Application du Traité de Bruxelles-Réponse de l'Assemblée de l'UEO », **Assemblée de l'UEO**, Rapport Présenté au Nom de la Commission des Questions de Défense et des Armements, Document No 482, le 16 juin 1969.

VIERUCCI, Luisa, **L'UEO : un partenaire régional des Nations unies ?**, Institut d'Etudes de Sécurité de l'Union de l'Europe Occidentale, Cahiers de Chaillot, No: 12

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 155-160.

COĞRAFİ BİLGİ SİSTEMLERİNİN (GEOGRAPHICAL INFORMATION SYSTEMS) HİZMET PAZARLAYAN YEREL YÖNETİMLERCE KULLANIM ALANLARI

Araş.Gör. Murat Hakan ALTINTAŞ*

Kavramsal Çerçeve ve Tanım

Coğrafi Bilgi Sistemleri (GIS), verilerin coğrafi olarak elde edilmesi, saklanması ve analiz edilmesinde kullanılan bilgisayar yazılımı ve donanımı içerir. GIS tamamen bilgisayarlaştırılmış haritalama teknolojisidir. Dolayısıyla bilgileri haritaya çevirmektedir. (Dash,1998:58). GIS' in temel noktası uzaysal (spatial) olarak tanımlanmış verileri içermesidir (Smith,1998:2.84). Dolayısıyla görüntü açısından yol bir çizgi, sokak lambaları birer nokta gibi görünmektedir (Mahoney,1998,s.45). Her ne kadar böylesi bir görüntüsü varsa da bilgileri çabuk biçimde ve etkin haritalara dönüştürmektedir (Klosterman,Xie,1997:176). Dolayısıyla GIS coğrafi verilerin elde edilmesi, saklanması, analiz edilmesi ve sunulmasında kullanılan bilgisayar destekli bir sistemdir.

Coğrafi Bilgi Sistemlerinin Yerel Yönetimlerdeki Yeri ve Önemi

GIS son yüzyılın en önemli bilgi teknolojisi olarak kabul edilmektedir. Üniversiteler, maden şirketleri, belediyeler, hükümet birlikleri, perakendeciler ve danışmanlık firmaları dahil halihazırda kullanıcıları vardır. Bu sistem, gerekli ekonomik çevresel ve politik sınırlamaları belirlemek ve kontrol altında tutma kabiliyetine sahiptir (Baban, Flannagan,1998:139). Bu anlamda GIS bilgisine sahip kişilere olan talep de her geçen gün artmaktadır. Zaten GIS, şirketlerin çevrelerini daha rekabetçi yapmak amacıyla "varlıklarını idare etmede" çok büyük bir öneme sahiptir (Dash,1998:59). GIS Amerika da büyük bir kullanıma sahiptir. Örneğin 1993 yılında Tucaloosa County Ala.'da şehrin 80.000 arazisinin ve sahiplerini vergi açısından değerlendirmek amacıyla ilgili

* Uludağ Üniversitesi İİBF İşletme Bölümü

kayıtları haritaya aktaran bir GIS programı oluşturulmuştur. Böylece vergi denetleme elemanları şehir genelinde özellikli haritaları kullanmışlardır (American City&County,1998:40). Buna benzer şekilde GIS *imaj dosyası (resimleme)* ile özel ve kamu olarak bölümlenmiş arazilerin belirlenmesinde de kullanılabilir (Pfab,Witkowski, 1997:354).

Bunun yanında GIS kullanılmasının maliyet azaltıcı bir etkisi de bu anlamda söz konusudur. Örneğin Florida Biomass Yiyecek ve İktisadi Kaynak Departmanı, Florida üniversitesi tarafından kurulan bir GIS ile dağıtım maliyetini minimize etmiş ve ekonomik verimliliği artırmıştır (Biocycle, 1998:22). GIS kullanılmasının en önemli iki yararı şudur ; birincisi belirli bir bölgedeki bütün *resimlere* ve *linklere* ulaşılabilir, ikincisi veri tabanındaki haritalar *kendi aralarında* link edilebilir (Friedrich, Blystone, 1998:188). Bunun yanında GIS ve uzaysal bilgiler aynı zamanda çevre raporlama ve izleme, bölgesel politika kararlarının ve bölgesel planların etkinliğinin değerlendirilmesi ve kaynak kullanım izinlerine ait konuları içeren kararlarda da yararlı olmaktadır.(Watkins, Cocklin,199:40):

Kamusal Hizmet Pazarlamasında Sürdürülebilir Kalkınma ve Coğrafi Bilgi Sistemleri

GIS özellikle yerel yönetimlere sürdürülebilir kalkınmada aldıkları rol bakımından etkin bir destek sağlamaktadır. GIS sürdürülebilir bir gelişme stratejisi içinde şehir gelişiminin formüle edilmesi, uygulanması ve izlenmesinde kullanılan bir araç olarak günümüzde yerini almış durumundadır (Yeh, Xia, 1997:193). Buna paralel olarak yine doğal kaynak yönetimini destekleyici bir rolü vardır (Harris, Hopkinson,1997:112). Sürdürülebilir kalkınma kapsamında katı atık yönetiminde maliyet ve fayda karşılaştırılmasında etkin bir değerlendircidir (Golueke,1997:29).

GIS, kamu hizmeti sunan yani pazarlayan belediyeler açısından yukarıda özet olarak açıklanan çok önemli etkinlikler sağlar. Bu etkinliklerin alanları başlıklar altında toplanabilir:

1. Eğitim ve Sosyal Hizmetler
2. Finansman
3. Yönetim
4. Kentsel Gelişme
5. Kamu Hizmetleri
6. Sağlık ve Güvenlik

GIS' in sosyal servislerde genel kullanım alanları ise şunlardır; (Robertson, Wier,1998:235) ;

- Okullar
- Hastane ve klinikler
- Ulaşım rutları (yolları)
- Park ve eğlence yerleri
- Toplu merkezler
- Kütüphane, polis ve yangın merkezleri

Bunların ayrıntılı açıklaması aşağıda verilmiştir.

a. *Eğitim* alanında GIS temel olarak eğitim amaçlı çalıştırılan otobüs ve diğer araçların yol güzergahlarının çıkarılması için kullanılır. Ayrıca, yeni yapılacak okulların konumlarının belirlenmesi, okul kayıtlarının ayrıntılı ve bölgesel analizinde de yararlanır.

b. *Sosyal Hizmetler* de ise; hizmet eğilimlerini tanımlamak ve aile demografisinin analizi, sosyal hizmet merkezleri için en uygun personel alımı analizi, nüfus göçü eğilimlerinin analizi, geleceğe yönelik tercihlerin analizi, hizmetlerin bölgesel dağıtımının analizi, hizmet istatistik analizi, spesifik hizmet analizi, kaynak dağılım kararlarının analizi ve yerleşim planlaması alanında kullanılmaktadır(eitek.com/ geducat.html, 1996).

c. *Finansmanda* GIS temel olarak *hizmet maliyetleri* için kullanılır. Diğer kullanım alanları şunlardır (eitek.com/gfinance.html,1996); Pazar analizi, konut ve ticari emlak satış analizi,veri yönetimi/güncelleştirme,sahiplik transferleri, değerlendirme bilgileri, konut bilgilerini izleme, kira/ev sahibi oranlarının takibi, emlak araştırmaları, kişisel emlak değerlemesi, emlak kayıtları,işletme vergilerinin izlenmesi,vergi ödemeleri,vergi ödemeyenlerin hem kişisel hem de bölgesel olarak izlenmesi alanlarında kullanılmaktadır.

d. *GIS yönetim alanında* hizmet koordinasyonu ve seçim yönetimi açısından etkinliği vardır. Ayrıca; oy verme yerlerinin belirlenmesi, politik bölgelerin ve sınırların tespiti, mahalli gelişmelerin izlenmesi, seçmen kayıt analizi, politika kararlarını destekleme, arazi kayıt yönetiminde kullanılabilir. (eitek.com/gmanage.html, 1996.).

e. *Kentsel Gelişme* açısından şehirler ve belediyeler, GIS'i *bilgi hizmetleri* açısından kullanabilir. Diğer kullanım alanları şunlardır (eitek.com/gurban.html, 1996); Yapılan yeni iş etkilerin analizi,fizibilite çalışmalarını yönetme,fayda/maliyet analizleri,stratejik planlar,mali etkilerin analizi, yer analizleri, bölgesel gelişim analizleri, boş arazi envanterlerinin çıkarılması.

f. Diğer *Kamu Hizmetleri* açısından GIS kamu işlerinde otobüs güzergahları, araçların bakımı, trafik kazalarının analizi, trafik yoğunluğunun analizi, park yerlerinin analizi, trafik ışıklarının yerleri ve bakımı, ulaşımın planlanması, kamu ulaşımından yararlananların analizi, demiryolu ulaşımının planlanması, dizaynı ve tesis yönetimi, elektrik dağıtım şebekesinin yönetimi, elektrik direklerinin yerlerinin belirlenmesi, elektronik aktarıcılarının yükleme analizi, su akış/talep analizi, telefon kablolarının yerleştirilmesi, kanalizasyon projelerinin düzenlenmesi, kanalizasyon borularının yerlerini belirlenmesi, gaz dağıtım tesislerinin yer tespiti ve analizi, bakım yönetimi, tesis planlama kararları, kamusal su arz yerleri ve bunların bakımı ile analizi, caddelerin aydınlatılması, kartograf haritalama, genel planlama ve faaliyetlerin belirlenmesi, yol envanterlerinin çıkarılması, yol yapımları, caddelerin döşenme ihtiyacının belirlenmesi, atık su kontrolü, tematik haritalama, arazi özelliklerine ilişkin bilgi alma alanlarında kullanılabilir (eitek.com/gpworks.html, 1996).

g. *Sağlık ve Güvenlik* alanından; gelişmelerin nerelerde yoğunlaştığının belirlenmesi, en çok sağlık hizmeti bekleyen bölgelerin belirlenmesi, hangi bölgede sağlık personeline ihtiyaç olduğu, gelecekte nerelerin sağlık açısından denetleneceği, zararlı maddelerin bulunduğu yerlerin tanımlanarak doğal afetlerin önceden saptanması, istenen yere en hızlı ve nasıl gidileceğinin belirlenmesi, temizlik prosedürlerinin hazırlanması, sel alabilecek yerlerin tespiti, metro duraklarının yerleri, zararlı maddeleri taşıyan araçların güzergahları, barınak yerlerinin planlanması, yangın istasyonlarının yerlerini analizi, yangın musluklarının yerlerinin optimizasyonu, yangına acil karşılık verme analizi, acil yardım elemanlarının ve ekipmanlarının yerleri ve istasyon bölgeleri, kaynak tahsisat kararlarının analizi, su kalitesinin izlenmesi, hasta dağılım analizi, suç oranlarının analizi, tutuklama istatistiklerinin analizi, kaza bölgelerinin analizi, spesifik suç analizleri, çöp taşıma güzergahlarının analizi, çöp atık yerleri, katı atık yerlerinin tespiti alanlarında kullanılabilir (eitek.com/gsfafety.html, 1996).

Sonuç

Yerel yönetimler artık çok önemli bir role sahiptir. Yerel yönetimlerin yapacağı faaliyetler doğrudan halkın yaşantısını etkilemektedir. Post-modern ortam içinde tüketicilerin yada halkın istekleri çok hızlı değişmektedir. Bu nedenle halka verilen hizmetlerin de hızlı biçimde halka sunulması gerekmektedir. Bilgisayar teknolojisinin kullanıldığı günümüzde yerel yönetimlerinde aynı oranda hizmetlerinde ilerleme kaydetmeleri gerekmektedir. GIS yerel yönetimler açısından faydalanabilecek bir gelişmedir. Hizmet pazarlamasının temelinde “hizmetin tüketiciye götürülmesi” olduğu dikkate alınırsa GIS bu amaca çok büyük destek sağlamaktadır. Hem verilecek hizmetin

kalitesi artacaktır hem de halkın istek ve problemlerine gerektiği zaman ulaşma imkanı doğacaktır.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- American City & County*, “ County’s Tax GIS Grows in Popularity”, Vol: 113, Issue: 4, April 1998,s.40.
- Baban M.J. Serwan, Flannagan Joseph*,” Developing and Implementing GIS–Assisted Constraints”, *Planning Practice & Research*, Vol:13, Issue:2, May 1998,s.139.
- Biocycle*” Using GIS to Help Deliver Biomass”, Vol:39, Issue: 4, April 1998,s.22.
- Bioscience* “ Internet Teaching Resources for Remote Sensing and GIS”, Vol:48, Issue:3, March 1998, s.188.
- Dash Julekha*”, Charting a New Course with GIS”, *Software Magazine*, Vol:18, Issue:9, July 1998, s.59.
- Gates Lana*, “ GIS Puts Supply Chains on the Map”, *Software Magazine*,Vol:17, Issue:10, September 1997, s.69
- Golueke Clarence*,” Managing Recyclable Food with GIS”, *Biocycle*, Vol:38., Issue:4, April 1997,s.29.
- Harris Richard R., Hopkinson Peter*,” Comparison of a Geographical Information System versus..” *Journal of Soil & Water Conservation*, Vol:52, Issue:2,March/April 1997,s.112.
- Internet <http://www.eitek.com> 1997.
- Klosterman E. Richard, Xie Yichun*,” Retail Impact Analysis with Loosely Coupled GIS and a Spreadsheet “, *International Planning Studies*, Vol:2, Issue:2, 1997, s.176.
- Mahoney Diana Philips*, ”Merging CAD and GIS”, *Computer Graphics World*, Vol:21, Issue:3, March 1998, s.45.
- Pfab M.F., Witkowski E.T.F.*,”Use of Geographical Information Systems in the Search for Additional Populations, or Sites “, *South African Journal of Botany*, Vol:63, Issue:6, December 1997, s.354
- Robertson John G., Wier R. Kimberly*,” Using Geographical Information Systems to Enhance Community- Based Child Welfare Services”, *Child MalTreatment*, Vol:3, Issue:3, Aug 1998,s.235.

Smith A. Charles,” Using GIS to Improve Estimates of Future Demand”, Journal of Property Management, Vol:63, Issue:4, August 1998,s.84.

Watkins L. Russell, Cocklin Chris,” The Use of GIS for Resource Evaluation A New Zealand Example”, Journal of Environmental Planning & Management, Vol:40, Issue:1, January 1997, s.40

Yeh Anthony Gar, Xia Li On, “ An Integrated Remote Sensing and GIS Approach in the Monitoring and Evaluation of Rapid Urban”, International Planning Studies, Vol:2, Issue:2, 1997, s.193.

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 161-165.

SJOBERG'İN KURAMSAL YAKLAŞIMINDA SANAYİ KENTİ ANALİZİ

Doç.Dr. Rana A. ASLANOĞLU*

Kent olgusunun yapısal analizine ilişkin değerlendirmeler arasında Sjoberg'in kuramsal yaklaşımı önemli bir yer tutmaktadır. Sjoberg, kentsel ekolojistlerin modern sanayi kenti analizinden farklı olarak, sanayileşmenin girmediği toplumlarda kentlerin yapısal niteliklerini belirlemeyi amaçlamaktadır.

Sjoberg, on yıl süren görgül araştırması sonucunda Avrupa'nın bazı kesimleri, Asya, Güney Amerika, Kuzey Afrika gibi sanayileşmemiş, geleneksel ilişkilerin sürdüğü bölgelerin kentlerinde, ekolojik, demografik, ekonomik, siyasal ve dinsel açıdan önemli benzerlikler saptamıştır. Buna karşılık sanayi öncesi kent ile sanayi kenti arasında temel yapısal farklılıklar vardır. Bu farklılaşmayı ortaya çıkartan değişken teknoloji olmaktadır (Sjoberg,1965:13). Sjoberg'in kuramsal yaklaşımında, kentsel yapı bağımlı değişken, teknoloji bağımsız değişken olarak ele alınmıştır. Kentler tek başına var olan birimler olarak değerlendirilmemekte, parçası oldukları toplumun temel yapısı ile ilişkili olarak analiz edilmektedir. Sjoberg, sanayi öncesi kentlerin genel sosyal ve mekansal çizgilerini ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Bu nedenle dünyanın çeşitli bölgelerindeki kentlerde tarihsel süreçler sonunda ortaya çıkan yapısal farklılıklara değinilmemiş, benzerlikler vurgulanarak genel bir çerçeve elde edilmeye çalışılmıştır(Sjoberg,1967:214). Sjoberg kentleri, sanayi öncesi (pre-industrial) kentler, geçiş halinde (transitional) kentler ve sanayi (industrial) kentleri olarak ayırmaktadır. Bu üç kentten ilki sanayi öncesi toplumun; ikincisi gelişmekte olan toplumun, üçüncüsü ise sanayileşmiş toplumun kentleridir

* Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü Öğretim Üyesi

SANAYİ ÖNCESİ KENT

Sanayi öncesi kentin sosyal ve mekansal yapısını tanımlarken; sanayi kenti ile ayrıışan yönlerini belirlemek gerekecektir. Bunlardan ilki sanayi öncesi kent ve sanayi kenti arasındaki temel farklılaşmayı sağlayan teknolojidir. Teknolojik farklılaşma kullanılan enerji türleri ile belirlenmektedir. Sanayi öncesi kentte üretim organik enerji ile yapılmaktadır. Kent içinde ise ulaşım insan ve hayvan gücüne dayanmaktadır (Sjoberg,1965:220). Farklılaşmayı yaratan ikinci etken, ekonomik eylemlerin örgütlenme biçimidir. Kentsel mekanda üretim eylemleri aynı sokak üzerinde yer seçmekte, mekanda ihtisaslaşmış sokak ve mahalleler oluşmaktadır. Bu yer seçimi kent içindeki ulaşım ve haberleşmeyi kolaylaştırıcı bir işlev sağlamaktadır (Sjoberg, 1965:101). Sjoberg'in varsayımları içinde bağımsız değişken olan teknolojinin bu alanda da etkisi duyulmaktadır. Haberleşme teknolojisinin olmayışı birbirine yakın ihtisaslaşmış mahalleleri ortaya çıkarmıştır. Farklılaşmayı yaratan sonuncu etken sanayi öncesi kentte yer alan güçlü sosyal kontroldür. Sjoberg bir sosyal güç olmadan kentlerin çevre "hinterland"ı kullanmalarının mümkün olmadığını belirtmektedir (Sjoberg,1965:67). Bilindiği gibi sanayi öncesi toplum kentleri idari ve dini merkez olduğu kadar pazar ve değişim merkezleridir.

Sanayi Öncesi Kentte Sosyal Kontrol Etkisi

Sanayi öncesi kentin sosyal örgütlenmesi, organik enerjiye dayanan iktisadi yaşantıya uygundur. Söz konusu kentte elit tabaka büyük arazi sahipleri, devlet, din ve eğitim alanlarında önemli yerleri tutan kişilerden oluşmaktadır. Bunun dışında zanaatkâr ve toprağı işleyen köylülerden oluşan kitleler bulunmaktadır. Sanayi öncesi kent, imtiyazlı dar bir üst tabaka tarafından yönetilmektedir (Sjoberg,1965:220). Sanayi öncesi toplumsal yapıda, fiilen üretimle uğraşmayan orta tabakayı geçindirebilecek ürün ve hizmetler yoktur. Sadece küçük bir elit grubu geçindirebilir. Bu nedenle kentin tabakalaşmasında dikey hareketlilik yoktur.

Sanayi öncesi kentin sosyal yapısını tanımlayan, katı tabakalaşma sistemi, aile, ekonomik yapı, din ve eğitim örgütlenmeleri, güçlü sosyal kontrolün varlığını duyurmaktadır (Sjoberg,1965:221-222). Sosyal kontrolü oluşturan mekanizmalar arasında en önemlileri din, aile kurumu ve lonca örgütlenmeleridir. Din sosyal yaşantıyı etkisi altına almıştır. Akrabalık ilişkileri ve meslek grupları birbiri ile ilişkilidir. Söz konusu kentte evlilik sosyal kontrolün uygulanmasında önemli araçlardan biridir. Kentte yaşayan normal bir insan evlenmek zorundadır. Ancak belirli bir sosyal grubun üyesi ise evli olmayışı mazur görülebilir. Toplumun sosyal düzeni içinde kabul edilebilir dini görev buna örnek verilebilir. Sjoberg evliliğin sosyal düzeni sürdüren önemli bir

unsur olduğunu vurgulayarak, kocası ölen ve yeniden evlenmeyen kadınların kolaylıkla alt tabaka içinde yer alarak "istenmeyen unsur" statüsüne düşebileceğini belirtmektedir (Sjoberg,1965:141-143).

Lonca örgütlenmesi, Sjoberg'e göre sanayi öncesi kentte sosyal kontrolün önemli araçlarından biridir. Loncaların temel görevi ekonomik yaşantının örgütlenmesidir. Örgütlenme süreci içinde konumuz açısından önemli olan çeşitli mesleklerde görevlendirilecek kişilerin seçimidir. Bir loncaya üye olmak, mesleği sürdürebilmenin tek koşuludur. Üye seçerken gözönünde bulundurulan temel kriter ise akrabalık ilişkileridir. Bir mesleğe girebilmek için kişinin ne yapabildiğinden ziyade, kim olduğu önemlidir.

Sanayi öncesi kentin toplumsal yapısı içinde kişinin özel yaşantısı ve meslek yaşantısının kurallar ile tanımlı olduğu görülmektedir. Bu kurallar dizgesi ile birlikte varlığını sürdüren katı sosyal tabakalaşma yüzer-gezer, işsiz kişilerin kent içinde konumlanmasını engelleyen önemli sosyal kontrol mekanizmalarını oluşturmaktadır. Sjoberg sanayi öncesi kentte yer alan aile kurumu ve lonca kuruluşlarının birbiri ile sıkı sıkıya ilişkili bir sosyal ve ekonomik düzeni yansıttığını belirtmektedir. Sanayi öncesi kentte yaşayan bireyin yaşantısı toplumsal kurallar tarafından belirlenmiştir.

Sjoberg'in kuramsal çerçevesi, güçlü sosyal kontrol mekanizmalarının varlığı ile sanayi öncesi kentte yüzer-gezer işsiz kimselerin yer alamayacağını göstermektedir. Kuram içinde mümkün olan bir diğer analiz ise sanayi öncesi kentinin mekansal yapısıdır.

Sanayi Öncesi Kentinin Mekansal Örgütlenmesi

Sanayi öncesi kentinin mekansal yapısı, kentin ekonomik ve sosyal yapısına uygundur. Sokaklar yalnız insanların ve taşıt aracı olarak kullanılan hayvanların geçeceği genişliktedir. Yapılar alçak ve sıkışiktir. Sosyal kontrol etkisi, etnik grup mahallerinin, çeşitli meslek gruplarının ayrı ve özel kısımlarda yerleşmesinde görülmektedir. Elit tabaka kent merkezinde oturmaktadır. Alt tabakalar, özellikle "istenmeyen unsurlar" kentin dış mahallerine itilmiştir. Arazi kullanma şekillerinde bir farklılaşma ve ihtisaslaşma yoktur. Konutlar aynı zamanda iş yeri, dinsel binalar aynı zamanda okul, hatta alışveriş merkezi işlevi görür (Sjoberg,1967:216-217).

Genel özellikleri kabaca tanımlanan sanayi öncesi kentinin mekansal yapısının, sanayi kentinden farklılaştığı üç yönü Sjoberg, şu şekilde belirtmektedir(Sjoberg,1965:94):

- i. Merkezi bir alanın sosyal tabakaların dağılımına bağlı olarak ortaya çıkışı,

- ii. Etnik, mesleki ve aile bağlarına göre ihtisaslaşmış mahalle ve sokakların görülmesi
- iii. Mekanda konut ve işyeri farklılaşmasının olmayışı

Sanayi öncesi kent merkezi dini ve yönetim binalarından, pazar alanından oluşmaktadır. Sjoberg sanayi öncesi kentte dinsel ve siyasal işlevlerin, ticaret işlevlerinden daha önemli olduğunu belirtmektedir. Kent merkezi, kentsel ekolojistlerin yorumladığı gibi kompleks sanayi sistemini destekleyen bir mekansal tür değildir. Tersine sanayi öncesi toplumda, kent merkezinde elitin konutları yer almaktadır. Merkez, itibarlı bir alandır, burada düşük gelirli ve işsizlerin barındığı, yıpranmış, terk edilmiş konutlardan oluşan çöküntü bölgesinin yer almasının ekonomik ya da sosyal alt yapısı yoktur Yoksullar kent dışında yaşamaktadır.

Sanayi öncesi kentinde sosyal tabakaların kent merkezi ve çevrede dağılımı nasıl açıklanacaktır? Merkez yakınında yer almanın bir değer taşıdığını, burada yer alan konutların prestij değerine sahip olduğunu öne sürmek mümkündür. Ancak Sjoberg değer yargılarına dayanarak ne geleneksel, ne de modern toplumlarda mekansal yerleşmenin açıklanamayacağını belirtmektedir. Sjoberg teknolojinin mekansal düzenlemelerde en önemli değişken olduğunun altını çizmekte ve ulaşım-haberleşme teknolojilerinin gelişmemiş oluşunun söz konusu kısıtlı, sıkışık kentsel deseni ortaya çıkardığını vurgulamaktadır. Ayrıcalıklarını yitirmek istemeyen üst tabaka sosyal kontrolü bir ekolojik değişken olarak kullanmakta, kendini diğerlerinden ayırarak, stratejik ve korunaklı alanda -kent merkezinde- yer seçmektedir.

Teknolojinin kentsel dokudaki bir diğer etkisi, mahalleler arasındaki yakınlık ile kendini göstermektedir. Yoğun ve yakın ilişkili mahalleler yan yana konumlanmıştır. Bu yerleşim, üretici-aracı-tüketici arasındaki haberleşmeyi belirlemektedir (Sjoberg,1965:101). Bu da göstermektedir ki merkezde tanımsız alan yoktur.

Kentte alt tabakalar katı sosyal tabakalaşma içinde kentin dış mahallerinde her türlü olanaksızlığı kabul ederek yaşamaktadır. Kentsel olanaklardan yararlanmak için en çok bedeli onlar ödemektedir. Kötü topoğrafya koşulları bu tabakanın merkeze ulaşımını engellemektedir.

Kentte üst tabakanın ilişkisini minimize ettiği sosyal statü açısından düşük gruplar kent sınırlarında yerleşmiştir. Sanayi öncesi kentte, yapı ustaları, tabakhane ve mezbaha işçileri ile fahişeler alt tabaka içinde yer almaktadırlar. Söz konusu kişiler eğitimsizdirler, davranış, giysi ve konuşmaları orta ve üst tabakadan farklıdır. Sjoberg giysi farklılaşmasına örnek olarak, Londra'da fahişelerin, ipekli, yünlü kürklü giysiler kullanmadıklarını göstermektedir (Sjoberg, 1965:139-141). Tüccarlar arasında alt tabaka ile ilişkili olanların da bu grup içinde yer aldığını belirtmek, üst tabakanın nasıl bir sosyal kontrol

uygulayarak kendini diğerlerinden farklılaştırdığını göstermesi bakımından ilginçtir. Tüccarlardan sadece üst tabakanın kullanıldığı malı satanlar itibarlı olarak değerlendirilmekte ve kent merkezinde yaşayabilmektedir (Sjoberg, 1965:102).

SONUÇ

Sjoberg'in sanayi öncesi kentini analiz ettiği kuramsal çerçevede teknoloji kullanım biçimi bağımsız değişken olarak alınmıştır. Mekansal yapı buna bağlı olarak şekillenmekte ve organik teknoloji kullanımının yansıması kendini yoğun ve sıkışık bir kentsel doku olarak göstermektedir. Diğer taraftan sanayi öncesi kentinin sosyal yapısını ise lonca örgütlenmeleri aracılığı ile şekillenen güçlü bir sosyal kontrol olgusu belirlemektedir. Sjoberg'in kuramsal yaklaşımında sanayi öncesi kenti, geçiş dönemi ve sanayi kentleri izlemekte ve bunlar birbirlerine dönüşen tipolojiler olarak değerlendirilmektedir.

KAYNAKLAR

- Kıray, M.B., Toplum Bilim Yazıları, Ankara, 1982.
- Sjoberg, G., The Pre-industrial City, Past and Present, The Free Press, New York, 1965.
- Sjoberg, G., "Cities in Developing and Industrial Societies" Hauser, D., Schnore, L., The Study of Urbanisation, John, Wileyand Sons, New York, 1967 içinde.
- Tekeli, İ., Kentleşme Yazıları, Turhan Kitabevi, 1982.

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 167-173.

A STUDY OF UNIVERSITY-INDUSTRY COOPERATION IN TURKEY:BURSA EXAMPLE

Veysel BOZKURT* & Serpil AYTAÇ**

INTRODUCTION

Information (and technology) has achieved a vital significance in production processes, to an incomparable extent with the past, with the shift of industrial societies towards post industrial information societies.

It can be further argued that, the increasing importance of information will become more significant parallel to the pervading characteristics of information societies.

Universities both provide the qualified workforce, and participate in the accumulation of scientific knowledge and technology, that industry demands, along with its primary function of education. Today, there is intensive cooperation between university and industry, in industrialized countries such as Germany.

However in such countries as Turkey, where research and development (R & D) efforts are far from being adequate, and transfer of technology is preferred rather than designing it, the ways to realize such cooperation are being investigated with the emerging intensive global competition.

For this reason, both the universities' and industrialists' ideas, the problems encountered in this process and some proposed solution are analyzed with a study.

* Assoc. Prof. Dr. , The Faculty of Economics and Administrative Sciences, Uludag University

** Assoc. Prof. Dr. , The Faculty of Economics and Administrative Sciences, Uludag University

RESEARCH METHODOLOGY

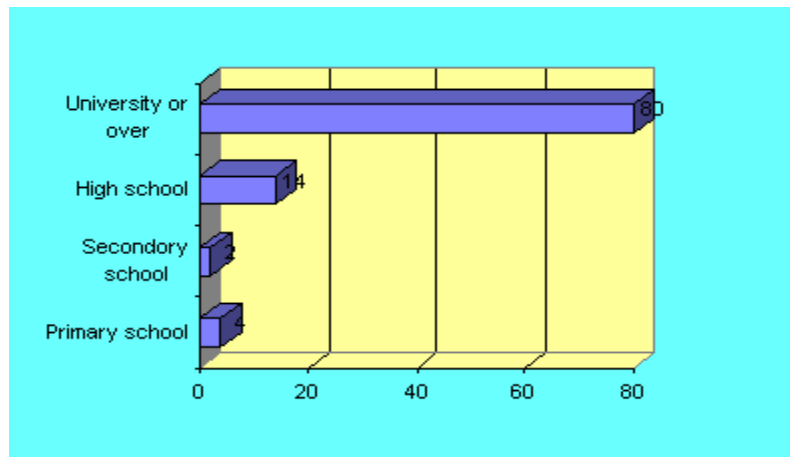
The target group of the study is the executive officers of various industrial companies located in Bursa Organized Industrial Zone and Faculty members of various departments of Uludag University that are thought to be potent for cooperation with industry.

The sampling methodology is chosen to be stochastic sampling. A questionnaire is filled in with a sample group of 100 company executive officers and 32 appointed professors.

RESEARCH FINDINGS

18 % of the contacted are employers, 33 % are chief executive officers, 49 % are assistant general managers or department heads. 80% of these are at least university graduates, 4% are primary school graduates, 2 % are secondary and 14 % are high school graduates. 13% of these have acquired their diplomas abroad and 74 % pointed out the knowledge of a foreign language.

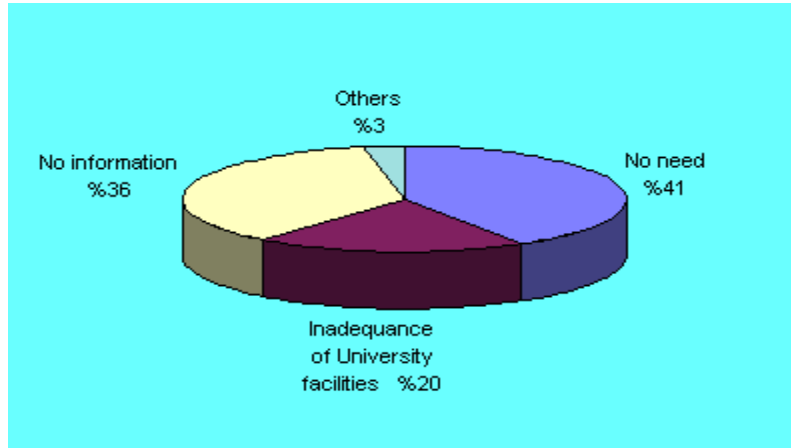
Graphic 1.
Education Level of Interviewed Industrialists

Industrialists are found to be hardly cooperating with university especially during new product development.

When the reasons are inquired for this pattern, 41 % claimed that, they did not need cooperation, 20 % pointed out that they regarded university facilities (such as laboratory, personnel etc.) as inadequate and 36 % turned out to have no information about the activities of universities.

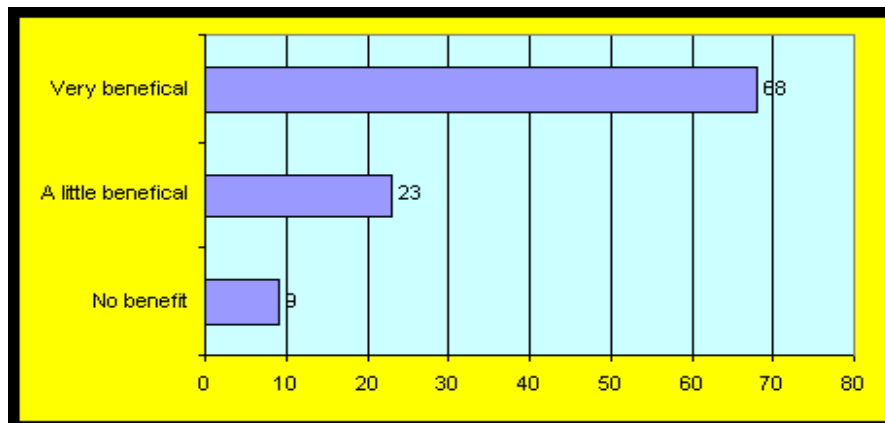
Graphic.2
The Reasons for the Non-cooperation of Industrialists

Meanwhile industrialists argued that industry is superior to universities with the presence of opportunities such as following the improvements pertaining to their sectors by frequent visits abroad which is hardly affordable for academicians and universities.

However 68 % of the industrialists already cooperating with universities expressed their satisfaction unlike the non-cooperating industrialists who claimed that they gained little from cooperation, while 9 % claimed the cooperation was not beneficial at all.

Graphic 3.
The Ideas of Industrialists who Cooperated with University

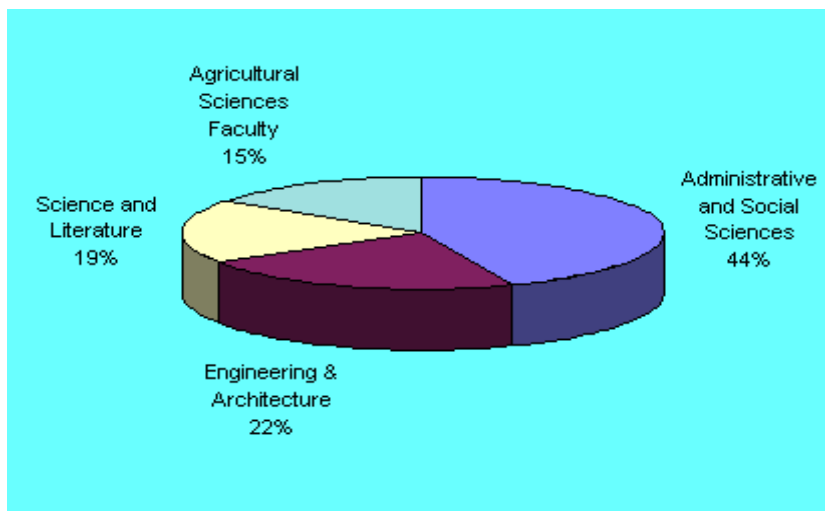
There is not a consensus on the expectations of industrialists among themselves. First of all, there is a lack of confidence towards universities. With their negative employment experience with trainees and new staff entries, they conclude, universities should focus on practical education. At this point the necessity of cooperation with industry for practical education should be kept in mind.

Meanwhile, some industrialists can not present convincing evidence, while claiming the universities to be 30 years behind of industry. Also it is well known that academicians can follow scientific improvements only by referring to technical periodicals (which are inferior to similar library acquisitions in countries like Iran or Saudi Arabia in both quantity and quality). For this reason, they contended that, technology transfer would be much more reliable for themselves, rather than putting effort into cooperation.

Also a number of factors such as lack of political stability, failure of long- range strategic management, the dominance of family companies, lack of communication channels for cooperation and disbelief in the significance of cooperation, can be counted as reasons in the increasing gap between industry and university.

Some industrialists also pointed out that they were not familiar with the terminology that academicians use and they were not eager to work with academicians due to their capricious attitude. They also expressed the fact that such a cooperation should be initiated by universities.

Graphic 4.
The Distiribution of Professors according to Faculty

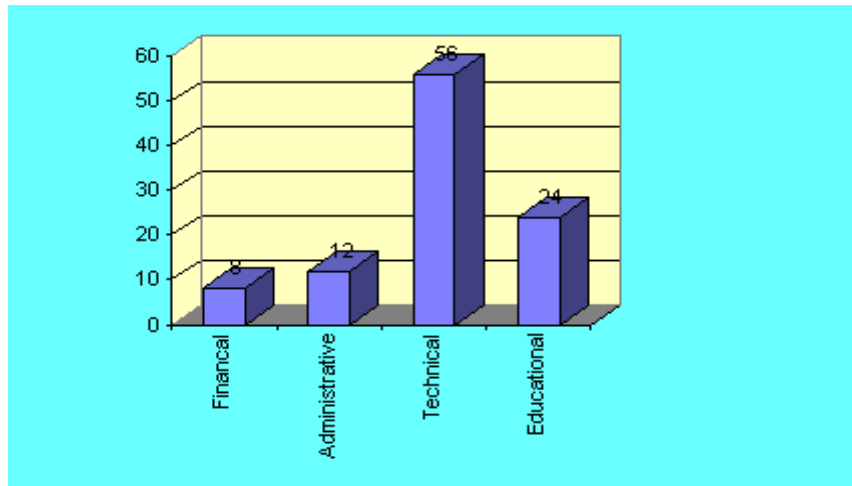

The second part of this questionnaire is conducted with a group of professors of whom 44 % came from Administrative and Social Sciences, 22 % Engineering & Architecture, 19 % Science and Literature and 15 % from Agricultural Sciences Faculties.

78 % of the contacted pointed out that they experienced cooperation. The frequency of these cooperative actives turned out to be as follows; 40 % sometimes, 36 % seldom and 24 % frequently.

The cooperation topics were as follows; 24 % educational, 56 % technical, 12 % administrative and 8 % financial.

Graphic 5
The Cooperation Topics of Professors

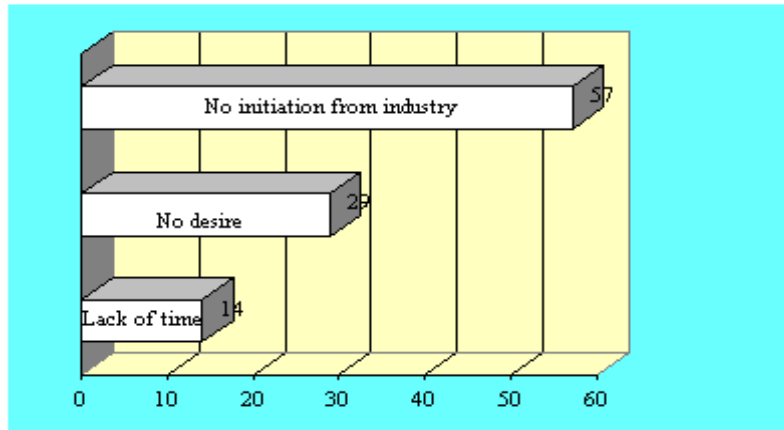

The majority of problems experienced during cooperation processes, as 50 % admitted, had arisen from the introvert character of industry as well as the economic and physical deficiencies of the partners.

Sixty percent of the cooperating academicians experienced an individual effort where as 40 % were affiliated to a cooperation on an institutional level. In fact individual experiences are thought to exceed the indicated levels due to the fact that many academicians prefer an individual cooperation in order to evade the high cuts realized on behalf of University.

Fifty-seven percent of the non-cooperating academicians claimed that they had not had such an invitation from industry. The expectancy of initiation from the other side seems to be the prevailing reason for non-cooperation.

Graphic 6
The reasons for the Non-cooperations of Professors

In addition, the increase in the academic tutorial load of academicians, came out to be a reason for time constraints for 14 % of the non-cooperating academicians.

In the academicians' point of view, the leading reason for this weak pattern in cooperation can be expressed as the sluggish and bureaucratic structure that the universities are currently experiencing. The increasing course work for academicians bound the academicians to a limited environment. Other drawbacks such as, technical inadequacy compared to industry, lack of appropriate academic faculty members, and stagnancy of present institutions were also mentioned by the academicians.

For some academicians, behavioral patterns such as ignorance of information by industrialist, family dominant structures of companies and common prejudices against academicians are the main impediments , laid in the way of cooperation with industry.

CONCLUSION

At the end of the contacts with academicians and industrialists, it can be concluded that the deserved significance and attention is not given to University-Industry cooperation. Besides the two sides are observed to be accusing each other of not making the first steps towards cooperation. The necessity of a regulation to ensure the participation of academicians in the executive and consulting boards of the companies is asserted by academicians.

In fact the lack of cooperative activities are closely related to the erratic problem solving attitudes, in other words, the cultural behavior and thinking patterns of not only qualified academic staff, but also of society itself.

The lack of cooperation induces the danger of a widening gap with applied technology and practice for university, where as this non-cooperation causes industry not to utilize a ready-qualified human force. Therefore as long as the two sides fail to form a synergetic approach , it would not be possible either to realize the desired leap that industry dreams of , or to regenerate and acquire the dynamism that university is starved of.

REFERANS

- AYTAÇ, Serpil ; " İşgücü İhtiyacının Karşılmasında Üniversitelerin İş Dünyası ile İlişkileri" *Bakış*, Bursa Sanayicileri ve İşadamları Derneği Yayın Organı, Sayı:60 , Mayıs-Haziran 1997
- BOZKURT,Veysel ; *Enformasyon Toplumu ve Türkiye*, Sistem Yayıncılık, İstanbul,1997.
- BOZKURT,Veysel & AYTAÇ, Serpil; *Üniversite Sanayi İşbirliği ve Araştırma Geliştirme*, Türkiye Genç İşadamları Derneği (Young Businessmen Association of Turkey), TUGİAD, İstanbul 1996
- TÜBİTAK; *Türkiye Üniversite_Sanayi İşbirliği Birinci Şurası*,Üniversite- Sanayi İşbirliğinin Geliştirilmesi, Strateji Tasarımı ve Uygulama Modellerinin Ortaya Konulması Alt Komisyonu Raporu, Haziran 1994

NORMALLIK TESTLERİNE İLİŞKİN BİR KARŞILAŞTIRMA

Yrd.Doç.Dr. Fatma ACAR*

1. GİRİŞ

İstatistiksel yöntemlerin birçoğunda, yapılacak analizin türüne bağlı olarak bir ya da daha fazla sayıdaki anakütlenin normal dağılıma sahip olması zorunluluğu bulunmaktadır. Ancak, bu kuramsal gerekliliğin uygulamada her zaman sağlanamadığı ve zaman zaman verilerin dağılımında normalden sapmaların ortaya çıktığı görülmektedir.

Verilerin normal dağılıma uymama nedenlerini aşağıdaki biçimde sıralamak mümkündür;

Gerçekte sürekli niteliğe sahip olmakla birlikte derleme sırasında bir değişkenin asla $-\infty$ 'dan $+\infty$ 'a kadar değerler alamaması ve bir yerde kesikli olarak gözlenmesi

- Serbestlik derecesine bağlı olarak, dağılım biçiminin de değişime uğraması,
- Dağılımın merkezinde çıkabilecek küçük farklılıklar ve
- Gözlemlerin büyük bir bölümünün normal dağılmasına karşın, az sayıda da olsa bazı gözlemlerin aykırı değer (outliers) durumunda bulunması [Mosteller ve Tukey, 1977, s.12-15].

Yukarıda sayılan türden nedenlerle dağılımın normalden sapma gösterebileceği göz önünde tutularak, istatistiksel testlerin uygulanmasına geçilmeden önce verilere normallik analizi yapmak gereği ortaya çıkmaktadır. Dağılımın normal olup olmadığı üç farklı yaklaşımdan hareketle ortaya konulabilir. Bu yaklaşımlar;

- Asimetri ve Basıklık Ölçüleri Hesaplamak,

* Uludağ Üniversitesi İİBF Ekonometri Bölümü Öğretim Üyesi

- Verilerin Grafiğini Çizmek ve
 - Hipotez Testleri Yapmak
- biçiminde sıralanabilir [Akgül, 1997, s.162]

Asimetri ve Basıklık Ölçüleri Hesaplamak: Asimetri ölçüleri ortalama ve kartillere dayanarak da hesaplanabileceği gibi, hem asimetri hem de basıklığı ortaya koymak amacıyla momentlere dayanan asimetri (α_3) ve basıklık (α_4) ölçülerinden yararlanmak verilerin dağılımı hakkında daha sağlıklı sonuçlar verecektir. Elde edilen asimetri ve basıklık ölçülerine "standart momentler" de denilmektedir. Normal bir seride $\alpha_3 = 0$ ve $\alpha_4 = 3$ olduğundan, verilerden elde edilen asimetri ve basıklık ile ilgili sonuçların bu değerlerle karşılaştırılması sözkonusu seri için normallik testi yapmak anlamı taşımaktadır. [Serper/1,1996, s.161-162] [Ancak, SPSS; Excel ve Statistica gibi paket programlar kullanılarak elde edilen basıklık ölçüsü için karşılaştırma noktasının "0" olduğuna dikkat etmekte fayda vardır].

Hesaplanan asimetri ölçüsü 0'dan çok uzak bir değere sahip ise basıklık ölçüsünün hesaplanmasına gerek yoktur. [Akgül, 1997, s.170], Çünkü. serinin asimetrik bulunması normallik varsayımının ihlali için yeterlidir. Ayrıca basıklığa bakmak sonucu değiştirmeyecektir.

Verilerin Grafiğini Çizmek: Dağılımının normale uygun olup olmadığını ortaya koymanın bir diğer yolu, görsel bir araç olan grafikleri kullanmaktır. Bu konuda; histogramlar, kök ve yaprak (stem and leaf) diyagramları, kutu ve bıyık (box and whiskers) diyagramları [Gürsakal, 1997, s.81, 137] ve normal olasılık grafikleri [Brown,1996, s.1668-1675] gibi görsel araçlardan yararlanmak mümkündür.

Hipotez Testleri Yapmak: Yukarıda sayılan yaklaşımların hemen hepsinde normalden sapmanın şekli ve büyüklüğü belirlenmekle birlikte, bu sapmanın, dağılımın normal kabul edilmemesi için önemli ve anlamlı bir büyüklük olup olmadığına karar verebilmek mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de normallik analizi için hipotez testi yapmak gereği ortaya çıkmaktadır.

Dağılımın normal olup olmadığı konusundan hipotez testi yapılması sırasında; H_0 hipotezi ile dağılıma normal olasılık yoğunluk fonksiyonunun uygun olduğu ifade edilirken, karşıt hipotez durumundaki H_1 hipotezi ile ise dağılıma normal olasılık yoğunluk fonksiyonunun uygun olmadığı ileri sürülmektedir.

Bu şekilde oluşturulan hipotezlerden sonra, verilerden hesaplanan test istatistiğinden hareketle dağılıma normal olasılık yoğunluk fonksiyonunun uygun olduğu kararına varıldığında parametrik testlerin uygulanması mümkün olmaktadır. Aksi halde, ya çeşitli normallik dönüşümlerinin yapılması [Dixon,

1960, s.323-324] ya da parametrik olmayan testlere başvurmak gereği ortaya çıkmaktadır.

Ancak, dağılımın normale uydurulması amacını taşıyan bu dönüşümlerin yapılabilmesi için, normalden sapmanın şekli konusunda bilgi sahibi olmak gerekir ki, bu da hipotez testleri ile birlikte diğer normallik analizlerinin de yapılmasını gerekli kılar. Öyleyse, yukarıda sayılan yaklaşımların birkaçının bir arada kullanılması daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesini sağlayacaktır denilebilir.

2. NORMALLİK TESTLERİ

Verilerin normal dağılıma uygun olup olmadığını ortaya koymak amacıyla çeşitli normallik testlerinden yararlanmak mümkündür. Bu testler arasında en bilinenleri Ki-Kare, Kolmogorow-Smirnov, Lilliefors ve Shapiro - Wilk normallik testleridir. Söz konusu testlerde H₀ hipotezi ile verilerin normal dağılımlı bir anakütleden geldiği ifade edilirken, H₁ hipotezi ile anakütlenin dağılımının normale uymadığı ileri sürülmektedir.

2.1. Ki-Kare Uygunluk Testi

Ki-Kare testi ilk kez Pearson (1900) tarafından ortaya atılmış en eski ve en bilinen uygunluk testidir. Ki-Kare uygunluk testinden hareketle normallik analizi yapılırken; $F(x)$, X rassal değişkenin gerçek ama bilinmeyen birikimli dağılımın fonksiyonu ve $F_0(x)$ kuramsal birikimli normal dağılım fonksiyon olmak üzere hipotezler:

$$H_0 : F(x) = F_0(x) \text{ (Tüm X'ler için)}$$

$H_1 : F(x) \neq F_0(x)$ (En az bir X için) biçiminde oluşturulmaktadır. [Conover, 1980, s.189-190] sözel olarak tanımlamak gerekirse,

H₀: Dağılıma Normal olasılık yoğunluk fonksiyonu uygundur.

H₁ : Dağılıma Normal olasılık yoğunluk fonksiyonu uygun değildir.

biçimindeki hipotezlerin test edilmesi söz konusu olmaktadır. [Serper, 1996, s.156]

Yukarıdaki biçimde oluşturulmuş hipotezlerin testi için kullanılan Ki-kare test istatistiği;

$$\chi^2 = \sum_{i=1}^r \frac{(g_i - t_i)^2}{t_i} \quad (2.1)$$

formülünden hareketle elde edilmektedir.[Serper /2, 1996, s.124]

Burada;

g_i : i. sınıfta gözlenen birim sayısı (gözlenen frekanslar)

t_i : i. sınıfta beklenen birim sayısı (teorik frekanslar)

r : Sınıf sayısı

olmaktadır.

Ki-kare testinin kullanımı sırasında; dağılımın örneklem istatistiklerinden tahmin edilen parametre sayısı, serbestlik derecesinin belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

Normal dağılımın aritmetik ortalama (μ) ve standart sapma (σ) olmak üzere iki parametresi bulunduğundan, Ki-kare uygunluk testinden hareketle normallik analizi yapılırken serbestlik derecesi $r = (r - 1) - 2 = r - 3$ olmaktadır. [Serper/2, 1996, s.149]

Yukarıdaki formül kullanılarak elde edilen test istatistiği, (r-3) serbestlik derecesi ile belirlenen anlamlılık düzeyindeki Ki-kare tablo değeri ile karşılaştırılmakta ve test istatistiğinin tablo değerinden büyük olması durumunda dağılıma normal olasılık yoğunluk fonksiyonunun uygun olmadığı kararına varılmaktadır. Test istatistiğinin tablo değerine eşit ya da küçük olması durumunda ise dağılıma normal olasılık fonksiyonunun uygun olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

2.2. Kolmogorow-Smirnov Uygunluk Testi

Kolmogorow-Smirnov uygunluk testi ilk kez Kolmogrow (1933) tarafından ortaya atılmış, daha sonra ise Smirnow (1939) tarafından iki örneklemlili durumlar için geliştirilmiştir. [Aytaç, 1991, s.46]

Kolmogrow-Smirnov uygunluk testinin normallik analizi amacıyla kullanımı sırasında test edilen kuramsal birikimli dağılım fonksiyonu $F_0(x)$ ve gözlenen birikimli dağılım fonksiyonu $S_n(x)$ olmak üzere iki dağılım fonksiyonu ile ilgilenilmektedir. Gerçek ama dağılımı bilinmeyen bir fonksiyon olan $F(x)$ den çekilen rassal bir örneklemin gözlenen birikimli dağılım

fonksiyonu olan $S_n(x)$ den hareketle X rassal değişkeninin her değeri için $F(x)$ ile $F_0(x)$ arasında bir fark olup olmadığı araştırılmaktadır. Bu doğrultuda oluşturulan hipotezler yine;

$$H_0: F(x) = F_0(x) \text{ (Tüm X'ler için)}$$

$$H_1: F(x) \neq F_0(x) \text{ (En az bir X için)}$$

biçiminde olmaktadır. [Aytaç 1991, s.46-47]

Hipotezlerin yukarıdaki biçimde oluşturulmasından sonra, kuramsal birikimli dağılım fonksiyonu ile gözlenen birikimli dağılım fonksiyonu arasında ilişki olup olmadığını ortaya koymak amacıyla; sözkonusu dağılım fonksiyonları karşılaştırılarak, dağılımlar arasındaki en büyük mutlak fark en büyük sapma olarak ele alınmaktadır. [Gürsakal II, 1998, s.189].

Kolmogorow-Smirnov Uygunluk testinin test istatistiği;

$$D = \max |F_0(x) - S_n(x)| \quad (2.2)$$

formülünden hareketle elde edilmektedir.

Rassal örneklemin elde edildiği, gerçek ama bilinmeyen dağılım fonksiyonu $F(x)$ 'in kuramsal birikimli dağılım fonksiyonu $F_0(x)$ 'e uygun olduğunu ileri süren H_0 hipotezinin geçerli olması her gözlem değeri için formülde verilen iki birikimli dağılım fonksiyonunun birbirine yakın olmasına bağlıdır. Bu ise elde edilen test istatistiğinin belirli bir örneklem büyüklüğü ve seçilen anlamlılık düzeyindeki Kolmogrow-Smirnov tablo değerine eşit ya da küçük olması demektir. Test istatistiğinin tablo değerinden büyük olması durumunda ise H_0 reddedilmekle ve dağılımın normal olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Kolmogorow-Smirnow uygunluk testinin Ki-Kare uygunluk testine göre iki önemli üstünlüğe sahip olduğu ileri sürülmektedir.

Bu üstünlükler;

- Küçük hacimli örneklem söz konusu olduğunda, Ki-Kare testi kuşku uyandırıcı olmasına karşın, Kolmogorow-Smirnov testinin güvenilir sonuçlar vermesi,
- Herhangi bir örneklem büyüklüğü için çoğu zaman Ki-Kare testinden daha güçlü sonuçlar ortaya koyması [Lillifors, 1967, s.400] biçiminde özetlenebilir.

2.3. Lilliefors Normallik Testi

Kolmogorow-Smirnov testi, sıfır hipotezinde öne sürülen dağılım fonksiyonunun tam olarak belirli olduğu durumlardan kullanılırken, örneklemden hareketle tahmin edilmesi gereken bilinmeyen parametreler bulunduğu uygun olmamaktadır. [Gürsakaç II, 1998, s.191]. Bu durumda Lilliefors testini kullanmak gerekmektedir. Bilinmeyen dağılım fonksiyonu $F(x)$ 'den elde edilen X_1, X_2, \dots, X_n biçimindeki n hacimlik rassal bir örneklemin ortalaması (\bar{X}) ve standart sapması (s) hesaplanarak, bu değerlerden yararlanarak

$$z_i = \frac{x_i - \bar{x}}{s}$$

değerlerini hesaplamak mümkündür. Elde edilen bu değerler gözlenen birikimli dağılım fonksiyonunu oluşturmaktadır. Lilliefors testinin hipotezleri ise;

H_0 : Rassal örneklem, ortalaması ve varyansı belirli olmayan bir normal dağılımdan çekilmiştir.

H_1 : X_i 'lerin çekildiği dağılım fonksiyonu normal değildir.

biçiminde tanımlanabilir [Conower, 1980, s.358].

Yukarıdaki biçimde oluşturulmuş hipotezlerin testi için kullanılan Lilliefors test istatistiği yine;

$$D = \max |F_0(x) - S_n(x)| \quad (2.3)$$

formülünden hareketle elde edilmektedir. Formüldeki kuramsal birikimli dağılım fonksiyonu $F_0(x)$ ile gözlenen birikimli dağılım fonksiyonu $S_n(x)$ arasındaki mutlak farkların en büyüğü test istatistiğinin değerini oluşturmaktadır. Bu değer Lilliefors tablo değerinden büyük bulunduğu X_i 'lerin dağılım fonksiyonunun normal olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Aynı verilerden hareketle hesaplanan Kolmogrow-Smirnov ve Lilliefors test istatistiklerinin değerleri aynı olmakla birlikte, verilen karar zaman zaman farklı olabilmektedir. Bunun nedeni iki testin tablo değerinin farklı olmasıdır. Lilliefors test istatistiği Lilliefors tarafından değişik örneklem hacimlerinin herbiri için en az 1000'er Monte Carlo Simulasyonu ile elde edilmiş olan tablo [Lilliefors, 1967, s.400] değeri ile karşılaştırılmaktadır.

Lilliefors normallik testi de daha önce sözü edilen diğer iki test gibi parametrik olmayan bir testtir. Çünkü testin geçerliliği, anakütlenin dağılımını dikkate alan test edilmemiş varsayımlara bağlı değildir [Conower, 1980, s. 357].

2.4. Shapiro - Wilk Normallik Testi

Shapiro-Wilk testi de parametrik olmayan bir normallik testidir. Dağılımı bilinmeyen bir fonksiyon olan $F(x)$ 'den çekilen X_1, X_2, \dots, X_n değerlerinden oluşan n hacimlik bir örneklemin verilerinden yararlanmaktadır. Shapiro-Wilk testi ile ilgili hipotezler ;

$H_0 : F(x)$, ortalama ve varyansı belirli olmayan bir normal dağılıma sahiptir..

$H_1 : F(x)$, in dağılımı normal değildir.

biçiminde oluşturulmaktadır. [Conower, 1980, s.363]

Yukarıdaki biçimde oluşturulan hipotezleri test etmek amacıyla Shapiro-Wilk test istatistiğini hesaplamak üzere öncelikle;

$$D = \sum_{i=1}^n (X_i - \bar{X})^2$$

elde edilmektedir. Daha sonra örneklem verileri $X^{(1)} \leq X^{(2)} \leq \dots \leq X^{(n)}$ biçiminde sıralanmaktadır. Küçükten büyüğe sıralanmış örneklem verilerinden hareketle $k : n/2$ olmak üzere; $\alpha_1, \alpha_2 \dots \alpha_k$ katsayıları elde edilerek;

$$W = \frac{1}{D} \left[\sum_{i=1}^k \alpha_i (X^{(n-i+1)} - X^{(i)}) \right]^2$$

biçimindeki test istatistiğine ulaşılmaktadır. [Conower, 1980, s.364] [Sözkonusu α_i değerleri, Shapiro-Wilk testi için çeşitli örneklem büyüklüklerine göre hazırlanmış standart tablodan elde edilmektedir.]

Yukarıdaki formülden elde edilen test istatistiği ve örneklem hacminden hareketle Shapiro - Wilk tablosundan bulunan değer , seçilen anlamlılık düzeyinden büyük olduğunda dağılımın normal olduğu sonucuna ulaşılmakta , aksi halde H_0 reddedilmektedir.

Kolmogrow-Smirnov ve Ki-kare testlerinin de aralarında bulunduğu çeşitli normallik testlerinin güçlerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada Shapiro-Wilk testinin en güçlü normallik testi olduğu ileri sürülmektedir. [Shapiro, 1968, s.1343-1372]

3. NORMALLİK TESTLERİNİN DUYARLILIĞININ İRDELENMESİ

Önceki bölümde, birbirine alternatif olabilecek dört parametrik olmayan normallik testinden sözedilmeye çalışıldı. Bu bölümde ise bu testlerin aynı verilerden hareketle hesaplanmaları durumunda ortaya çıkabilecek farklılıklar üzerinde durulmaya çalışılacaktır.

3.1. Monte Carlo Simülasyonu

İncelenen testlerin duyarlılıklarını ortaya koymak amacıyla Statistica paket programı kullanılarak standart normal dağılımdan $N \sim (0,1)$ 30 hacimlik 300 örneklem yaratılmıştır. Bu örneklemelerin çekildiği anakütlelerin dağılımlarının normal olduğu bilindiğine göre tüm testlerde ve belirlenen anlamlılık düzeyinde H_0 'ın reddedilmemesi sonucunun ortaya çıkması beklenecektir. Bu beklenti doğrultusunda sözkonusu örneklemere adı geçen testler uygulanarak elde edilen sonuçlar Tablo -1'de gösterilmiştir.

Tablo 1: Elde Edilen Test İstatistikleri ve Gözlenen Anlamlılık Düzeyleri.

Örnek- lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	D	p	D	p	W	p	X ²	p
1	0.12345	>0.20	0.12345	>0.20	0.96416	0.4399	1.51159	0.2190
2	0.08917	>0.20	0.08917	>0.20	0.98112	0.8715	0.88495	0.3469
3	0.14399	>0.20	0.14399	<0.15	0.93913	0.1013	5.01151	0.0816
4	0.07709	>0.20	0.07709	>0.20	0.98573	0.9525	0.18528	0.6669
5	0.07405	>0.20	0.07405	>0.20	0.96632	0.4907	0.67216	0.7146
6	0.08590	>0.20	0.08590	>0.20	0.96861	0.5482	1.57393	0.4552
7	0.07435	>0.20	0.07435	>0.20	0.97067	0.6022	0.68838	0.4067
8	0.07502	>0.20	0.07502	>0.20	0.97405	0.6934	0.90076	0.3426
9	0.13683	>0.20	0.13683	<0.15	0.94956	0.1924	4.36038	0.0368
10	0.11894	>0.20	0.11894	>0.20	0.96353	0.4256	3.8255	0.0505
11	0.07554	>0.20	0.07554	>0.20	0.97233	0.6467	1.1380	0.2861
12	0.11299	>0.20	0.11299	>0.20	0.96897	0.5572	1.77053	0.4126
13	0.11224	>0.20	0.11224	>0.20	0.95882	0.3298	0.85393	0.6525
14	0.08430	>0.20	0.08430	>0.20	0.97724	0.7783	1.47632	0.2244
15	0.09506	>0.20	0.09506	>0.20	0.97579	0.7403	1.76991	0.1834
16	0.09767	>0.20	0.09767	>0.20	0.97668	0.7637	3.14231	0.2078
17	0.10057	>0.20	0.10057	>0.20	0.96623	0.4884	0.71780	0.3969
18	0.15191	>0.20	0.15191	<0.10	0.95119	0.2121	7.46424	0.0062
19	0.13375	>0.20	0.13375	<0.20	0.97189	0.6350	5.1307	0.0235
20	0.02840	>0.20	0.02840	>0.20	0.96478	0.4541	2.38431	0.1226
21	0.06299	>0.20	0.06299	>0.20	0.98454	0.9355	0.38978	0.5324
22	0.08945	>0.20	0.08945	>0.20	0.95711	0.2996	1.9472	0.3777
23	0.11959	>0.20	0.11959	>0.20	0.96306	0.4153	0.73362	0.3917
24	0.10037	>0.20	0.10037	>0.20	0.95851	0.3242	7.64607	0.0057
25	0.09875	>0.20	0.09875	>0.20	0.96447	0.4470	1.44266	0.4861
26	0.07056	>0.20	0.07056	>0.20	0.97797	0.7971	0.84162	0.3589

27	0.14243	>0.20	0.14243	<0.15	0.96681	0.5027	3.31410	0.0687
28	0.12689	>0.20	0.12689	>0.20	0.96372	0.4300	3.11006	0.0779
29	0.10690	>0.20	0.10690	>0.20	0.94650	0.1598	1.99745	0.3684
30	0.11157	>0.20	0.11157	>0.20	0.96175	0.3872	5.24296	0.0727
31	0.08246	>0.20	0.08246	>0.20	0.98482	0.9397	0.08246	0.3075
32	0.14532	>0.20	0.14532	<0.10	0.93878	0.0991	2.20596	0.1375
33	0.12649	>0.20	0.12649	>0.20	0.93544	0.0804	1.96424	0.1611
34	0.15631	>0.20	0.15631	<0.10	0.90218	0.0099	3.64882	0.1613
35	0.10463	>0.20	0.10463	>0.20	0.98797	0.9767	2.62324	0.1053
36	0.09325	>0.20	0.09325	>0.20	0.98875	0.9828	1.21838	0.5438
37	0.12757	>0.20	0.12757	>0.20	0.93123	0.6160	2.93256	0.0868
38	0.10045	>0.20	0.10045	>0.20	0.98100	0.8689	3.4907	0.1746
39	0.12131	>0.20	0.12131	>0.20	0.97821	0.8031	1.52598	0.2167

Örnek-lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	D	p	D	p	W	p	X ²	p
40	0.07272	>0.20	0.07272	>0.20	0.96787	0.5293	4.03817	0.0445
41	0.10283	>0.20	0.10283	>0.20	0.97429	0.7000	1.6046	0.2053
42	0.09492	>0.20	0.09492	>0.20	0.96132	0.3784	2.15435	0.3406
43	0.07599	>0.20	0.07599	>0.20	0.98805	0.9774	0.28305	0.5947
44	0.06403	>0.20	0.06403	>0.20	0.96513	0.4622	0.18892	0.6638
45	0.12378	>0.20	0.12378	>0.20	0.96579	0.4779	0.64936	0.4203
46	0.08573	>0.20	0.08573	>0.20	0.97639	0.7561	1.62560	0.4436
47	0.11158	>0.20	0.11158	>0.20	0.96905	0.5595	2.31780	0.1279
48	0.10411	>0.20	0.10411	>0.20	0.96477	0.4539	0.73060	0.3927
49	0.09119	>0.20	0.09119	>0.20	0.97372	0.6845	0.79210	0.3735
50	0.11784	>0.20	0.11784	>0.20	0.95328	0.2399	2.46243	0.1166
51	0.09135	>0.20	0.09135	>0.20	0.97627	0.7529	0.43733	0.8036
52	0.10034	>0.20	0.10034	>0.20	0.96552	0.4715	0.56118	0.4535
53	0.15582	>0.20	0.15582	<0.10	0.92318	0.0371	5.24168	0.0221
54	0.10948	>0.20	0.10948	>0.20	0.98029	0.8530	2.60746	0.1064
55	0.06560	>0.20	0.06560	>0.20	0.98411	0.9286	1.32702	0.2493
56	0.08442	>0.20	0.08442	>0.20	0.96579	0.4778	1.78228	0.1819
57	0.08630	>0.20	0.08630	>0.20	0.97224	0.6443	0.38643	0.5342
58	0.14046	>0.20	0.14046	<0.15	0.95499	0.2652	9.94756	0.0016
59	0.10282	>0.20	0.10282	>0.20	0.96749	0.5196	1.44387	0.2295
60	0.07618	>0.20	0.07618	>0.20	0.97549	0.7323	1.98685	0.1587
61	0.10563	>0.20	0.10563	>0.20	0.97273	0.6567	2.42383	0.2976
62	0.10110	>0.20	0.10110	>0.20	0.94782	0.1732	2.10753	0.1466
63	0.07327	>0.20	0.07327	>0.20	0.97671	0.7647	0.80982	0.6670
64	0.08578	>0.20	0.08578	>0.20	0.96155	0.3832	1.17678	0.2780
65	0.10228	>0.20	0.10228	>0.20	0.96050	0.3619	2.79013	0.0949
66	0.12251	>0.20	0.12251	>0.20	0.96288	0.4112	2.02426	0.1548
67	0.08886	>0.20	0.08886	>0.20	0.96786	0.5289	0.76248	0.6830
68	0.10973	>0.20	0.10973	>0.20	0.95682	0.2947	2.78984	0.0949
69	0.10493	>0.20	0.10493	>0.20	0.98461	0.9366	5.88578	0.0527
70	0.10851	>0.20	0.10851	>0.20	0.96453	0.4483	0.39942	0.8190
71	0.16862	>0.20	0.16862	<0.05	0.92974	0.0561	3.39201	0.0655
72	0.12733	>0.20	0.12733	>0.20	0.96985	0.5803	4.46780	0.0345
73	0.07132	>0.20	0.07132	>0.20	0.98560	0.9508	0.93672	0.3331
74	0.12854	>0.20	0.12854	>0.20	0.95305	0.2368	2.89523	0.0889
75	0.08471	>0.20	0.08471	>0.20	0.97878	0.8173	1.50840	0.4704
76	0.10901	>0.20	0.10901	>0.20	0.93748	0.0913	1.35298	0.2448
77	0.08360	>0.20	0.08360	>0.20	0.96198	0.3920	0.70315	0.4017
78	0.13641	>0.20	0.13641	<0.15	0.96324	0.4192	4.88677	0.0868

79	0.09192	>0.20	0.09192	>0.20	0.95105	0.2102	1.94902	0.1627
80	0.10916	>0.20	0.10916	>0.20	0.95591	0.2796	3.98392	0.0459

Örnek- lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	No	D	p	D	p	W	p	X ²
81	0.17818	>0.20	0.17818	<0.05	0.95639	0.2875	1.28355	0.2572
82	0.14232	>0.20	0.14232	<0.15	0.95568	0.2760	1.06236	0.5879
83	0.10463	>0.20	0.10463	>0.20	0.97316	0.6693	2.0554	0.3578
84	0.10903	>0.20	0.10903	>0.20	0.94439	0.4451	0.71761	0.3964
85	0.10133	>0.20	0.10133	>0.20	0.94126	0.1157	0.89232	0.3449
86	0.05749	>0.20	0.05749	>0.20	0.98288	0.9070	0.09779	0.7545
87	0.14454	>0.20	0.14454	<0.10	0.97847	0.8096	4.35177	0.1135
88	0.10566	>0.20	0.10566	>0.20	0.97342	0.6764	3.50202	0.1736
89	0.12376	>0.20	0.12376	>0.20	0.95375	0.2466	1.76129	0.8447
90	0.08884	>0.20	0.08884	>0.20	0.96349	0.4248	2.23619	0.3269
91	0.13566	>0.20	0.13566	<0.20	0.96944	0.5750	3.67763	0.0552
92	0.10854	>0.20	0.10854	>0.20	0.97587	0.7424	2.72860	0.2556
93	0.07989	>0.20	0.07989	>0.20	0.98039	0.8553	0.75440	0.3851
94	0.12021	>0.20	0.12021	>0.20	0.96019	0.3558	1.32550	0.2496
95	0.09479	>0.20	0.09479	>0.20	0.94602	0.1551	3.05527	0.2171
96	0.11116	>0.20	0.11116	>0.20	0.96229	0.3986	1.14521	0.5641
97	0.09326	>0.20	0.09326	>0.20	0.97596	0.7449	2.27904	0.3199
98	0.10109	>0.20	0.10109	>0.20	0.94823	0.1775	0.43631	0.8040
99	0.14375	>0.20	0.14375	<0.15	0.97329	0.6728	5.62541	0.0601
100	0.11939	>0.20	0.11939	>0.20	0.96978	0.5786	2.27413	0.3208
101	0.10031	>0.20	0.10031	>0.20	0.95804	0.3156	0.92837	0.6287
102	0.09354	>0.20	0.09354	>0.20	0.96477	0.4539	1.22633	0.5416
103	0.10550	>0.20	0.10550	>0.20	0.97589	0.7429	2.07291	0.1499
104	0.08351	>0.20	0.08351	>0.20	0.97451	0.7059	2.77378	0.0958
105	0.10491	>0.20	0.10491	>0.20	0.97164	0.6281	0.63764	0.4246
106	0.09662	>0.20	0.09662	>0.20	0.96478	0.4541	1.79951	0.1798
107	0.14947	>0.20	0.14947	<0.10	0.92188	0.0341	2.46609	0.1163
108	0.07412	>0.20	0.07412	>0.20	0.98533	0.9472	1.29067	0.5245
109	0.10053	>0.20	0.10053	>0.20	0.96849	0.5449	3.16901	0.0751
110	0.12885	>0.20	0.12885	>0.20	0.97532	0.7277	0.1278	0.7207
111	0.11475	>0.20	0.11475	>0.20	0.95729	0.3025	2.4458	0.1179
112	0.12536	>0.20	0.12536	>0.20	0.92209	0.0346	3.38709	0.0657
113	0.09645	>0.20	0.09645	>0.20	0.94484	0.1443	1.17593	0.2782
114	0.12629	>0.20	0.12629	>0.20	0.97401	0.6925	1.78477	0.1816
115	0.09745	>0.20	0.09745	>0.20	0.97668	0.7637	3.14231	0.2078
116	0.13305	>0.20	0.13305	<0.20	0.94065	0.1114	2.63895	0.1043
117	0.09810	>0.20	0.09810	>0.20	0.96743	0.5181	1.08667	0.2972
118	0.07600	>0.20	0.07600	>0.20	0.96267	0.4068	0.60099	0.7405
119	0.15945	>0.20	0.15945	<0.10	0.94708	0.1655	4.07442	0.0435
120	0.15412	>0.20	0.15412	<0.10	0.96158	0.3837	1.07282	0.3003

Örnek- lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	No	D	p	D	p	W	P	X ²
121	0.09419	>0.20	0.09419	<0.10	0.97309	0.6675	2.79105	0.2477
122	0.08995	>0.20	0.08995	<0.10	0.97103	0.6117	1.34325	0.2465
123	0.10422	>0.20	0.10422	<0.10	0.95328	0.2400	7.72715	0.0544
124	0.09181	>0.20	0.09181	<0.10	0.98178	0.8854	2.65544	0.1032

125	0.14054	>0.20	0.14054	<0.15	0.94729	0.1677	1.75730	0.1850
126	0.08893	>0.20	0.08893	>0.20	0.98161	0.8819	0.63608	0.4251
127	0.08477	>0.20	0.08477	>0.20	0.97992	0.8446	0.69858	0.4033
128	0.14059	>0.20	0.14059	>0.15	0.90854	0.0147	0.31030	0.5778
129	0.07765	>0.20	0.07765	>0.20	0.98281	0.9057	0.14233	0.7060
130	0.11735	>0.20	0.11735	>0.20	0.97076	0.6046	3.09285	0.2130
131	0.15482	>0.20	0.15482	<0.10	0.94382	0.1355	3.25791	0.7109
132	0.15226	>0.20	0.15226	<0.10	0.92666	0.0462	2.12710	0.1447
133	0.12482	>0.20	0.12482	>0.20	0.96087	0.3693	3.17798	0.0747
134	0.09175	>0.20	0.09175	>0.20	0.95838	0.3218	0.05009	0.8229
135	0.17052	>0.20	0.17052	<0.05	0.91172	0.0180	1.97361	0.1600
136	0.11453	>0.20	0.11453	>0.20	0.96613	0.4861	1.70942	0.1911
137	0.07741	>0.20	0.07741	>0.20	0.96941	0.5689	0.11394	0.7457
138	0.07815	>0.20	0.07815	>0.20	0.93407	0.0737	0.09659	0.7560
139	0.08686	>0.20	0.08686	>0.20	0.97337	0.6751	0.36774	0.5442
140	0.07340	>0.20	0.07340	>0.20	0.96213	0.3953	0.42977	0.8066
141	0.13530	>0.20	0.13530	<0.20	0.94111	0.1143	0.68011	0.4096
142	0.18475	>0.20	0.18475	<0.05	0.90997	0.061	10.2757	0.0059
143	0.08638	>0.20	0.08638	>0.20	0.97907	0.8243	2.07331	0.1499
144	0.12077	>0.20	0.12077	>0.20	0.96234	0.3997	0.34819	0.5551
145	0.15288	>0.20	0.15288	<0.10	0.96068	0.3656	5.31339	0.0702
146	0.13516	>0.20	0.13516	<0.20	0.95084	0.2077	2.57787	0.2756
147	0.09478	>0.20	0.09478	>0.20	0.95937	0.3401	0.99589	0.3183
148	0.15603	>0.20	0.15603	<0.10	0.94842	0.1796	8.97465	0.0027
149	0.07825	>0.20	0.07825	>0.20	0.98717	0.9693	0.81482	0.3667
150	0.07460	>0.20	0.07460	>0.20	0.96706	0.5089	0.71503	0.6994
151	0.10600	>0.20	0.10600	>0.20	0.97866	0.8143	2.25953	0.1328
152	0.13079	>0.20	0.13079	>0.20	0.97125	0.6177	2.91046	0.0880
153	0.07940	>0.20	0.07940	>0.20	0.98531	0.9469	0.46130	0.4970
154	0.14178	>0.20	0.14178	<0.15	0.94051	0.1104	4.48300	0.0342
155	0.08554	>0.20	0.08554	>0.20	0.97118	0.6343	1.47800	0.2241
156	0.09966	>0.20	0.09966	>0.20	0.95804	0.3157	4.36150	0.1130
157	0.11482	>0.20	0.11482	>0.20	0.97512	0.7224	1.23597	0.2663
158	0.09722	>0.20	0.09722	>0.20	0.97062	0.6007	1.57540	0.2094
159	0.17871	>0.20	0.17871	<0.05	0.92716	0.0477	4.93493	0.0849
160	0.17162	>0.20	0.17162	<0.05	0.89425	0.0061	1.45102	0.4841

Örnek- lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	D	p	D	p	W	P	X ²	p
161	0.11830	>0.20	0.11830	>0.20	0.95733	0.3034	2.26173	0.1326
162	0.06827	>0.20	0.06827	>0.20	0.98059	0.8599	1.34591	0.2460
163	0.10930	>0.20	0.10930	>0.20	0.96668	0.5045	1.51080	0.4698
164	0.08975	>0.20	0.08975	>0.20	0.98411	0.9286	2.26257	0.3226
165	0.12667	>0.20	0.12667	>0.20	0.91462	0.0216	1.38115	0.2399
166	0.08807	>0.20	0.08807	>0.20	0.96490	0.4568	1.58980	0.2074
167	0.11867	>0.20	0.11867	>0.20	0.95919	0.3367	3.41745	0.0645
168	0.08161	>0.20	0.08161	>0.20	0.98333	0.9151	1.42306	0.4909
169	0.10753	>0.20	0.10753	>0.20	0.96460	0.4500	2.36039	0.1245
170	0.10977	>0.20	0.10977	>0.20	0.96430	0.4429	1.55194	0.2129
171	0.09255	>0.20	0.09255	>0.20	0.94628	0.1579	3.57816	0.1671
172	0.12631	>0.20	0.12631	>0.20	0.94557	0.1509	5.27798	0.0714
173	0.15210	>0.20	0.15210	<0.10	0.94931	0.1895	3.73737	0.0532
174	0.11685	>0.20	0.11685	>0.20	0.99207	0.9970	0.50291	0.4782
175	0.06534	>0.20	0.06534	>0.20	0.98531	0.9469	0.45120	0.4873
176	0.13432	>0.20	0.13432	<0.20	0.95430	0.2547	3.45771	0.0630

177	0.11762	>0.20	0.11762	>0.20	0.97036	0.5938	4.36437	0.5089
178	0.11171	>0.20	0.11171	>0.20	0.95571	0.2764	1.07500	0.2998
179	0.11922	>0.20	0.11922	>0.20	0.95505	0.2661	0.70471	0.4012
180	0.10745	>0.20	0.10745	>0.20	0.93044	0.0586	0.91102	0.3399
181	0.14416	>0.20	0.14416	<0.10	0.94270	0.1264	0.88860	0.3459
182	0.10471	>0.20	0.10471	>0.20	0.97466	0.7099	2.40338	0.1211
183	0.07504	>0.20	0.07504	>0.20	0.97263	0.6550	0.60251	0.4376
184	0.10467	>0.20	0.10467	>0.20	0.96784	0.5283	1.51271	0.2187
185	0.08190	>0.20	0.08190	>0.20	0.97324	0.6715	1.27758	0.2584
186	0.12966	>0.20	0.12966	>0.20	0.95879	0.3294	4.50962	0.0337
187	0.11017	>0.20	0.11017	>0.20	0.96868	0.5499	0.83381	0.3612
188	0.08462	>0.20	0.08462	>0.20	0.97949	0.8344	0.12951	0.7189
189	0.18747	>0.20	0.18747	<0.01	0.93323	0.0699	5.41892	0.0199
190	0.08677	>0.20	0.08677	>0.20	0.96175	0.3874	0.77534	0.3786
191	0.15227	>0.20	0.15227	<0.10	0.90165	0.0096	2.57449	0.1086
192	0.09649	>0.20	0.09649	>0.20	0.96410	0.4925	1.95842	0.2945
193	0.10505	>0.20	0.10505	>0.20	0.96683	0.5031	0.34853	0.5550
194	0.12609	>0.20	0.12609	>0.20	0.97514	0.7228	1.47210	0.2250
195	0.10962	>0.20	0.10962	>0.20	0.94607	0.1556	5.66687	0.0173
196	0.11286	>0.20	0.11286	>0.20	0.95265	0.2313	1.03028	0.3101
197	0.08588	>0.20	0.08588	>0.20	0.97480	0.7136	1.50694	0.2196
198	0.08076	>0.20	0.08076	>0.20	0.98237	0.8923	0.19487	0.6590
199	0.11081	>0.20	0.11081	>0.20	0.95515	0.2676	0.11081	0.6307
200	0.11876	>0.20	0.11876	>0.20	0.96429	0.4427	1.54557	0.2138

Örnek- lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	D	p	D	p	W	p	X ²	p
201	0.09081	>0.20	0.09081	>0.20	0.97556	0.7342	2.39631	0.1216
202	0.13246	>0.20	0.13246	<0.20	0.93806	0.0947	0.88441	0.3470
203	0.07959	>0.20	0.07959	>0.20	0.97567	0.7371	0.51099	0.7745
204	0.11828	>0.20	0.11828	>0.20	0.96482	0.4550	1.69352	0.1931
205	0.10895	>0.20	0.10895	>0.20	0.96124	0.3767	1.28195	0.2575
206	0.07180	>0.20	0.07180	>0.20	0.98663	0.9635	0.24729	0.8837
207	0.11828	>0.20	0.11828	>0.20	0.94142	0.1168	4.80577	0.2837
208	0.10895	>0.20	0.10895	>0.20	0.97148	0.6239	3.94843	0.1389
209	0.07180	>0.20	0.07180	>0.20	0.97819	0.8027	3.20861	0.0733
210	0.11674	>0.20	0.11674	>0.20	0.95227	0.6567	2.42383	0.2976
211	0.10188	>0.20	0.10188	>0.20	0.95227	0.2261	2.24116	0.3261
212	0.08983	>0.20	0.08983	>0.20	0.99160	0.9960	3.31515	0.1906
213	0.10563	>0.20	0.10563	>0.20	0.96976	0.5780	5.52157	0.0633
214	0.13542	>0.20	0.13542	<0.20	0.96573	0.4764	1.01951	0.3126
215	0.08387	>0.20	0.08387	>0.20	0.98399	0.9267	1.49375	0.2216
216	0.12625	>0.20	0.12625	>0.20	0.96640	0.4926	2.39991	0.3012
217	0.11728	>0.20	0.11728	>0.20	0.95249	0.2290	0.49947	0.7790
218	0.10939	>0.20	0.10939	>0.20	0.96972	0.5769	0.44179	0.8018
219	0.09396	>0.20	0.09396	>0.20	0.97042	0.5956	1.32545	0.5154
220	0.10682	>0.20	0.10682	>0.20	0.98852	0.9811	1.05496	0.3044
221	0.08369	>0.20	0.08369	>0.20	0.98488	0.9407	1.34649	0.5101
222	0.11471	>0.20	0.11471	>0.20	0.96442	0.4457	0.72723	0.3938
223	0.08230	>0.20	0.08230	>0.20	0.97579	0.7404	1.53475	0.4642
224	0.07453	>0.20	0.07453	>0.20	0.95415	0.2525	4.99987	0.0254
225	0.07095	>0.20	0.07095	>0.20	0.91990	0.0301	0.48429	0.4865
226	0.07801	>0.20	0.07801	>0.20	0.94250	0.1273	0.58932	0.7542
227	0.12919	>0.20	0.12919	>0.20	0.95110	0.2120	4.67892	0.0234
228	0.14037	>0.20	0.14037	<0.15	0.92216	0.0102	2.15330	0.5414

229	0.17232	>0.20	0.17232	<0.05	0.95468	0.2604	1.53711	0.2150
230	0.15367	>0.20	0.15367	<0.10	0.93965	0.1046	4.63966	0.0312
231	0.11708	>0.20	0.11708	>0.20	0.93690	0.0881	2.06907	0.3554
232	0.16857	>0.20	0.16857	<0.05	0.96018	0.3556	8.18946	0.0167
233	0.09309	>0.20	0.09309	>0.20	0.95848	0.3237	6.08735	0.0477
234	0.14747	>0.20	0.14747	<0.10	0.96227	0.3983	0.85461	0.6523
235	0.07196	>0.20	0.07196	>0.20	0.95120	0.2121	3.72985	0.0546
236	0.12325	>0.20	0.12325	>0.20	0.95651	0.2895	0.52526	0.7690
237	0.18324	>0.20	0.18324	<0.05	0.91192	0.0182	1.89801	0.1683
238	0.09161	>0.20	0.09161	>0.20	0.95106	0.2105	6.89402	0.0087
239	0.12708	>0.20	0.12708	>0.20	0.97713	0.7755	1.84877	0.3968
240	0.09810	>0.20	0.09810	>0.20	0.95624	0.2850	5.82701	0.1579

Örnek- lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	D	p	D	p	W	p	X ²	p
241	0.10563	>0.20	0.10563	>0.20	0.95488	0.2635	1.78438	0.4098
242	0.09258	>0.20	0.09258	>0.20	0.97633	0.7547	0.34981	0.5542
243	0.09703	>0.20	0.09703	>0.20	0.98019	0.8485	0.73212	0.3922
244	0.09013	>0.20	0.09013	>0.20	0.96339	0.4220	0.57924	0.7486
245	0.13949	>0.20	0.13949	<0.15	0.96880	0.5531	1.36939	0.2419
246	0.08659	>0.20	0.08659	>0.20	0.97751	0.7855	0.63383	0.4260
247	0.12787	>0.20	0.12787	>0.20	0.96946	0.5703	3.16006	0.0755
248	0.12085	>0.20	0.12085	>0.20	0.95999	0.3520	0.77189	0.3796
249	0.11854	>0.20	0.11854	>0.20	0.96476	0.4535	0.97647	0.3231
250	0.11727	>0.20	0.11727	>0.20	0.94568	0.1519	2.45657	0.1170
251	0.08831	>0.20	0.08831	>0.20	0.95384	0.2480	1.80504	0.1791
252	0.12848	>0.20	0.12848	>0.20	0.97789	0.7950	3.54475	0.1699
253	0.12291	>0.20	0.12291	>0.20	0.96512	0.4620	0.42865	0.5127
254	0.14474	>0.20	0.14474	<0.10	0.97160	0.6270	1.92135	0.1657
255	0.13345	>0.20	0.13345	<0.20	0.96218	0.3964	3.39022	0.0656
256	0.08922	>0.20	0.08922	>0.20	0.97209	0.6402	1.54402	0.2140
257	0.09884	>0.20	0.09884	>0.20	0.95017	0.1995	0.54485	0.4604
258	0.10912	>0.20	0.10912	>0.20	0.96771	0.5251	0.88229	0.3476
259	0.14595	>0.20	0.14595	<0.10	0.91937	0.0291	3.20552	0.0733
260	0.16204	>0.20	0.16204	<0.05	0.97315	0.6690	0.44100	0.5066
261	0.13620	>0.20	0.13620	<0.15	0.95228	0.2262	0.64568	0.4267
262	0.08213	>0.20	0.08213	>0.20	0.98312	0.9115	0.41510	0.5194
263	0.09680	>0.20	0.09680	>0.20	0.96844	0.5436	1.38570	0.2391
264	0.09506	>0.20	0.09506	>0.20	0.97259	0.6537	0.81827	0.3656
265	0.13027	>0.20	0.13027	>0.20	0.92738	0.0483	1.48706	0.2227
266	0.11637	>0.20	0.11637	>0.20	0.97988	0.8435	1.65595	0.1982
267	0.06497	>0.20	0.06497	>0.20	0.98647	0.9617	0.77987	0.3772
268	0.08491	>0.20	0.08491	>0.20	0.97330	0.6657	1.99253	0.3693
269	0.08305	>0.20	0.08305	>0.20	0.97138	0.6213	0.67286	0.4121
270	0.12192	>0.20	0.12192	>0.20	0.96201	0.3928	0.68926	0.4064
271	0.14401	>0.20	0.14401	>0.20	0.94754	0.1702	0.50271	0.4783
272	0.07329	>0.20	0.07329	>0.20	0.96397	0.4356	0.53952	0.4626
273	0.13748	>0.20	0.13748	<0.15	0.96166	0.3854	0.67626	0.7131
274	0.10651	>0.20	0.10651	>0.20	0.95398	0.2501	1.471262	0.2252
275	0.11953	>0.20	0.11953	>0.20	0.96092	0.3702	2.489035	0.1147
276	0.18197	>0.20	0.18197	<0.05	0.90783	0.0141	4.24290	0.0394
277	0.10125	>0.20	0.10125	>0.20	0.97960	0.8371	11.1349	0.0038
278	0.07971	>0.20	0.07971	>0.20	0.96372	0.3089	1.45769	0.6921
279	0.08818	>0.20	0.08818	>0.20	0.96339	0.3011	2.28241	0.5159
280	0.11223	>0.20	0.11223	>0.20	0.92215	0.0105	5.19119	0.1583

Örnek- lem	Kolmogorow Smirnov		Lilliefors		Shapiro-Wilk		Ki-Kare	
	No	D	p	D	p	W	p	X ²
281	0.11002	>0.20	0.11002	>0.20	0.96741	0.3978	2.02397	0.3635
282	0.14470	>0.20	0.14470	<0.05	0.95799	0.2025	6.83415	0.0774
283	0.05991	>0.20	0.05991	>0.20	0.97892	0.7522	2.09987	0.5519
284	0.08657	>0.20	0.08657	>0.20	0.97716	0.6959	2.15230	0.5414
285	0.05975	>0.20	0.05975	>0.20	0.98158	0.8321	0.52239	0.7701
286	0.07209	>0.20	0.07209	>0.20	0.97180	0.5235	1.33940	0.7198
287	0.13964	>0.20	0.13964	>0.20	0.91443	0.0055	3.81689	0.8219
288	0.08842	>0.20	0.08842	>0.20	0.98413	0.8971	8.37370	0.0389
289	0.09286	>0.20	0.09286	>0.20	0.87874	0.7466	4.31633	0.2293
290	0.11105	>0.20	0.11105	<0.10	0.95972	0.2307	4.00896	0.1347
291	0.12820	>0.20	0.12820	>0.20	0.96040	0.2428	5.71139	0.0575
292	0.07611	>0.20	0.07611	>0.20	0.98317	0.8743	2.67794	0.4440
293	0.09897	>0.20	0.09897	>0.20	0.95964	0.2293	1.28302	0.7332
294	0.05580	>0.20	0.05580	>0.20	0.98211	0.8466	1.85669	0.6027
295	0.09542	>0.20	0.09542	>0.20	0.96190	0.2710	3.65895	0.3007
296	0.09120	>0.20	0.09120	>0.20	0.96566	0.3555	2.36261	0.5006
297	0.08412	>0.20	0.08412	>0.20	0.95274	0.1346	2.50477	0.4744
298	0.08966	>0.20	0.08966	>0.20	0.95948	0.2266	3.51156	0.3193
299	0.07182	>0.20	0.07182	>0.20	0.97459	0.6121	2.55404	0.2789
300	0.12443	>0.20	0.12443	<0.15	0.97307	0.5634	10.7263	0.0133

3.2. Gözlenen Anlamlılık Düzeyi ve Testlerin Duyarlılığı

Hipotez testlerinin geleneksel yaklaşımında; I. Tip hata yapmanın bir başka deyişle, H₀ doğru iken onu reddetmenin razı olunabilecek maksimum olasılığı olan anlamlılık düzeyi (α) bir ölçüde keyfi seçimidir. Genellikle de anlamlılık düzeyi %1 veya %5 olarak belirlenmektedir.. Bu biçimde seçilmiş bir anlamlılık düzeyinde, herhangi bir teknikle elde edilen test istatistiğinin uygun tablo değerinden büyük olup olmadığına bakılarak karar verilir.

Oysa testin gözlenen anlamlılık düzeyi veya I. Tip hata yapmanın kesin olasılığı olan p değeri teknik olarak, H₀ hipotezinin reddedilebildiği en düşük anlamlılık düzeyi olarak tanımlanabilir.[Gujarati, 1995, s.132-133]

Buradaki çalışma çerçevesinde p değeri, normal dağılıma sahip bir anakütlenin normal olmadığı kabul edilmesinin gözlenen olasılığı biçiminde yorumlanabilir. Testin gözlenen anlamlılık düzeyi (p) ile keyfi anlamlılık düzeyi (α) arasındaki ilişki ise;

$$p < \alpha \text{ ise } H_0 \text{ reddedilir.}$$

$$p \geq \alpha \text{ ise } H_0 \text{ reddilemez.}$$

biçiminde açıklanabilir. [Gürsakal II, 1998 s. 81]

Bu doğrultuda sözkonusu testlerin duyarlılıklarını ortaya koymak amacıyla gözlenen anlamlılık düzeylerinin karşılaştırıldığından Tablo 2'de ilk dikkat çeken nokta Kolmogorow-Smirnov testinde 300 örneklemin tümünde gözlenen anlamlılık düzeyinin %20'nin ($p>0.20$) üzerinde olmasıdır. Bunun anlamı, bu örneklemde elde edildiği anakütlelerin tümünde verilerin dağılımının normal olmadığını söyleyebilmek için anlamlılık düzeyinin %20'nin üzerinde seçilmesi gerektiğidir.

Tablo 2: Çeşitli Anlamlılık Düzeylerinde Sıfır Hipotezinin Reddedildiği Örneklem Sayıları

P	Kolmogorow Smirnov	Lilliefors	Shapiro Wilk	Ki-Kare
p<0.01	0	1	4	7
p<0.05	0	12	20	26
p<0.10	0	31	28	60
p<0.15	0	46	39	86
p<0.20	0	55	53	108

Anlamlılık düzeyinin %1 olarak belirlenmesi halinde Lilliefors testinde 1, Shapiro-Wilk testinde 4 ve Ki-kare testinde ise 7 anakütlenin normal dağılıma sahip olmadığı görülmektedir. %5 anlamlılık düzeyinde Lilliefors'da 12 Shapiro-Wilk'de 20 ve Ki-kare'de 26 anakütle için H_0 'ın reddi kararına varılırken, %10 anlamlılık düzeyi için Shapiro-Wilk 28, Lilliefors 31 ve Ki-kare 60 anakütlenin normal dağılmadığı sonucunu vermektedir. %15 anlamlılık düzeyi için ise Shapiro Wilk 39, Lilliefors 46, Ki-kare 86 anakütle için sıfır hipotezinin reddini gerekli kılarken %20 anlamlılık düzeyinde bu sayı sırasıyla 53, 55 ve 108 olmaktadır. Bu durumda;

Anlamlılık Düzeyi	Testlerin Duyarlılık Sıralaması
% 1	Kolmogrow-Smirnov,Lilliefors,Shapiro-Wilk,Ki-Kare
% 5	Kolmogrow-Smirnov,Lilliefors,Shapiro-Wilk,Ki-Kare
% 10	Kolmogrow-Smirnov-Shapiro-Wilk-Lilliefors-Ki-Kare
% 15	Kolmogrow-Smirnov,Shapiro-Wilk,Lilliefors,Ki-Kare
% 20	Kolmogrow-Smirnov,Shapiro-Wilk,LillieforsKi-Kare

sıralaması ortaya çıkmaktadır.

4. SONUÇ

Bu çalışmada verilerin elde edildiği anakütlelerin dağılımının normal olup olmadığını test etmek amacıyla kullanılan 4 normallik testi üzerinde durularak, sözkonusu testlerin duyarlılıkları irdelenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla, Monte Carlo Simülasyonu ile standart normal dağılımdan hareketle 30 hacimlik 300 örneklem yaratılarak bu örneklemelere sözkonusu testler uygulanmıştır.

Elde edilen sonuçlara bakıldığında, Kolmogorow-Smirnov testinin %20 anlamlılık düzeyine kadar tüm anakütlelerde dirençli sonuçlar verdiği görülmektedir. %1 ve %5 anlamlılık düzeyleri için Kolmogorow-Smirnov testinden sonra sıralamanın Lilliefors, Shapiro-Wilk ve Ki-kare olarak oluşmasına karşın %10, %15 ve %20 anlamlılık düzeylerinde ikinci sırayı Shapiro-Wilk testi alırken, daha sonra Lilliefors gelmekte ve Ki-kare yine son sırada onu izlemektedir.

Bu durumda, sözü geçen testlerin tümünün uygulanabilir olduğu koşulda Kolmogorow-Smirnov testinin daha dirençli olduğu; bir başka deyişle, normal dağılımdan ufak sapmalara karşı duyarlı olmadığı söylenebilir. Buna karşılık Ki-kare testinin tüm koşullarda son sırada yer alması dikkat çekicidir.

Bu arada, elde edilen sonuçların Shapiro-Wilk testinin çeşitli normallik testleri arasında en güçlüsü olduğu ileri süren çalışmalar çelişmediğini, burada yapılanın bir güç karşılaştırması değil, testlerin duyarlılıklarını ortaya koymaya yönelik bir çaba olduğunu da belirtmekte fayda vardır.

KAYNAKLAR

- Akgül, A., Tıbbi Araştırmalarda İstatistiksel Analiz Teknikleri , Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası , Ankara, 1997.
- Aytaç, M., Uygulamalı Parametrik Olmayan İstatistik Testleri, Uludağ Üniversitesi Basımevi, 1991.
- Brown, B.M., T.P. Hettmanspenger, "Normal Scores, Normal Plots, and Tests for Normality" JASA; December 1996, V.91, N.436.
- Conower, W.J., Practical Nonparametric Statistics, Second, Edition, Texas, Tech. University, 1980.
- Dixon, J., F.J. Massey, Introduction to Statistical Analysis, Mc Graw Hill, New York, 1960.

- Gujarati, D.N., Basic Econometrics, Mc Graw Hill, Literatür Yayıncılık, 1995.
- Gürsakal, N., Bilgisayar Uygulamalı İstatistik I, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa-1997.
- Gürsakal, N., Bilgisayar Uygulamalı İstatistik II, Marmara Kitabevi Yayınları, Bursa 1998
- Lilliefors, H. W. "On the Kolmogorow-Smirnov" Test For Normality with Mean and Variance Unknown JASA, June 1967.
- Mosteller, F., J.W. Tukey, Data Analysis and Regression, Moss Addisoon Wesslay, 1977,
- Serper ,Ö., Uygulamalı İstatistik 1, Genişletilmiş 3. Baskı, Filiz Kitabevi , İstanbul 1996
- Serper, Ö., Uygulamalı İstatistik 2, Genişletilmiş 3. Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul 1996.
- Shapiro, S.S., M.B. Wilk, H.J. Chan "A Comparative Study of Various Tests for Normality" JASA; December,1968, v. 63, N.324.

ESNEK ÜRETİM SİSTEMİNE GEÇİŞ AŞAMASINDA YÖNETİMİN ROLÜ VE DEĞERLENDİRMESİ

Dr. Gülay COŞKUN KASAP*

I. GİRİŞ

Değişen ve gelişen dünya pazarlarında pazarın yapısı, çeşitleri ve üretilen malların nitelikleri tüketiciler tarafından belirlenmektedir. Tüketiciler sürekli olarak yeni ve değişik mamuller arzulamakta bu durum talepte esneklik ve dalgalanma yaratmaktadır. Böylece üretimde hız ve esneklik ön plana çıkmaktadır. İşletmelerin bu taleplere cevap vermeleri ancak yeni üretim teknolojilerine uyum sağlamalarıyla mümkün olabilecektir.

Günümüz işletmeleri tüketici ihtiyaçlarındaki değişime bağlı olarak talepteki dalgalanmaları karşılayabilmek için üretimin esnek bir yapıya sahip olması konusunda önemli sistemler geliştirmiştir. Bu sistemler arasında en önemlisi "Esnek Üretim Sistemi"dir.

II. ESNEK ÜRETİM SİSTEMLERİ VE GENEL ÖZELLİKLERİ

Esnek Üretim Sistemleri, farklı parça ve ürünleri önemli bir değişiklik ve tezgah duruşuna gerek kalmaksızın, üretebilme kabiliyeti olan sistemler şeklinde tanımlanabilir. (Groover, 1987: 32)

Esnek Üretim Sistemleri fiziksel olarak biraraya kümelenmiş, özgün olarak aletleriyle donanmış, bir birim olarak çizelgelenmiş makinalardan oluşan küçük, özel hücrelerde malzeme, ölçü ve geometrileri bir miktar farklılık gösteren, benzer prosesleri gerektiren parçaları küçük ya da orta ölçeklerde, partiler halinde imal etmek için kullanılan bir tekniktir. (Hyde, 1981)

* Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

Esnek Üretim Sistemleri, yoğun otomasyon ve teknoloji ağırlıklı üretimin yapıldığı, üretim faktörlerinin hızla üretime yönlendirilebildiği ve zamanında tüketicilere ulaştırarak nakte çevrildiği, insanların bu ortama uyum gösterdiği ve değişikliklere hızla cevap verebildiği üretim süreci olarak da tanımlanabilir ve genel özellikleri şu şekilde sıralanabilir. (Tekin ve Atamak, 1997: 245).

1. Esnek Üretim Sistemleri ürün çeşidinin fazla olduğu işletmelerde uygulanabilir.
2. Esnek Üretim Sistemleri aynı gruptan olup farklılık gösteren parçaları üretmek amacıyla kullanılmaktadır.
3. Genel amaçlı makine-teçhizatı içermektedir. Arklı parçaları üretmek için makine-teçhizatı küçük çaplı değişiklikler yapılabilir.
4. Mamul, yarı mamul ve hammadde otomatik bantlarla, malzeme ve taşıyıcılarla hareket edebilmektedir.
5. Genel amaçlı makine-teçhizat ve malzeme taşıma sistemini kontrol eden ana bir bilgisayar vardır.
6. Farklı parçaların üretilmesi makineler üzerinde gerçekleşen otomatik değişikliklerle mümkün olabilmektedir.
7. Üretimde personel müdahalesi asgariye indirilmiştir.
8. Fabrikaya hammadde girişinden mamul çıkışına kadar kalite kontrol, tasarım, üretim gibi tüm işlemler otomasyona dayalı olarak bilgisayarla gerçekleştirmektedir.

Üretim sistemlerinde başlıca esneklik türleri; makine esnekliği, proses esnekliği, ürün esnekliği, iş akışı esnekliği, genişleme esnekliği, hacim esnekliği, işlem esnekliği ve üretim yöntemi esnekliğidir. (Koren, 1983).

A. Esnek Üretim Sisteminin Kurulma Stratejisi ve Kullandığı Teknolojiler

Bir esnek üretim sistemi bünyesinde fiziksel ve kontrol alt sistemi diye adlandırılan iki alt sistem oluşturulur. Bu alt sistemlerde çeşitli teknolojiler uygulanır.

Fiziksel alt sistem; tezgahlar, muayene cihazları, yükleme/boşaltma alanı, istasyonlar, herhangi bir istasyondaki paletler ya da iki işlem arasında geçici olarak üzerinde stoklanan depolama sistemi ve malzeme taşıma sisteminden oluşur. Kontrol sistemi ise yazılım ve donanım olmak üzere iki gruptan oluşur. (Chen ve Saygı, 1994).

Yukarıda verilen alt sistemlerin oluşmasında şu teknolojiler kullanılır:

- Grup Teknolojisi (GT)
- Bilgisayarla Bütünleşik Üretim (CIM)
- Bilgisayar Destekli Üretim (CAM)
- Otomatik Yönlendirmeli Taşıyıcılar (AGV)
- Otomatik Yükleme/Boşaltma Üniteleri
- Yönetim Bilgi Sistemi (MIS)
- Otomatik Malzeme İşlemi Teknolojileri
- Akıllı Robotlar-Aparatlar
- Dağıtılmış Sayısal Denetim (DNC)

B. Esnek Üretim Sistemlerinin Tercih Nedenleri

Esnek Üretim Sisteminin uygulanmasında aşağıdaki kazançlar söz konusudur. (Hyer, 1987: 391-406).

1. Üretim tamamlama süresinde azalma,
2. Proses içi stoklarda azalma, stok maliyetlerinde düşüş,
3. Parça benzerliklerinden ve uygun sıralama nedeniyle tezgah ayar sürelerinde azalma,
4. Benzer parçalar için ortak kullanım nedeniyle takım ve aparat maliyetlerinde azalma,
5. İşçilik maliyetlerinde düşme,
6. Kalitede iyileşme,
7. Yer ihtiyacında azalma,
8. Akıcı üretim nedeniyle malzeme taşımada azalma,
9. İş tatmininde yükselme,
10. İş güvenliğinde artış.

Sistemin kurulmasıyla birlikte kârlılık ve verimlilikte artış görülür. Böylece işletmenin rekabet gücünde artar.

III. ESNEK ÜRETİM SİSTEMLERİNİN YÖNETİM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bir kurumun işleyişinde örgütsel, işlevsel, stratejik kapsamda yapılan tüm değişim, dönüşüm çalışmalarında yönetimin rolü belirleyici niteliktedir. Esnek üretim sistemleri türü bir değişimde de yönetim bu kararı stratejik olarak almalı, başarılı bir tasarım, planlama ve yürütme için tüm yetkisini kullanmalıdır. Esnek üretim sisteminin uygulanması için yönetimin tam desteği şarttır.

Esnek üretim sistemine dönüşüm kararı, sistemin tasarım ve uygulamaya başlatılması kolay değildir, önemli bir çaba gerektirir. En başta yönetim bu süreçte karşılaşılabilecek güçlükleri iyi bilmeli ve bunları aşmak için kararlılık göstermelidir.

Bir esnek üretim sistemi dönüşüm programının karşılaştığı kısıtlamalar şöyle özetlenebilir. (Black, 1983: 36-48).

- Sistem değişimleri yapısal olarak güçtür ve yürütümü yüksek maliyet içerir.
- İşletmeler ürün yenileme için yatırıma giderken, proses yenilemede isteksiz davranmaktadır.
- Büyük belirsizlikler, istikrarsızlıklar altında karar verirken değişimden kaçılabilir.
- Değişim kararı yalnızca maliyet açısından ve üretimi artırma bazında yapılmamalı, işletmenin rekabet yeteneğine dayandırılmalıdır.
- Sendikaların iş kaybı korkusu ve çok fonksiyonlu işçi kavramına karşı çıkması caydırıcı bir etki yapar.
- Bazı işlevlerin değişikliğe uğraması ve üretim sistemi içine yedirilmesi nedeniyle, esnek üretim sistemi tipi değişimler alt ve orta kademe yöneticiler için bir tehdit olarak görünmektedir. Pek çok durumda alt ve orta kademe yöneticileri esnek üretim sistemine işçilerden daha çok direnç gösterirler.
- İşletmelerde genel olarak mavi yakalı kesimin karar verme sürecinde yer alma noksanlığı zayıf dikey iletişime yol açar.

IV. ESNEK ÜRETİM SİSTEMİNE GEÇİŞ AŞAMASINDA YÖNETİMİN KARARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Esnek Üretim Sistemine geçme kararı ile karşı karşıya kalan işletmelerin yönetim kademeleri çeşitli faktörlerin etkisi altında karar vereceklerdir. Bu faktörler şunlardır. (Berzek, 1987).

- Finansal Faktörler
- Teknolojik Faktörler
- Endüstriyel İlişkiler ve İşsizlik
- Eğitim
- Bakım-Onarım ve Yedek Parça Temini
- Rakip İşletmeler
- Hükümet Politikası

A. Finansal Faktörler

Esnek üretim sistemine geçiş ile ilgili olarak verilecek kararda, bu sistemin sağlayacağı mali kazançlar ve sistemin kurulması için yapılacak harcamalar incelenmelidir. (Berzek, 1987).

Esnek üretim sistemine geçmenin yol açacağı başlıca harcama kalemlerini şöyle sıralayabiliriz:

- a. Endüstriyel robotların fiyatı,
- b. Endüstriyel robotların fabrikaya yerleştirilmeleri sırasında yapılacak harcamalar,
- c. Bu robotların kullanımı sırasında gerekli olacak özet alet ve teçhizat ile ilgili harcamalar,
- d. Robotların fabrikaya yerleştirilmeleri nedeni ile üretimin durmasının sonucu ortaya çıkacak maliyet,
- e. Bilgisayarların maliyeti,
- f. İşçilerin eğitim programlarının maliyeti,
- g. Sistemin yürümesi sırasında yapılacak bakım-onarım harcamaları,
- h. İstihdam edilecek nitelikte işgücünün maliyeti,
- i. Bilgisayar programlarında yapılacak değişimlerin maliyeti,
- j. Sigorta prim ödemeleri,
- k. Yatırılan sermayenin maliyeti,
- l. Enerji maliyeti.

Esnek üretim sisteminin doğuracağı mali kazançları ise şöyle sıralayabiliriz:

- a. İşgücü maliyetlerinde sağlanacak tasarruflar,
- b. Hammadde, yarımamul madde ve malzeme kullanımında sağlanacak tasarruflar,
- c. Üretim artıklarının azalması nedeni ile sağlanacak tasarruflar,
- d. Kusurlu mal üretiminin azalması nedeniyle yeniden işleme tabi tutma maliyetlerinin azalması,
- e. İş kazalarının azalması sonucu, bu tür harcamaların azalması,
- f. Fiziksel alandan sağlanan tasarruflar sonucu fiziksel alanlar için yapılan harcamaların azalması,
- g. Enerji tüketiminde sağlanacak tasarruf,
- h. Kalite kontrol faaliyetleri ile ilgili harcamalardan sağlanacak tasarruf,
- i. Stok maliyetlerinin azalması,
- j. Üretime geçmeden önce yapılan hazırlık sürelerinin kısalması sonucunda elde edilecek kazançlar,

- k. Üretim süreci süresinin kısalması nedeni ile elde edilecek kazançlar,
- l. Üretim miktarının ve üretim kalitesinin yükselmesi nedeni ile elde edilecek kazançlar,
- m. Yönetim giderlerinin azalması,
- n. Hükümet tarafından tanınacak vergi muafiyetlerinin ve amortisman giderlerinin doğuracağı kazançlar.

B. Teknolojik Faktörler

Yönetimin esnek üretim sistemine geçerken teknolojik gelişmeleri son derece ayrıntılı olarak incelenmesi gerekir. Bu inceleme özellikle esnek üretimin asli unsurlarını oluşturan endüstriyel robotlar ve yapay zeka üzerinde yoğunlaştırılmalıdır. Ayrıca sistemde kullanılacak bilgisayarlar üzerinde de önemle durulmalıdır.

C. Endüstriyel İlişkiler ve İşçilik

Esnek üretim sisteminin işçi örgütleri ve işçiler tarafından benimsenmesi büyük önem taşımaktadır. Aksi takdirde iş barışının bozulması ve pasif direnme gibi olgular meydana gelebilir ve sistemden beklenecek faydalar da gerçekleşemez.

Genellikle işçiler yeni teknolojilere şu nedenlerle karşı çıkarlar:

- o İşlerini kaybetme korkusu,
- o Kendilerinin görüş ve önerileri alınmaksızın yeni üretim sistemlerinin üst kademe tarafından zorla uygulamaya konulması,
- o İşçilerin işleri ile ilgili konularında alınacak kararlara katılmamaları.

Esnek üretim sistemi işçilik sorununa yol açabilir. Ancak her yeni teknolojik gelişme daha fazla istihdamda yaratabilir. Ayrıca yeni üretim sistemini benimsemeyen bir işletme benimseyenler karşısında rekabet gücünü yitirip piyasadaki silineceği için yine işsizlik sorunu meydana gelecektir.

D. Eğitim

Esnek üretim sistemini benimseyen bir işletme kaçınılmaz olarak yoğun eğitim programları düzenlemek zorundadır.

Esnek üretim sistemlerinde işçiler çok fonksiyonlu olup, tek bir prosese bağlı olan geleneksel işçilerden farklıdırlar. Bu yüzde tüm işçiler hücredeki tüm

prosesleri yapacak şekilde eğitilmelidir. Bu, eleman sayısı yönünden hücreye esneklik kazandırma açısından çok önemlidir.

Alt ve orta kademe yöneticileri pek çok durumda esnek üretim sistemlerine işçilerden daha çok direnç göstermektedir. Yeni anlayış bazı yetkilerin kurulan takımlara devrini gerektirdiğinden, özellikle otoriter ve dikey yapıdaki geleneksel kuruluşlarda orta yönetim ve alt yönetim bu durumu kendi etkilerinin gevşemesi olarak görebilir. Bu yüzden değişimden etkilenecek herkesin, tüm yöneticilerde dahil olmak üzere eğitilmesi gerekir. (Şimşek, 1993: 38).

Eğitim programlarının düzenlenmesi bir takım harcamaları gerekli kılar. Bunlar; eğitimcilere ödenecek ücretler, eğitim için gerekli malzeme ve materyal için yapılacak harcamalar, eğitime katılacak işçiler nedeni ile üretimde meydana gelen duraklamanın yol açacağı maliyet artışları gibi maliyet kalemleridir.

E. Bakım Onarım ve Yedek Parça Temini

Esnek üretim sistemine geçecek işletmelerin bakım-onarım ve programlama sorunlarını nasıl çözüme kavuşturacakları hususunda çok dikkatli olması gerekir. İşletmelerin bu sorunların üstesinden gelebilmeleri için üç seçenekleri vardır. Birincisi sistemi satın aldıkları işletmeden bakım onarım ve programlama hizmetlerini talep etmek, ikincisi bu işlevleri yerine getirecek uzmanları bulup işletme bünyesinde istihdam etmek ve üçüncüsü de mevcut elemanları eğitmek yoluyla onlara gerekli nitelikleri kazandırarak bakım-onarım programlama işlerinin üstesinden gelmektir.

Esnek üretim sistemine geçecek bir işletme yönetimin yedek parça temin olanaklarını çok dikkatli bir şekilde incelemesi ve yedek parça stoklaması gerekir. Çünkü sistemin çalışması sırasında meydana gelecek arızalar ve bu parçaların süratle yenilenmemeleri halinde üretimde önemli aksaklıklar olacaktır.

F. Rakip İşletmeler

Yönetimin rakip işletmelerin, esnek üretim sistemini kullanıma geçiş ile ilgili eğilimlerini yakından takip etmesi gerekir. Yönetim rakip işletmelerde böyle bir eğilimin mevcudiyetini anladığı zaman, hemen harekete geçerek olayın gerisinde kalınmaması için gerekenleri yapmalıdır. Yeni üretim sistemini benimsemeyen bir işletme benimseyenler karşısında rekabet gücünü yitirip piyasadan silinir.

G. Hükümet Politikası

Yönetim, esnek üretim sistemine geçiş hususunda hükümetin yaklaşımında değerlendirilmelidir. Hükümet hızlı amortisman, ucuz kredi, gümrük muaffiyeti, işçilik sigortası, eğitim gibi konularda alacağı kararlar ile bu yeni üretim sistemine geçişi hızlandırabilir veya yavaşlatabilir. Bu nedenle hükümetin kararları ve kararlarının yönü iyi analiz edilmelidir.

V. SONUÇ

Günümüz sanayi ve hizmet işletmelerinin tüketici ihtiyaçlarındaki değişime bağlı olarak talepteki dalgalanmaları karşılayabilmeleri için üretimlerinin esnek bir yapıya sahip olması gerekir. Bunun içinde çeşitli sistemler geliştirilmiştir. Bu sistemlerden en önemlisi esnek üretim sistemidir.

Uluslararası rekabetin arttığı, müşteri ihtiyaç ve isteklerinin farklılaştığı, global pazar anlayışının geliştiği ortama işletmeler uyum sağlamalıdır. İşletmelerin rekabet gücünün artması, ayakta kalabilmeleri, verimliliğin yükseltilmesi ve üretim miktarının artırılması için esnek üretim sistemlerini bünyelerinde kurmaları gerekir. Ancak bu sistemlerin işletmede kurulabilmeleri için bazı önkoşullar vardır. Bunlardan en önemlisi yönetimin desteğidir. Bir kurumun işleyişinde örgütsel işlevsel, stratejik kapsamda yapılan tüm değişim, dönüşüm çabalarında yönetimin desteği ve rolü belirleyici niteliktedir. Esnek üretim sistemine geçiş gibi bir değişimde de yönetim çeşitli faktörleri de göz önünde tutarak, bu kararı stratejik olarak almalı, başarılı bir tasarım, planlama ve yürütme için tüm yetkisini kullanmalıdır.

KAYNAKLAR

- BERZEK, N., "İmalat İşletmelerinde Esnek Üretime Geçiş Aşamasında Yönetimin Kararını Etkileyen Faktörler", **XI. Yöneylem Araştırması Kongresi Bildiriler Kitabı**, Cilt 2, M.Ü. Teknik Eğitim Fakültesi Matbaası, 1987.
- BLACK, J.T., "Cellular Manufacturing System Reduce Setup Time, Make Small Lot Production Economical", **Industrial Engineering**, November-1983.
- CHEN, F. Frank, SAGI, Surya Raju, "Operation-Driven Manufacturing Cell Design Methodology: It's Premises and Applications", **NAMRC XXII**, May-1994.
- GROOVER, Mikel P., **Automation Production Systems and Computer Integrated Manufacturing**, Prentice Hall Inc., New Jersey, 1987.
- HYDE, W.F., **Classification, Coding and Data Base Standardization**, Marcel Dekker, 1981.

HYER, N.L., "Potential of Group Technology for U.S. Manufacturing", **Capabilities of Group Technology, SME**, 1987.

KOREN, Yoram, **Computer Control of Manufacturing Systems**, Mc Graw-Hill Book Comp., New York, 1983.

ŞİMŞEK, Metin, "Hücreli Üretim Sistemi Uygulama Politikası ve Sorunlar, Başarıda Yönetim ve İnsan Kaynağı Belirleyicidir", **Mühendis ve Makine**, Cilt 34, Sayı 398, Mart-1993.

TEKİN, Mahmut, ATAMAK, Bekir, "Esnek Üretim Sistemleri ve Esnek Üretim Sistemleri ile İlgili Örnek Uygulamalar", **I. Ulusal Üretim Araştırmaları Sempozyumu**, İstanbul, 1997.

Uludağ Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Cilt XVII, Sayı 1-2, Yıl: 1997/1998, ss. 203-212.

GLOBAL TİCARETİN PASAPORTU ISO 14000 - ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMİ

Dr. Gülay COŞKUN KASAP*

I. GİRİŞ

Artan iletişim olanakları ve teknolojik gelişmeler sonucunda dünya, üzerindeki her noktaya erişebilen, her noktanın birbirine bağlandığı bir bütünsellik kazanmakta; harita üzerindeki yapay sınırların işlevini kaybettiği; para, haber ve bilgi iletimlerinin anlık olarak yapıldığı bir yapıya kavuşmakta, kısaca globalleşmektedir. Globalleşen dünyada uluslararası ticaretin sınırları da gün geçtikçe ortadan kalmaktadır. Ülkeler kendi başlarına korumacı politikalar uygulamayı bırakıp, NAFTA, EFTA, AB ve benzeri ortaklıklara girmektedirler. Bu tür ortaklıklar mevzuat ve uygulamaların ülkelerarası koordinasyonunu zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk uluslararası standartların önemini arttırdı. 1987 yılında müşteri ihtiyaçlarının karşılanması, proses kontrolü ve kalitenin sürekli gelişmesini amaçlayan ISO 9000 Kalite Yönetim Standartları yayımlandı. Bu standart serisi dünyayı ve ülkemizi en fazla etkileyen standart serisi oldu. Daha sonra üretim ve hizmet sektörlerinin piyasa, kamuoyu, tüketici, etik değerler ve kanunlar zorlaması ile çevreyi gözetecek şekilde etkilerini düzenlemek zorunda kalmaları çevre faktörünün ISO Standartları'na girmesine neden oldu. Müşteri ihtiyaçlarının yasal düzenlemeler doğrultusunda çevre gereksinimlerini de içerecek şekilde karşılanmasını amaçlayan ISO 14000 Çevre Yönetim Standartları geliştirildi.

* Uludağ Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

II. ÇEVRE BİLİNCİNİN OLUŞMASI VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA

Daha önceleri dar kapsamlı sorunları ve bunların ortadan kaldırılmasına yönelik kısa vadeli çözümler olarak algılanan çevre; bugün kendini doğal, ekonomik, sosyal ve kültürel değerlerin bütünü olarak göstermeye başlamıştır. Bu gelişmeyi belirleyen en önemli faktör de sosyal ve ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilmesinde kullanılan kaynakların hızlı ve geri dönülmez bir şekilde tahrip edilmesidir.

Geçmişte uygulanan yanlış gelişme ve kalkınma politikaları, dünyanın çevresel kaynaklarını ciddi bir biçimde tehlikeye sokmuş, ekolojik dengeyi bozmuştur. Çevrenin ve ekolojik sistemin korunması çevresel kaynakların daha dengeli kullanılması konusu bütün ülkelerin ve toplumların ortak sorunu haline gelmiştir. Bunun sonucu olarak, her ülkenin başta gelen sorumluluklarından birisi; kalkınma ve gelişmelerini "sürdürülebilir" ve ekolojik açıdan kabul edilebilir bir esasa dayandırılmasıdır. Bu, bugünkü kuşakların, gelecek kuşaklara karşı sorumluluğunun da bir gereğidir.

Günümüzde çevre, kalkınma için hem kaynak hem de sınır olarak görülmektedir. Ülkeler bir yandan kalkınma ve öte yandan da kalkınma için doğal kaynaklarını zorlamak durumundadırlar. Doğal kaynakların istismarı ise çevresel niteliklerin bozulmasını ve çevresel kirliliklere yol açmaktadır. İlk bakışta çevre koruma amacı ile yola çıkanlar ekonomik kalkınmayı redetmek gibi bir sonuca doğru ilerlemektedirler. Özellikle ulusal geliri düşük ülkeler daha çok kalkınma ve çağdaşlaşmak zorundadırlar. Endüstriyel üretimin geliştirilmesi ve tarımın çağdaşlaştırılması gerekmektedir. Ancak tüm bunlar yapılırken ortaya bir de atıklar sorunu çıkacaktır. Kalkınma ve çevresel atıklar birlikte ele alındığında bir ikilemin doğduğu ve ikilemin giderilmesinin olanaklı olup olmadığı sorunu gündeme gelmektedir. Bu ikilemin çözümü için geliştirilen önerilerden biri "sürdürülebilir kalkınma" kavramıdır. Çevre ve kalkınma kavramları birbirlerini dışlayan değil birbirlerine destek olan kavramlardır. Böylece toplumların hem çok gereksinme duydukları kalkınma çabalarını yürütmesinin, hem de çevreyi tahrip etmeden bu amaca ulaşabilmesinin olanaklı olduğu kanıtlanmaktadır. (Yalçın ve Tılfarlıoğlu, 1995: 31-32)

Artık ekonomik kalkınma planları hazırlanırken, kalkınma ve çevre politikalarının entegrasyonu sağlamaya çalışmakta, böylece ekonomik kalkınma ve doğanın korunması birarada ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma olarak bilinen bu yaklaşım kısaca "mevcut ihtiyaçları gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmelerine engel olmadan karşılayarak kalkınmak" olarak tanımlanmaktadır. (Yavuz, 1996: 23)

Sürdürülebilir kalkınmanın günümüzdeki yansıması çevresel fayda-maliyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Çevresel fayda-maliyet kısaca; projenin fizibilitesi hazırlanırken, çevresel etkilerin ve sonuçların gözönünde tutulmasını sağlayacak bir modeldir. Böylece sanayici projenin planlama aşamasından itibaren çevreyi de bir boyut olarak düşünecek ve işletme aşamasındaki problemleri minimize edebilecektir. (Tüfekçioğlu, 1998: 23)

III. ISO 14000 - ÇEVRE YÖNETİM SİSTEMİ

Toplumların doğa ve insan aktiviteleri üzerine ilk kez düşüncelerini sağlayan 1972 Stockholm Konferansından bu zamana kadar çevre yönetimi anlayışında değişiklikler olmuş ve çevrenin korunması yönünde önemli adımlar atılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşılması doğrultusunda çeşitli alanlarda faaliyet gösteren uluslararası kuruluşlarda çevreyi, öncelikleri arasına dahil etmişlerdir. Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı (OECD) ve Avrupa Konseyi gibi kuruluşlar gerek çevre alanındaki faaliyetlerini yoğunlaştırarak, gerekse üye ülkelerini bu faaliyetlere katılmaya teşvik ederek, çevre konusunda global bir sistem oluşturma yolunda çalışmalarını sürdürmektedirler.

Çevre konusu Birleşmiş Milletlerin 3-14 Haziran 1992'de Rio'da yapılan Çevre ve Kalkınma Konferansının da konusuydu. 1992 Rio Zirvesinde kabul edilen "Rio Deklarasyonu ve Gündem 21" belgeleri, çevrenin ve çevresel kaynakların planlanması, yönetimi ve kullanımı konularında küresel politikaları ortaya koymuş ve bu politikalar, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu, dünya ülkelerinin büyük bir bölümünce kabul edilmiştir.

ISO'nun çevre sorunları üzerindeki ilgisi kuruluş yılı olan 1947'lere kadar gider. TC 207'nin ilk toplantısını yaptığı Haziran-1993'e kadar ISO 350'den fazla çevre standardı geliştirmiş ve çevre ile ilgili 700'ü aşkın proje üzerinde faaliyet göstermiştir. 1991 yılında ISO Çevre Stratejik Eylem Grubu, SAGE (Stratejik Action Group on the Environment)'yi topladı. SAGE'nin çalışma amaçları şunlardı:

- Çevre yönetimi konusunda ortak bir yaklaşım oluşturmayı teşvik edecek,
- İşletmelerin çevresel performanslarını ölçümlerini ve geliştirmelerine yardımcı olacak,
- Uluslararası ticareti geliştirecek ve ticaret engellerini ortadan kaldıracak, uluslararası çevre standartlarını geliştirmek

Böylece ISO 14000 standartlar serisi fikri doğdu. 1992'de 6 alt komite ve 1 çalışma grubundan oluşan Teknik Komite (TC 207), ISO tarafından kuruldu.

Bu komitenin çalışmalarıyla ISO 14000 Çevre Yönetim Standartları oluşturuldu. (Alexandar, 1996: 15)

ISO 14000; işletmelerin, uygulamakta oldukları faaliyetlerin potansiyel çevre etkilerini kontrol altına alabilmeleri için gerekli yapıyı sağlayan bir standartlar serisidir. ISO 14000'in tasarlanmasındaki amaç işletmelerin çevresel performanslarını yükseltmelerine yardımcı olmak ve çevre konularının ticaret engeli haline gelmesinin önüne geçmektir. İşletmelerin çevresel performansları ile ilgili olarak müşterilerin talep ve beklentileri sürekli bir artış göstermektedir. Bu nedenle ISO 14000 serisine **global ticaretin pasaportu** gözüyle bakmak mümkündür.

ISO 14000 serisi, kuruluşlara çevre sorunlarını sistematik ve anlamlı bir biçimde ele almalarını sağlayacak bir dizi araç sunmaktadır. Bu standartlar, atıklar üzerine kısıtlamalar ya da üst sınırlar getirmek yerine, karar alma fonksiyonuna pozitif bir katılım sunmakta, her çevre sorununu ayrı ayrı ele almak yerine, bir çok anlamda aynı anda değişim yaratacak kapsamlı bir yaklaşım getirmektedir. (Connell, 1996: 121)

ISO 14000'in anahtarı yönetim üzerindeki vurgusudur. Buradan hareketle çevre yönetim sistemi; "Genel Yönetim Sisteminin; kuruluş yapısını planlı faaliyetlerini, yükümlülüklerini, usul ve işlemlerini; çevre politikasının geliştirilmesi, uygulanması, gerçekleştirilmesi, gözden geçirilmesi ve sürdürülmesi için gerekli kaynakları da içine alan parçasıdır" şeklinde tanımlanabilir. (Arıyörük, 1998: 12)

Çevresel yönetim sistemi işletmenin diğer aktiviteleri ile entegre olmak zorundadır. Eğer ayrı bir program olarak düşünülürse bu sistemin kurulması ve işletilmesi zor değil, olanaksız olacaktır. Amaçlarla, hedeflerle, işlemlerle kısaca sistem işletmenin günlük olarak devam eden etkinliklerinin bir parçası olabilmelidir.

A. ISO 14000 Standartlar Serisi

Çevre yönetim sistemi standartları şu standartlardan oluşur:

- 1) ISO 14001 Çevre Yönetim Sistemi-Özellikler ve Kullanım Kılavuzu
- 2) ISO 14004 Çevre Yönetimi-Çevre Yönetim Prensipleri Kılavuzu-Sistemler ve Destekleyici Teknikler.
- 3) ISO 14010 Çevre Yönetimi-Çevre Denetim Kılavuzu-Çevre İle İlgili Denetimin Genel Prensipleri.

4) ISO 14011 Çevre Yönetimi-Çevre Denetim Kılavuzu-Denetim Usulü-Kısım 1-Çevre Yönetim Sistemlerinin Denetimi.

5) ISO 14012 Çevre Yönetimi-Çevre Denetçilerinin Haiz Olması Gereken Özellikler.

6) ISO 14020 Çevre Yönetimi-Çevre İle İlgili Etiketlemenin Temel Prensipleri.

7) ISO 14021 Çevre Yönetimi-Çevre İle İlgili Etiketleme-Özbeyan Çevreyle İlgili İddialar-Terimler-Tarifler.

ISO 14022 Çevre Etiketleri-Semboller (Taslak Safhasında)

ISO 14024 Çevre Etiketleri-Uygulayıcı Programları-Kılavuz Prensipleri, Uygulamaları ve Kriterleri ve Çok Programlar İçin Sertifikasyon İşlemleri (Taslak Safhasında)

ISO 14031 Çevre Performansı Değerlendirmesi Kılavuzu (Taslak Safhasında)

8) ISO 14040 Çevre Yönetimi-Hayat Boyu Değerlendirme Genel Prensipler ve Uygulamalar (Üretim, Ambalajlama, Nakletme, Kullanım ve Atık).

ISO 14041 Hayat Boyu Değerlendirme-Amaçlar ve Tarifler-Envanter Analizleri (Taslak Safhasında)

ISO 14042 Hayat Boyu Değerlendirme-Etki Değerlendirmesi (Taslak Safhasında)

9) ISO 14060 Çevre Yönetimi-Mamullerin Çevresel Yönlerinin Mamul Standartlarına Dahil Edilmesi İle İlgili Kılavuz.

ISO 14000 Serisi;

a) Organizasyonun değerlendirilmesi ve

b) Ürünün değerlendirilmesi olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır.

Organizasyonun değerlendirilmesinde;

- Çevre yönetim sistemi,

- Çevresel izleme,

- Çevre performans değerlendirilmesi.

Ürün değerlendirme kısmında ise;

- Beşikten mezara değerlendirme,

- Çevresel etkilenme

- Ürün Standartlarının çevreye etkilerinin eklenmesi yer almaktadır. (Öztürk, 1996: 28)

Organizasyonun değerlendirilmesinde yer alan standartlar bir çevre yönetim sisteminin oluşturulması ve değerlendirilmesi için kapsamlı ilkeler sağlar ve diğer örgüt/çevre sistemleri ile arayüz oluştururlar. Bir çevre yönetim sistemi yönetim fonksiyonlarını yönetim plan ve kararlarının örgütün çevre ile ilgili stratejik amaçlarını desteklemesini temin edecek biçimde düzenler.

Ürün değerlendirmesinde yer alan standartlar ise, ürünlerin ve hizmetlerin ekonomik ömürleri boyunca çevre üzerindeki etkilerini, çevre etiket ve bildirimlerini ne yönde etkilediklerini araştırırlar; işletmenin planları ve kararlarını desteklemek için gereksinim duydukları bilgilerin sağlanmasını ve spesifik çevre bilgilerinin tüketicilere ve öteki ilgililere aktarılmasını kolaylaştırırlar.

ISO 14000 serisi standartların temelini, ISO 14001 ve ISO 14004 standartları oluşturur. ISO 14001 belgeleme süreci ile ilgili olup kuruluşların resmi çevre yönetim sistemi belgeleme ya da kendi uygunluk beyanları için objektif bir şekilde denetimlerine esas oluşturacak yönetim sistem gereklerini tarif etmektedir. ISO 14004 standardı ise çevre yönetim sistemi kurulmasında kılavuz olarak kullanılmaktadır. Yani Çevre yönetim sistemi oluşturmada ve geliştirmede kuruluşlara yardımcı olmayı amaçlamakta ve sistemin yürütülmesi ve organizasyonun yönetim yapısı ile ilişkisinin etkinleştirilmesine yardımcı olacak örnekler içermektedir. (Şimşek, 1996: 63). Yani kuruluşlar, çevresel yönetim sistemi kurmak için ISO 14004'den, üçüncü şahıs belgelemesi veya özbeyan içinde ISO 14001'den yararlanacaklardır.

B. ISO 14000 Çevre Yönetim Sisteminin Oluşturulması

ISO 14000 programına başlamadan önce, ISO 9000 programında olduğu gibi bir alt yönetim birimine ihtiyaç vardır. Bu birim oluşturulduktan sonra ISO 14000 programının proje planlaması başlar. Bu planlama; listeleme, bütçe yapma, personel görevlendirilmesi, sorumlulukların dağıtılması, kaynakların değerlendirilmesi ve eğer gerekiyorsa dışarıdan alınacak bir uzman yardımını da kapsar. Bu yönetim birimi çevre yönetim sisteminin kapsamında işletmenin çevre politikasının belirlenmesi konusunda çalışma yapar. Bu politikalar, sürdürülebilir kalkınma, kirlenmenin önlenmesi ve mevzuatla uyumlu saptamalıdır. Bu politikalarda önemli olan somut işlemlere temel oluşturacak kadar yeterli detayı içermesidir. Politikalar yazılı hale getirildikten sonra işletme içinde ve dışında uygulanmalı, yerleştirilmeli ve bilgilendirme çalışmaları yapılmalıdır. Sonra işletmenin mevcut çevresel programının gözden geçirilmesi gerekir.

Gözden geçirme işlemi tamamlandıktan sonra stratejik uygulama planı geliştirilebilir. Uygulama planı bir çeşit proje yönetimine benzer. Etkin bir çevre yönetim sistemine sahip olmak için aşamalar, kapsamlı zaman çizelgesi, maliyetler, proje içinde yer almalıdır. Stratejik plan ile işletme içinde yükümlü ve etkili grupların katılımıyla iskeleti kurulur. Daha sonra mevcut yapının gözden geçirilmesi ve devamında da işletmenin faaliyetlerinin ürün ve hizmetlerinin çevre ile ilişkilerinin belirlenmesi gerekir. Gürültü, her türlü emisyonlar, çevresel baskı, atıklar, enerji kullanımı gibi çevresel değerler belirlenmek zorundadır. Çevre ile ilişkide olan etmenler arasında hangisinin kontrol edici, hangisinin etkili olabileceğinin de belirlenmesi gerekir. Bu etkiler işletmenin çevresel amaçlarını oluşturmakta kullanılırlar. Amaçlar oluşturulurken mevcut yasalar, mevzuat, ekonomik durum, işin gerekleri ve ilgi gruplarının beklentileri hesaba alınmalıdır. İlgili grupları, komşular ya da işletmenin çevresel performansı ile ilgilenen kişi ya da kurumlar olabilir. Amaçlar özel hedeflerin bir bütünü olacaktır. Mevzuat gereğinin yerine getirilmesi ya da daha üzerinde bir hedefe ulaşma, enerji kullanımının azaltılması gibi hedefler belirli rakamsal ölçülere ulaşımı sağlayacaktır. Amaç ve hedefler ISO 14000 standardı tarafından değil işletmenin kendisi tarafından belirlenir. Etki değerlendirilmesi önem sırasına koyma, amaç ve hedef gerekçeleri ISO 14000 tarafından hazırlanan kıstaslardır. (Yalçın ve Tılfarlıoğlu, 1995: 33)

İşletmede amaç ve hedef belirlendikten sonra yapılacak iş stratejik planı uygulamaktadır. Çevresel hedeflerin gerisinde yönetim işlemleri, çevresel yönetim sistemi standartlarını karşılayacak şekilde adapte edilmelidir.

ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemlerinin uygulanması 6 ila 18 ay arasında bir süre alır. Bu sürenin uzunluğu kullanılan sistemin resmiyet derecesine, işi gerçekleştirenlerin yetenek derecesine, yönetim katılım derecesine ve iş miktarına bağlı olarak değişmektedir. ISO 14000'e hazırlanmak için en üst düzey yönetim üstlencesini sağlamak şarttır. ISO 14000 her türde, boyutta ve alandaki işletmeler için geçerli olduğu gibi, tüketicilerin, müşterilerin, satıcıların, bankerlerin ve yatırımcıların ve yasa yapıcıların çevre sorunlarının kapısını açacak anahtarını oluşturmakta, bir yanda da etkinliği ve rekabet gücünü iyileştirecek olanağı sunmaktadır.

Çevre yönetim sistemini kuran işletmeler, bu sistemin yürütülmesini sağlamak zorundadır. Malzeme alımında; tüketicide kullanımın ve sonrasında çevreyi kirletmeyen veya çevre ve en az etkisi olan malzemeleri seçmek, üretimin her aşamasında üretim metodlarını geliştirmek ve uygulamak; doğal kaynakların tüketimini azaltan çalışmaları yapmaları gereklidir. İşletmede oluşacak tüm katı, sıvı ve gaz atıkları, gürültü, toz, titreşim ve görsel etkiler gibi faktörleri enazlayan çalışmalar yapılmalıdır. Deyinilen tüm bu çalışmaların

sürekli geliştirme felsefesi ile devamlılığını sağlamak çevre yönetim sisteminin temelleridir. (Musubeyli ve Burnak, 1996: 133)

C. ISO 14000 Uygulamalarının Faydaları

Genellikle çevre kalitesinin sağlanması gibi sosyal bir sorumluluk üstlenmek firmalara kısa vadede karlılık üzerinde sınırlayıcı bir maliyet unsuru olarak görülmektedir. Ancak yapılan araştırmalar, endüstriyel firmaların kendi bünyelerine bütünleştirilmiş birer çevre politikası oluşturmaları ve kendi ihtiyaçlarına uygun bir çevre yönetim sistemi kurmaları durumunda finansal performanslarında bir iyileşme olabileceğini göstermektedir. (D. Klassen ve diğerleri, 1996: 1201-1203).

Uzun vadede çevre yönetimi sistemlerini kullanan firmaların maliyet düşmesi ve kayıpların azalması sonucunda finansal yönden yüksek kazançlarının olması beklenmektedir. Bunun yanısıra, ISO 14000 uygulaması sonucunda işletmeler çevreye duyarlı firma imajı yaratmakta ve pazarlama alanında da olumlu bir pozisyona ulaşmaktadırlar. (Quality Magazine, 1995).

ISO 14000 serisinin diğer kullanım yararları şunlardır. (Tavmergen, 1998: 147)

- Enerji ve diğer kaynakların tüketiminde azalma sağlayacak alanlarının tespit edilmesi, kaynakların etkin kullanımı ile elde edilen ekonomik kazanç,
- Yükümlülük ve risklerin azalması,
- Çevreye ilişkin yasal ve diğer kurallar ile gerekliliklere kolaylıkla uyum sağlanması,
- Çevre korumasında çevre yönetimi sistemlerini kullanarak katkı sağlayan lider işletmelere verilen teşvik ve ödüllerden yararlanmak,
- Kirliliğin engellenmesi ve atıkların azaltılması,
- Hisse sahiplerinden gelen çevre korunmasına ilişkin baskılara karşılık verebilmek,
- Toplumun iyiliğine olumlu katkıda bulunmak,
- Üstün kaliteli işgücü yaratma hususunda ilgi sağlanması,
- "Yeşil" ürünler pazarında ve oluşan kardan pay almak,
- Sigorta işletmelerinde kirlilik olaylarının kapsam dışında kalması,
- Pazar payının korunmasında ve arttırılmasında sağlanan katkılar,

- İhalelerde elde edilen rekabet gücü,
- Değişen koşullara uyum gösterilmede elde edilen yetenek artışı.

IV. SONUÇ

ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi kısaca,

- Çevreyi koruma ve bu konudaki performansın yürürlükteki mevzuata **uygunluğunu sağlamak,**
- Bu uygunluğu sağlamanın ötesine çevre performansını **sürekli iyileştirmek,**
- Bu amaçla kuruluşun tüm faaliyetlerinin, süreçlerinin ve ürünlerinin çevreye olumsuz etkilerini azaltmayı **güvence altına almak,** olarak özetlenebilir.

ISO 14000 işletmeler için hareket tarzlarını değiştirecek, stratejik planlamalarında etkinlik artışı yaratacak, verimliliklerini ve rekabet güçlerini arttıracak bir yönetim sistemidir.

Organizasyonun diğer faaliyetleri ile entegre edildiği takdirde hem uluslararası ticarete kalite ve çevreye duyarlılık konularında güvence sağlayarak ticaret işlemlerini kolaylaştırmakta, hem de olumlu bir imaj yaratarak firma ürün veya hizmetlerinin satış miktarlarını arttırmaktadır.

ISO 14000 standartlar serisi Çevre yönetimi ve sürdürülebilir gelişme konusunda dünya çapında bir uygulama getirmektedir. Çevreye etkilerin değerlendirilmesindeki uluslararası kuralları ve yöntemleri uyumlu hale getirerek global ticaretteki engelleri en aza indirmektedir. 2000'li yıllarda, yoğunlaşan küresel ticarete kuvvetli bir pozisyon yakalamak isteyen işletmelerin, zaman geçirmeden ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi uygulamalarına geçmek için çalışmalarını başlatmaları gerekmektedir.

KAYNAKLAR

ALEXANDER, Forsyth, "ISO 14001: What Does It Mean for IES", **Industrial Engineering Solutions**, January-1996

ARIYÖRÜK, M. Yılmaz, "Çevre Şuurunun Gelişmediği Durumlarda Standardın Yarar Sağlaması Düşük İhtimaldir", **İşveren Dergisi**, No: 7, Nisan-1998.

CONNELL, George, "ISO 14000: Çevre Yönetim Standartları", **Standard**, No: 412, Nisan-1996.

- D. KLASSEN, Roberd ve P. MCLAUGHLIN, Curtis, **Management Sciences**, Vol. 42, 1996.
- MUSUBEYLİ, Nihal ve BURNAK, Nimetullah, "Çevre Yönetim Sisteminin Oluşturulması", **YA/EM-96 Bildiriler Kitabı-Üretim ve Hizmet Sektöründe Bilgi Teknolojisi**, 1996.
- ÖZTÜRK, M. Hayati, "Petro Kimya Sanayiinin Çevre Uygulamaları Açısından Gümrük Birliği'nden Etkilenmesi", **Gümrük Birliği ve Çevre Paneller Dizisi, Kalder Yayınları**, Ekim-1996.
- QUALITY 101, "Are You Ready For ISO 14000", **Quality Magazine**, November-1995.
- ŞİMŞEK, Metin, "ISO 14000 Serisi Çevre Standartları Dünya Sanayiinin Gündeminde", **Makine Magazin**, Haziran-1996.
- TAVMERGEN, İge, "ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemleri: Uygulama Aşamaları ve Uygulamalara Sağladığı Faydalar", **DTM-Dış Ticaret Dergisi**, No: 9, Nisan-1998.
- TÜFEKÇİOĞLU, Nuri, "Çevre ve Kalkınma Birbirini Tamamlayacak Kesitte Ele Alınmalıdır", **İşveren Dergisi**, No: 8, Mayıs-1998.
- YALÇIN, Filiz ve TILFARLIOĞLU, Semih, "ISO 14000-Çevre Yönetim Sistemi Üzerine Bir İnceleme", **Mühendis-Makine**, Aralık-1995.
- Yavuz, Hülya, "Türkiye'de Çevre Yönetimi", **TSE-Tüketici Bülteni**, No: 99, Ekim-1996.

YABANCI PARALI FİNANSAL TABLOLARIN ÇEVİRİSİ VE KULLANILAN YÖNTEMLER

Araş. Gör. Aydın KARAPINAR*

1. GİRİŞ

İşletmeler, yabancı ülkelerde şubeleriyle veya kurdukları ortaklıklarla veya ortak oldukları işletmelerle faaliyet gösterebilirler. Günümüzde, ülke ekonomilerini globalleşmesi, uluslararası ticaretteki engellerin kalkması ve uluslararası sermaye piyasalarındaki büyüme sonucu, bu tür işletmelerin sayısında hızlı bir artış yaşanmaktadır.

Muhasebe açısından olaya bakıldığında, temel sorun, yabancı bir ülkede faaliyet gösteren firmaların bu ülkedeki faaliyetlerini raporlama sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bilindiği gibi, muhasebenin temel ilkelerinden bir olan parayla ölçülme ilkesi gereği tüm kayıtlar ulusal para biri üzerinden tutulmalıdır. Bu nedenle, ortak olunan yabancı işletmenin faaliyet sonuçlarının yani finansal tablolarının yatırım yapan ana şirkete yansıtılabilmesi için yabancı işletmenin hesaplarının yerel para biriminden yatırım yapan işletmenin para birimine çevrilmesi gereklidir.

Yabancı işletmenin finansal tabloların çevirisine yatırım yapan işletme, temelde konsolide mali tabloların hazırlanması, hesapların birleştirilmesi için veya özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirilen yatırımların değerlemesi için ihtiyaç duyar (Haried A.A, Imdieke L. F. ve Smith R. E. , 1994: s.553).

Yatırım yapan işletme, yabancı işletmenin üzerinde kontrol gücüne sahip olabilir. Genel olarak, yatırım yapılan işletmenin % 50'sinden daha fazla oy hakkına sahip olunması halinde kontrol gücünün var olduğu kabul edilir. İşletmeler bu tür bir bağlı ortaklığa sahip olduklarında, bu işletmenin finansal tablolarının konsolide işlemine tabi tutmak zorundadırlar. Bunun için ise

* TC. Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. İşletme Bölümü

yabancı paralı finansal tabloların ana şirketin kullandığı para birimine çevrilmesi gereklidir.

Yatırım yapan işletme, yabancı işletme üzerinde kontrol gücüne sahip olmamakta birlikte, önemli bir etkinliğe sahip olabilir. Genel olarak, yatırım yapılan işletmenin % 20'sinden az % 50'sinden fazla olmamak üzere bir oy hakkına sahip olunması halinde kontrol gücünün var olduğu kabul edilir. Bu durumda yatırım yapılan işletme özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirilmelidir. Özkaynak yöntemine göre muhasebeleştirilmesi için ise yabancı finansal tabloların çevrilmesi gereklidir.

Yukarıda belirttiğimiz nedenler dışında, yatırım yapılacak işletmenin değerinin belirlenmesi gibi bir çok nedenle de finansal tabloların çevirisine ihtiyaç duyulabilir.

Yabancı paralı finansal tablolar, çevirildikten sonra yatırım yapan işletme hesapları ile birleştirileceğinden, direkt olarak yatırım yapan firmayı etkileyecektir. Bu nedenle çeviri işleminin süreci önem kazanmaktadır. Çeviride benimsenecek yanlış politikalar, yatırım yapan işletmenin durumunun, yabancı ülkedeki asıl faaliyetlerinin dışında çeviri kazanç veya kayıplarından dolayı olduğundan iyi veya kötü görünmesine yol açabilecektir.

Çalışmamızda, yabancı paralı finansal tabloların çevirisinde kullanılan yöntemler, kullanılacak yöntemlerin belirlenmesi ve çeşitli ülke uygulamaları üzerinde durulacaktır.

2. FİNANSAL TABLOLARIN ÇEVİRİSİ VE KULLANILAN YÖNTEMLER

Yabancı finansal tabloların çevirisi, yabancı para birimi üzerinden hazırlanmış tabloların yerel para birimi ile ifade edilmesi sürecidir. Bu süreç, ülkeler arasındaki döviz kurlarının sabit olmaması ve iki para birimi arasında bir çok kurun bulunması nedeniyle karmaşık bir hale gelmektedir.

Çeviride, hangi hesapların cari kurla yani bilanço tarihindeki kurla, hangi hesapların tarihi kurla yani işlem tarihinde geçerli olan kurla çevrileceği konusunda tartışmalar mevcuttur. Ayrıca, cari kurun ve tarihi kurun nasıl tespit edileceği resmi kurların mı, serbest piyasa kurlarının mı, veya alış kurlarının mı, satış kurlarının mı, kullanılacağı da tartışmalara yol açmaktadır.

Çeviri sürecinde diğer bir tartışmalı konu da, bazı kalemlerin tarihi kurlarla bazılarının ise cari kurlarla çevrilmesi sonucu ortaya çıkan farkların nasıl raporlanacağına ilişkindir.

Tüm bu tartışmalı konular çeviri sürecini etkileyen en önemli hususlardır. Bu nedenle çeviride, kullanılacak yöntemlerin belirlenmesi ve dönemden döneme tutarlı bir şekilde uygulanması gereklidir.

Yabancı paralı finansal tabloların çevirisinde kullanılan yöntemler dört tanedir. Tarihsel gelişimi içerisinde bunlar,

- Cari - cari olmayan yöntem,
- Parasal - parasal olmayan yöntem,
- Geleneksel yöntem ve,
- Dönem sonu kuru yöntemidir.

İlk iki yöntemin kullanımı terk edilmiştir. Günümüzde ise, geleneksel yöntem ve dönem sonu kuru yöntemi kullanılmaktadır.

Bu yöntemlerin içerikleri aşağıda incelenmiştir. Ayrıca, Amerika'nın, İngiltere'nin, Avrupa Topluluğu Ülkeleri'nin konudaki düzenlemelerine ve Uluslararası Muhasebe Standartlarına yer verilmiştir.

2.1. Cari - Cari Olmayan Yöntem

Cari - cari olmayan yöntem, bilançonun temel tasnifi olan cari - cari olmayan kalemler ayrımına dayanır. Bu yönteme göre, bilançodaki cari kalemler cari kurla (bilanço tarihindeki kur), cari olmayan kalemler ise tarihi kurla (işlem tarihindeki kur) çeviriye tabi tutular.

Yöntem, finansal tabloların çevirisinde kullanılan ilk ve en eski yöntemdir. 1960'lı yıllardan sonra yöntem eleştiriler almaya başlamıştır. Yönteme yapılan temel eleştiri ise, stokların döviz kuru değişikliklerinden etkilendiği kabul edilerek cari kurla çeviriye tabi tutulmasına rağmen, uzun vadeli borçların döviz kuru değişikliklerinden etkilenmediği kabul edilerek tarihi kurla çeviriye tabi tutulmasıdır. Oysaki uzun vadeli borçlar döviz kurlarındaki değişikliklerden etkilenirler. Döviz kurlarındaki değişmeye göre döviz cinsinden borçların tutarı azalabilir veya artabilir. Aynı durum uzun vadeli alacaklar içinde söz konusudur.

Bu yönteme göre uzun vadeli borçların ve alacakların tarihi kurlarla çevrilmesi, alacak ve borçların döviz cinsinden değerlerinin doğru yansıtılmamasına neden olmaktadır. Yanıltıcı sonuçlar doğuran bu uygulama nedeniyle yöntem, 1965 yılından sonra önemini yavaş yavaş yitirmeye başlamıştır. Artık günümüzde bu yöntem kullanılmamaktadır.

2.2. Parasal - Parasal Olmayan Yöntem

Cari - cari olmayan yöntemle yapılan eleştirilerden sonra, bilanço kalemlerinin vadelerine göre değil, niteliklerine göre ayrılması gündeme gelmiştir. Bilanço kalemleri, döviz kuru değişikliklerinden etkilenip etkilenmemesine göre iki gruba ayrılmıştır. Paranın değerinde meydana gelen değişikliklere paralel olarak, satın alma güçleri değişen kalemlere (örneğin, alacak ve borçlar), parasal kalemler, satın alma güçleri değişmeyen kalemlere (örneğin, maddi duran varlıklar), parasal olmayan kalemler adı verilmektedir.

Bilanço kalemleri, parasal ve parasal olmayanlar olarak ayrıldıktan sonra, bu yöntemle göre, parasal kalemler, dönem sonu kurla, parasal olmayan kalemler ise tarihi kurla çeviriye tabi tutulmaktadır.

1965 yılından sonra popülerlik kazan yöntem 1970'lı yılların sonuna kadar kadar uygulanmıştır. Ancak günümüzde uygulanan bir yöntem değildir.

2.3. Geleneksel (Geçici) Yöntem

Geleneksel yöntemde, yabancı şirketin işlemleri, ana şirket tarafından yapılmış gibi kabul edilir. Bunun yansıması olarak ta, bilançoda maliyet bedelleriyle yer alan kalemler tarihi kurla, yenileme maliyeti, net gerçekleşebilir değeri veya piyasa değeriyle yer alan kalemler ise cari kurla çeviriye tabi tutulur.

Yöntemde, çeviride kullanılacak kur, yabancı işletmenin her bir kalemi için kullandığı değerlendirme ölçüsüne göre belirlenmektedir. Böylece, bağlı ortaklığın varlıkları ve borçlarını değerlemede kullandığı muhasebe ilkeleri korunmuş olmaktadır. İşletmenin performansını değerlendirme de kullanılan oranlar değişmemektedir.

Geleneksel yöntem, parasal- parasal olmayan yöntemle büyük ölçüde aynı sonuçları verir. Yöntemler arasındaki farklılık, parasal olmayan kalemlerin bilançoda maliyet bedellerinden başka bir bedelle yer almasından kaynaklanır. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki bu yöntemler birbirlerinin aynı yöntemler değildir. Örneğin, enflasyon muhasebesi uygulandığında, geleneksel yöntem dönem sonu kuru yöntemi ile de aynı sonuçları verecektir.

Geleneksel yöntem, ağırlıklı olarak 1970'li yıllardan sonra kullanılmaya başlanmıştır. 1980'lı yılların başına kadar özellikle Amerika'da en çok kullanılan yöntem olmuştur. Halen yöntemin kullanılmasına devam edilmektedir. Ancak çoğu ülkede kullanımı belirli koşullara bağlanmıştır.

2.4. Dönem Sonu Kuru Yöntemi

Dönem sonu kuru yönteminde, özkaynak dışında tüm bilanço kalemleri dönem sonu kuru kullanılarak çeviriye tabi tutulur. Uygulaması, tarihi kurların takibini gereksiz kıldığı için oldukça kolay bir yöntemdir.

Günümüzde, dönem sonu kuru yöntemi en çok kullanılan yöntemdir. Ülkelerin büyük bir kısmı, finansal tabloların çevirisinde dönem sonu kuru yöntemini benimsemiş durumdadırlar. Geleneksel yöntemin de kullanılmasına izin verilmektedir. Ancak bu yöntemler, birbirlerinin alternatifi olarak ele alınmamaktadır. Kullanımları, yatırım yapan işletme ve yabancı işletme arasındaki ilişkiye göre belirlenmektedir.

3. YABANCI ÜLKE UYGULAMALARI

3.1. Amerika

Amerika'da finansal tabloların çevrilmesinde kullanılan ilk yöntem cari cari olmayan yöntemidir. 1930'lu yılların başından 1960'lı yıllara kadar cari - cari olmayan yöntem, çeviride kullanılan en yaygın yöntemdi. Ancak, 1960'lı yıllardan sonra yöntem eleştirilmeye başladı. Hesapların, vadelerine göre değil niteliklerine göre çevrilmesi görüşü, yani parasal - parasal olmayan yöntemin kullanılması görüşü ağırlık kazanmaya başladı. Yöntemin kullanılması ise ilk kez 1965 AICPA tarafından onaylandı. Bu onay, kullanılan ilk yöntem olan cari - cari olmayan yöntemden radikal bir ayrılış oldu (T.W. Mcrae ve D.P Walker, 1980: s.50). Böylece, cari - cari olmayan yöntemin stoklar ve uzun vadeli borçlar konusundaki eleştirilen uygulamalarına bir çözüm getirildi. Buna rağmen, Amerika'daki işletmeler cari - cari olmayan yöntemi 1975 yılına kadar kullanamaya devam ettiler.

1975 yılında, uygulama birliğindeki eksikliği gidermek için FABS "Yabancı Paralı İşlemlerin ve Yabancı Paralı Finansal Tabloların Çevirisinin Muhasebeleştirilmesi" adlı sekiz nolu standardı yayınladı. Bu standart bundan önceki tüm düzenlemeleri ortadan kaldırdı.

FASB 8, yabancı işletmenin gelir ve giderlerini belirlemedeki değerlendirme ölçüler ve ilkelerinin çeviri sürecinden etkilenmemesi gereği üzerinde duruyordu. Bir çok alternatif değerlendirildikten sonra, FASB bu amaca en uygun yöntem olarak geleneksel yöntemi benimsedi ve işletmelerin yabancı paralı finansal tabloları geleneksel yöntemi kullanarak çevirmelerini zorunu kıldı.

Geleneksel yöntemi daha önce açıklamış olmamıza rağmen, FASB 8'in üzerinde durduğu bir kaç noktanın daha belirtilmesi yararlı olacaktır. Örneğin, FABS 8'e göre satışların maliyeti ve amortisman giderleri hariç olmak üzere

gelir ve giderler ortalama kur kullanılarak çevrilir. Satışların maliyeti ve amortisman giderlerinin çevirisinde ise, işlem tarihinde geçerli olan yani tarihi kurlar kullanılır. FASB 8'in gerektirdiği diğer önemli bir husus ise çeviriden doğan kazanç veya kayıpların doğrudan gelir tablosuna alınmasıdır.

FASB 8 uygulanmaya girdikten sonra çeşitli konularda eleştirilmeye başlandı. Eleştirilen temel konular, devir hızı oldukça yüksek olan stokların tarihi kurla çeviriye tabi tutulması ve bu kurların takibinin zor olması, duran varlıklar tarihi kurla çevrilirken uzun vadeli yabancı kaynakların cari kurla çeviriye tabi tutulması ve FASB 8'nin yürürlükten kaldırılmasına neden olan, çeviri kazanç ve kayıplarının direkt olarak gelir tablosuna alınmasıdır. Çeviri kazanç ve kayıplarının gelir tablosuna alınması, firma faaliyetlerinden bağımsız etkilenmeden, döviz kurlarındaki değişmeye bağlı olarak çeviri kazanç veya kaybının büyük ölçüde dalgalanması anlamına gelmekteydi. Standart uygulandığında, işletmelerin karlarında döviz kuru değişikliklerinden dolayı, büyük ölçüde dalgalanmalar görülmeye başladı (M. Fisher N. , J. Taylor W. ve Leer J. A., 1993: s.662). Karların oluşumunun işletme faaliyetlerinden çok döviz kuru değişikliklerine bağlanması standardın eleştirildiği ve değişmesine neden olan temel neden oldu.

1970'li yılların sonunda FASB 8'in aldığı eleştiriler çeviri konusunun gözden geçirilmesini gündeme getirdi. Yapılan çalışmalar sonucunda, 1981 yılında FASB Yabancı Paralı Çeviri adlı 52 no'lu standardını yayınladı.

FASB 52 finansal tabloların çevirisinde hem geleneksel yöntemin hem de dönem sonu kuru yönteminin kullanılmasına izin verdi. Ancak bu yöntemlerin hangi durumlarda kullanılacağına dair açıklamalar getirdi. Halen FASB 52 yürürlükte olan ve Amerika'daki uygulamalara yön veren bir standarttır.

Amerika'da finansal tabloların çevirisinde kullanılan esasların anlaşılabilmesi için FASB 52 ile açıkladığı fonksiyonel para birimi, yabancı para birimi ve raporlama para birimi gibi birtakım kavramların bilmesi gerekmektedir.

Fonksiyonel para birimi, yabancı işletmenin faaliyet gösterdiği ana ekonomik bölgenin para birimidir. Raporlama para birimi, ana işletmenin finansal tablolarını düzenlediği para birimidir. Yabancı para birimi ise, raporlama para birimi dışındaki herhangi bir para birimidir.

Bu kavramları örneklerle açıklamaya çalışalım. Bir Amerikan firmasının Türkiye'de bir bağlı ortaklığı vardır. Bu ortaklık, Türkiye piyasasından aldığı, malları yine aynı piyasada satmaktadır. Türkiye'de faaliyet gösteren firma bütün ödeme ve tahsilatlarını TL üzerinden yapacağı için, TL ve Dolar arasındaki kurdaki değişiklikler genellikle ne bağlı ortaklığı ne de ana ortaklığın nakit akışlarını etkileyecektir. Bu nedenle TL, Türk firması açısından fonksiyonel

para birimi olacaktır. Konsolide finansal tabloları düzenleyen işletmenin para birimi de yani dolar raporlama para birimi olacaktır.

Yukarıdaki örnekte yer alan Türk firmasının Amerika'daki firmadan mal ithal ettiğini ve bu malların satışını yaptığı düşünüldüğünde ise, Türk firması için fonksiyonel para birim dolar olacaktır.

Fonksiyonel para biriminin, ana işletmenin veya yabancı işletmenin ortaklığın para birimi dışında bir para birimi de olabilir. Örneğin, yukarıdaki Amerikalı bir firmanın bağlı ortaklığı olan Türk firmasının finansman kaynakları, mal ve hizmet alış satışları sterlin üzerinden olabilir. Bu durumda, Türk firması için fonksiyonel para birimi sterlin olacaktır.

Fonksiyonel para birimin belirlenmesi, kolay bir konu değildir. FASB 52 fonksiyonel para biriminin belirlenebilmesine etki eden faktörleri gruplar halinde açıklamıştır. Bunlar, nakit akışlarına, satış fiyatına, satış yapılan piyasaya, giderlere, finanslamaya ve firmalar arasındaki işlem ve düzenlemelere ilişkin göstergelerdir. Bu faktörler, temelde ana işletme ve yabancı işletme arasındaki ilişkiyi ve yabancı işletmenin faaliyetlerinde kullandığı para birimini ortaya koyan faktörlerdir.

Ana işletme, fonksiyonel para birimi belirlendikten sonra, finansal tabloların çevirisinde kullanacağı yöntemin geleneksel yöntem mi, dönem sonu kuru yöntemi mi olduğunu karar verir. (FASB'de yer alan ifadeyle finansal tabloların çeviri işlemine mi, yoksa ölçümleme işlemine tabi tutulacağına karar verilir). Bunun nasıl belirleneceği aşağıdaki şekilde yer almaktadır (Radebaugh L. H. ve Gray S. J., 1993: s. 348.).

Şekil 1: Yabancı Paralı Finansal Tabloların Çevirisi

	Defter ve Kayıtların Tutulduğu Para Birimi		
	Yabancı Para Birimi		Raporlama Para Birimi
	Fonksiyonel Para Birimi		
Yabancı Para B.	Üçüncü	Raporlama Para B.	
Dönem Sonu Kuru Yöntemi	1.Geleneksel Yöntem Kullanılarak Yerel Para Biriminden Fonksiyonel Para Birimine Çeviri	2.Dönem Sonu Kuru Yöntemi Kullanılarak Fonksiyonel Para Biriminden Raporlama Para Birimine Çeviri	Geleneksel Yöntem
			Çeviri Gerekmez

Yabancı işletme kayıtlarını kendi para birimi üzerinden (yabancı para) tutabileceği gibi ana işletmenin para birimi üzerinden (raporlama para birimi) de tutabilir. Kayıtlar, raporlama para birimi üzerinden tutuluyorsa, finansal tabloların çevirisine gerek yoktur. Ancak, kayıtlar yabancı para birimi üzerinden tutuluyorsa, fonksiyonel para biriminin ne olduğuna karar vermek gerekir.

Ana işletme, kayıtlarını kendi para birimi üzerinden tutan işletmenin para birimini yani yabancı para birimini fonksiyonel para birimi olarak belirler ise, finansal tabloların çevirisi dönem sonu kuru yöntemi kullanılarak yapılır. Bunun tek istisnası yabancı işletmenin hiperenflasyonist bir ekonomide, yani üç yıllık enflasyon oranının % 100 düzeyini aştığı bir ekonomide, faaliyet göstermesidir. Eğer işletme bu tür bir ekonomide faaliyet gösteriyorsa finansal tabloların çevirisinde geleneksel yöntem kullanılır.

Ana işletme, kayıtların yabancı para ile tutulmasına rağmen fonksiyonel para birimini kendi para birimi olarak yani raporlama para birimi olarak belirler ise, finansal tablolar geleneksel yöntem kullanılarak raporlama para birimi üzerinden yeniden ölçülür.

Ana işletme, kayıtların yabancı para ile tutulmasına rağmen fonksiyonel para birimini üçüncü bir para birimi olarak belirleyebilir. Bu durumda, önce finansal tablolar geleneksel yöntem kullanılarak yabancı para biriminden üçüncü para birimine çevrilir. Daha sonra, dönem sonu kuru kullanılarak finansal tablolar raporlama para birimine çevrilir.

Çeviride kullanılacak yöntem belirlendikten sonra, bilanço kalemleri daha önce açıkladığımız şekilde çevrilir. Gelir tablosunu çevirisinde ise, kullanılacak kur, çeviri de kullanılan yöntemde göre değişiklik arz etmektedir. Dönem sonu kuru yönteminde, gelir tablosu kalemleri dönemin ortalama kurları kullanılarak çeviriye tabi tutulur. Geleneksel yöntemde de, amortisman giderleri ve satışların maliyeti kalemleri dışında, diğer gelir ve gider kalemleri dönemin ortalama kuru ile çeviriye tabi tutulur.

Bilanço ve gelir tablosu çevrildikten sonra ortaya çıkan çeviri kazanç veya kayıpları iki şekilde gösterilir. Eğer dönem sonu kuru yöntemi kullanılmışsa, bu farklar öz kaynaklar grubu içinde, geleneksel yöntem kullanılmışsa gelir tablosu içerisinde gösterilir.

Görüldüğü gibi, FASB 52 hem geleneksel hem de dönem sonu kuru yöntemine izin vermektedir. Bu yöntemlerin hangisinin kullanılacağını belirlenmesi ise, defter ve kayıtların tutulduğu para birimine ve fonksiyonel para biriminin ne olduğuna bağlı olarak değişmektedir.

3.2. İngiltere

Yöntemlerin tarihsel gelişimi İngiltere'de de hemen hemen Amerika'daki gibi olmuştur. İngiltere'de cari - cari olmayan yöntem kullanılan ilk yöntemdir. 1960'lara kadar bu yöntem Amerika'da olduğu gibi en çok kullanılan yöntem olmaya devam etmiştir. Bu yıllardan sonra cari - cari olmayan yöntemine yapılan itirazların artması yöntemin yavaş yavaş terk edilmesine neden olmuştur. Bu noktadan sonra İngiltere'deki uygulamalar Amerika'dakinden farklı yönde gelişmeye başlamıştır. Amerika FASB 8 ile geleneksel yöntemin uygulanmasına benimserken, İngiltere 1977 yılında Muhasebe Standartları Kurulu (ASC) tarafından yayınlanan ED 21 ile konuya ilişkin bir düzenleme yapmış ancak kullanılacak yönetim ne olacağını belirtmemiştir. Böylece yöntem seçimi firmalara bırakılmıştır. Firmaların çoğunluğunun tercihi ise dönem sonu kuru yöntemi lehinde olmuştur. Az da olsa diğer yöntemler de kullanılmaya devam edilmiştir (T.W. Mcrae ve D.P Walker, 1980: s.50).

1983'e gelindiğinde İngiltere Muhasebe Standartları Kurulu uygulama birliğini sağlamak için SSAP 20 'Yabancı Para Çevirisi' adlı standardı yayınlamıştır. Standart, yabancı paralı finansal tabloların çevirisinde, yatırımcı ve yatırım yapılan firma arasındaki ilişkiye bağlı olarak ya geleneksel yöntemin ya da dönem sonu kuru yönteminin kullanılmasına izin vermiştir. Halen SSAP 20 yürürlükte olan ve İngiltere uygulamasına yön veren bir standarttır.

SSAP 20, FASB 52 ile büyük benzerlikler taşımaktadır. FASB 52 kadar detaylı ve kesin hükümler taşımaz, daha esnek bir yapıya sahiptir. Ancak uygulama sonuçları itibariyle birbirleriyle farklılaşan yanları pek yoktur.

İki standart arasındaki hem kavramsal hem de yöntem bakımından var olan farklılıklar aşağıda incelenmiştir (Buckley, Adrian, 1993: s.141-142).

1. Yöntemlerin Belirlenmesi; Her iki standartta hem geleneksel hem de dönem sonu kuru yönteminin kullanılmasına izin vermektedir. Kullanılacak yöntem, FASB 52'de fonksiyonel para birimine bağlanmıştır. Fonksiyonel para birimi ise asıl olarak firmalar arasındaki ilişkiye göre belirlenmektedir. SSAP 20, fonksiyonel para birimi gibi bir kavram kullanmamakla birlikte, FASB 52'ye benzer bir şekilde, yöntemin belirlenmesini direkt olarak işletmeler arasında var olan ilişkiye bağlamaktadır.

2. Gelir Tablosunun Çevirilmesi: Dönem sonu kuru yöntemi kullanıldığında FASB 52'ye göre işlem tarihinde geçerli olan kura veya dönem ortalama kuruna göre çevrilir. SSAP 20 ise, gelir tablosunun çevrilmesinde işlem tarihinde geçerli olan kur veya dönemin ortalama kurunun kullanılmasına izin vermekle birlikte dönem sonu kurunun da kullanılmasına izin vermektedir. Ancak, seçilen metot bir dönemden diğerine değiştirilmeden tutarlı bir şekilde uygulanmak zorundadır.

3. Hiperenflasyonist Ekonomi: FASB 52 göre hiperenflasyon tanımlanmış ve hiperenflasyonist ekonomide faaliyet gösteren yabancı işletmenin finansal tablolarının geleneksel yöntem kullanılarak çevrileceğini belirtmiştir. SSAP 20 hiperenflasyona ilişkin bir tanım yapmamıştır. Ancak hiperenflasyonist ekonomide faaliyet gösteren yabancı işletmenin finansal tablolarının çevrilmeden önce, mümkünse cari fiyat düzeyine göre düzeltilmesini ve daha sonra dönem sonu kuru yöntemi kullanılarak çevrilmesini tavsiye etmektedir.

4. Finansal Tabloların Çevirisinden Doğan Çeviri Kazanç ve Kayıpları: FASB 52'ye göre çeviri kazanç ve kayıpları özkaynak grubu içerisinde ayrı bir grup olarak raporlanmalıdır. SSAP 20 ise çeviri kazanç ve kayıplarının düzeyinin açıklanması gerekmemektedir. Yani işletmeler özkaynak içerisinde çeviri kazanç ve kayıpları için ayrı bir grup açmak zorunda değildirler. Ancak firmaların grup yedeklerindeki değişiklikleri açıklamaları gerekmektedir.

3.3. Avrupa Topluluğu Ülkeleri

Avrupa Topluluğu, konsolide finansal tablolara ilişkin 7 nolu yönergeyi yayınlamıştır. Ancak bu yönerge finansal tabloların çevirisine ilişkin hükümler taşımamaktadır. Bu nedenle ülke uygulamaları birbirlerinden farklılıklar taşımaktadır.

İngiltere, İrlanda, Hollanda gibi ülkelerin konuya ilişkin standartları olmasına rağmen, Fransa ve Almanya gibi diğer ülkelerin herhangi bir standartlarının olmadığı görülmektedir.

Çoğu Avrupa ülkesinde hem dönem sonu kuru yöntemin hem de geleneksel yöntemin kullanılmasına izin verilmektedir. Bununla birlikte en çok kullanılan yöntem dönem sonu kuru yöntemidir. Bunun tek istisnası Almanya'dır. Almanya'da firmalar 1990'lı yılların başlarına kadar ağırlıklı olarak geleneksel yöntemi kullanma eğilimdediler (Nobes, Christopher, 1989: s. 96-102). Ancak, bu yıllardan sonra yavaş yavaş dönem sonu kuru yöntemi ağırlık kazanmaya başladı. Buna rağmen halen Almanya'da geleneksel yöntem büyük ölçüde kullanılmaktadır.

Fransa hem dönem sonu kuru yöntemi hem de geleneksel yöntem kullanılmaktadır. Kullanılacak yöntem, FASB ve SSAP'dekine benzer şekilde ana firma ve yavru firma arasındaki ilişkiye bağlanmıştır. Yavru firmanın faaliyetlerini ana firma ile entegre şekilde yürütmesi halinde geleneksel yöntem, faaliyetlerini ana firmadan bağımsız olarak yürütmesi halinde dönem sonu kuru yöntemi kullanır (Nobes, Christopher, 1989: s. 96-102).

Avrupa topluluğunda ülkeleri arasında konuya ilişkin uygulamaları ortaya çıkarmak için yapılan bir araştırmanın sonuçları aşağıda verilmiştir (Herman, D.

ve W. Thomas, 1995: s. 262). Araştırma 8 ülkede toplam 217 firma üzerinde gerçekleştirilmiştir.

Tablo 1: Yabancı Paralı Bilançonun Çevrilmesin Kullanılan Yöntemler									
	Belç.	Dan.	Fran.	Alm.	İrlan.	Hol.	Port.	İng.	Top.
D.S. Kuru Yön.	17	21	30	19	21	27	9	29	173
Gel. Yön.	3	0	0	11	0	1	0	0	15
Belirtmeyenler	3	9	0	0	3	2	11	1	29
	23	30	30	30	24	30	20	30	217

Tablo 2: Yabancı Paralı Gelir Tablonun Çevrilmesinde Kullanılan Yöntemler									
	Belç.	Dan.	Fran.	Alm.	İrlan.	Hol.	Port.	İng.	Top.
Ort. /Gerç Kur	20	4	29	24	13	18	6	26	140
D. Sonu Kur	0	17	1	6	5	9	2	4	44
Belirtmeyenler	3	9	0	0	6	3	12	0	33
	23	30	30	30	24	30	20	30	217

Tablo 3: Çeviri Kazanç veya Kaybının Gösterilmesi									
	Belç.	Dan.	Fran.	Alm.	İrlan.	Hol.	Port.	İng.	Top.
Yedekler	19	17	30	19	17	29	3	30	164
Gel. Tablosu	0	1	0	10	2	0	2	0	15
Belirtmeyenler	4	12	0	1	5	1	15	0	38
	23	30	30	30	24	30	20	30	217

Görüldüğü gibi, Avrupa Topluluğu ülkelerinin çoğunda bilançonun çevirisinde dönem sonu kur yöntemi, gelir tablosunun çevirisinde ortalama kur kullanılmakta ve çeviri kazanç veya kayıpları ise yedekler arasında gösterilmektedir. Çoğunluğun uygulamaları bu olmakta birlikte bir takım istisnai durumlar mevcuttur. Bilançonun çevirisinde diğer ülkelerin aksine, Almanya'da geleneksel yöntemin hala önemli bir ağırlığa sahip olduğu görülmektedir. Gelir tablosunun çevirisinde ise büyük çoğunluk ortalama veya gerçek kurları kullanırken, Danimarka'da dönem sonu kurları kullanılmaktadır.

4. ULUSLARARASI MUHASEBE STANDARTLARI

21 nolu 'Kur Farklarının Muhasebeleştirilmesi' standardı Temmuz 1983 yılında yayınlanarak yürürlüğe girdi. Uluslararası Muhasebe Standardı FASB 52'yi takiben SSAP ile aynı tarihte yürürlüğe girdi. Bu standardın temel özelliği, FASB 52 ve SSAP 20'yi uzlaştırıcı bir standart olmasıdır.

Standart, ana işletmenin yabancı ülkelerde ortak olduğu işletmeleri ana ortaklıkla olan ilişkilerine göre sınıflandırmıştır. Ana ortaklığın ayrılmaz bir parçası olan işletmelere yabancı kuruluşlar, diğerlerine ise yabancı şirketler adı verilmiştir. Yabancı kuruluş ve yabancı şirket ayrımındaki kriterler temelde FASB ve SSAP'dekine benzer niteliktedir.

Konsolidasyona alınacak ortaklığın finansal tablolarının çevrilmesinde kullanılacak yöntem yukarıdaki ayırım, esas alınarak belirlenmektedir. Standart yabancı kuruluşların finansal tablolarının çevrilmesinde geleneksel yöntemin, yabancı şirketlerin finansal tablolarının çevrilmesinde ise dönem sonu kuru yönteminin kullanılmasını öngörmektedir.

Gelir tablosunun dönem sonu kuru yöntemine göre çevrilmesinde, işlem tarihinde geçerli olan kur veya dönem ortalama kuru, geleneksel yöntem de ise işlem tarihinde geçerli olan kur kullanılır. Çeviri kazanç ve kayıpları, geleneksel yöntemde gelir tablosunda, dönem sonu kuru yönteminde ise öz kaynaklar içerisinde raporlanır.

Görüldüğu gibi IAS 21'in hükümleri FASB 52 ve SSAP 20 ile uyumludur. FASB 52 ile olan bir farklılığı hiperenflasyonist ekonomilerde faaliyet gösteren işletmeler ile ilgilidir. UMS'in 'Hiperenflasyonist Ekonomilerde Finansal Raporlama' adlı ayrı bir standart mevcuttur. Bu standartta göre, yabancı paralı finansal tablolar çevrilmeden önce enflasyona göre düzeltilmelidir.

5. ÜLKEMİZ UYGULAMALARI

Ülkemizde konsolide finansal tablolar ile ilgili düzenlemeler Sermaye Piyasası Kurulu ve Hazine Müsteşarlığı tarafından çıkartılan tebliğlerden ibarettir. Ancak bu kurumların yabancı paralı finansal tabloların çevirisine ilişkin herhangi bir düzenlemeleri bulunmamaktadır.

Ancak ülkemizde halen TMMOB önderliğinde ulusal muhasebe standartlarını oluşturma çabaları sürmektedir. TMMOB'in esas aldığı standartlar ise Uluslararası Muhasebe Standartlarıdır.

TMMOB, konsolidasyona ilişkin TMS 5 'Konsolide Finansal Tablolar Standardı' yayınlanmış olmasına rağmen, finansal tabloların çevirisine ilişkin hükümler taşıyan bir standart henüz yayınlanmamıştır. Ancak, Kur Farklarına

Muhasebeleştirilmesi adlı, konuya ilişkin hükümler taşıyan bir standart taslağı üzerinde çalışmalar sürmektedir. Bu taslakta da IAS 21'in esas alındığı görülmektedir.

6. SONUÇ

Dış ticaretteki engellerin kalkması, ülke ekonomilerinin liberalleşmesi gibi nedenlerle, işletmeler şubeler açarak veya ortaklıklar kurarak kendi ülkeleri dışında yatırım yapmaya başladılar. Günümüzde, bu tür yatırım yapan işletmelerin sayısı ve yatırım tutarları büyük boyutlara ulaşmış durumdadır.

Muhasebe açısından olaya bakıldığında, temel sorun bir çok ülkede faaliyet gösteren ve bir çok para birimi üzerinden işlemler yürüten bu tür işletmelerin, işlemlerinin bir araya getirilmesi ve bir bütünlük içinde raporlanabilmesidir. Bunun sağlanabilmesi için ise ana işletmenin yatırım yaptığı işletmelerin finansal tablolarını kendi para birimine çevirmesi gerekmektedir.

Yabancı bir işletmenin finansal tablolarının çevrilmesinde ise dört yöntem kullanılmaktadır. Bunlar, tarihsel gelişme süreçlerine göre,

- Cari - cari olmayan yöntem,
- Parasal - parasal olmayan yöntem,
- Geleneksel yöntem ve
- Dönem sonu kuru yöntemidir.

Günümüzde ilk iki yöntemin kullanılması terk edilmiştir. Geleneksel yöntem ve dönem sonu kuru yöntemi ise halen yabancı paralı finansal tabloların çevirisinde kullanılmakta olan yöntemlerdir.

Geleneksel yöntemde, yabancı şirketin işlemleri, ana şirket tarafından yapılmış gibi kabul edilir. Bunun yansıması olarak ta, bilançoda maliyet bedelleriyle yer olan kalemler tarihi kurla, yenilme maliyeti, net gerçekleşebilir değeri veya piyasa değeriyle yer alan kalemler ise cari kurla çeviriye tabi tutulur. Gelir tablosunun çevrilmesinde ise işlem tarihinde gerçekleşen kurlar veya ortalama kurlar kullanılır. Ancak amortisman giderleri ve satışların maliyeti kalemleri tarihi kurlarla çeviriye tabi tutulur. Çeviri kazanç ve kayıpları da gelir tablosunda raporlanır.

Dönem sonu kuru yönteminde, tüm bilanço kalemleri dönem sonu kuru kullanılarak çeviriye tabi tutulur. Gelir tablosunun çevirisinde ise, işlem tarihinde gerçekleşen kur veya ortalama kur kullanılabilir. Çeviri kazanç ve kayıpları, bilançoda öz kaynaklar grubu içerisinde raporlanır.

Ülke uygulamalarını bakıldığında, ülkelerin, bu iki yöntemin yabancı işletme ile ana işletme arasındaki ilişkiye bağlı olarak kullanılmasına izin verdikleri görülmektedir. İki işletme arasında sıkı bir ilişki olması halinde geleneksel yöntemin, böyle bir ilişkinin bulunmaması, yani iki işletme arasında sadece bir ortaklık ilişkisinin bulunması halinde dönem sonu kuru yönteminin kullanılması istenmektedirler. Ülkeler ise bu iki işletme arasındaki ilişkinin derecesinin saptanmasına yönelik çeşitli kriterler sunmaktadırlar. Bu kriterlere göre saptanacak ilişki, kullanılacak olan yöntemde belirleyicisi olmaktadır.

Yöntemlerin uygulanmasında ülkeler arasında büyük farklılıklar yoktur. Ancak gelir tablosunun çevrilmesinde, ülkelerin genellikle işlem tarihindeki kurun veya ortalama kurun kullanılmasını benimsemelerine rağmen, bazı ülkelerin dönem sonu kurunun da kullanılmasına izin verdikleri görülmektedir.

Ülkemizde ise yabancı paralı finansal tabloların çevirisine ilişkin herhangi bir düzenleme mevcut değildir. Ancak TMMOB önderliğinde halen ulusal muhasebe standartları oluşturma çabaları devam etmektedir. Bu çalışmalarda ise Uluslararası Muhasebe Standartları esas alınmaktadır. Nitekim, yabancı paralı finansal tabloların çevirisine ilişkin hükümler taşıyan kur farklarının muhasebeleştirilmesi adlı bir standart taslağı üzerinde çalışmalar halen devam etmektedir. Bu taslakta da UMS 21'in esas aldığı görülmektedir.

KAYNAKÇA

- BUCKLEY, Adrian, Multinational Finance, New York, 1993
- HARIED A.A, IMDIEKE L. F. VE SMITH R. E, Advanced Accounting, New York, 1994
- HERMAN, D. ve W. THOMAS, Harmonisation of Accounting Measurement Practices in the European Community, Accounting and Business Research, Vol. 2, 1995
- M. FISHER N. , J. TAYLOR W. ve LEER J. A., Advanced Accounting, Cincinnati, 1993
- NOBES, Christopher, International European Financial Statements Toward 1992, London, 1994
- RADEBAUGH L. H. ve GRAY S. J, International Accounting and Multinational Enterprises, New York, 1993
- T. W. MCRAE ve D. P. WALKER, Foreign Exchange, London, 1980